

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BAÁSZ IMRE
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BUCHWALD PÉTER
CODÁU ANNAMÁRIA
CSAPODY MIKLÓS
DEMÉNY PÉTER
DRAGOMÁN GYÖRGY
GAAL GYÖRGY
JAKABFFY TAMÁS
LIVIU JITIANU
KÁNTOR LAJOS
KOVÁCS ANDRÁS FERENC
LAKATOS ARTUR
MARKÓ BÉLA
MÉNES ANDRÁS
ROMSICS IGNÁC
SZILÁGYI ÁKOS
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN
VISKY ANDRÁS

4

VILÁGHÍR? – 21. SZÁZAD

III. FOLYAM
2017.
ÁPRILIS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/4. • 2017. ÁPRILIS

TARTALOM

KÁNTOR LAJOS • Hány hét a világ?	3
SZILÁGYI ÁKOS • A (hír)név átváltozásai	5
KOVÁCS ANDRÁS FERENC • Térey János vigasztalása (vers)	17
MARKÓ BÉLA • Népviselet és tornacipő (avagy: miért nincs világhír, ha van)	18
DRAGOMÁN GYÖRGY • Világ/hír	25
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Dylanológia	28
ROMSICS IGNÁC • Helyünk Európában	30
MÉNES ANDRÁS • A magyar talentum életútja és üzenete	41
VISKY ANDRÁS • Az eltűnt valóság nyomában	50
LIVIU JITIANU • Nyitás a világra. Jézus a Krisztus Karl Rahner teológiájában	58
BUCHWALD PÉTER • Csodaszerek, csodás gyógyszerek	72
JAKABFFY TAMÁS • Tóth Viktor „ön- és közgyógyzenéje”	78
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN • A tömegtársadalom nyilvánosságtalansága	83
DEMÉNY PÉTER • A bús hírállomás vallomásai	86

■ TOLL

CSAPODY MIKLÓS • Gáll Ernő és a megszakított folytonosság újratehermentése	88
SEBESTYÉN LÁSZLÓ • Palackposta Baász Imrétől	91
KÁNTOR LAJOS • Búcsú Mózes Attilától	92

■ HISTÓRIA

LAKATOS ARTUR • Az MSZMP KB állásfoglalása Ceaușescu Romániájáról (1971. január 26.)	94
---	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

KÁDÁR HANGA • A többplatformos történetmesélés ereje	103
--	-----

■ KÖZELKÉP

TAMÁS ENDRE • Blogdílerek – vloggetitkok	109
--	-----

■ **TÉKA**

CODĂU ANNAMÁRIA • A menedék határai (*Sasszé*)113
GAAL GYÖRGY • A kolozsvári zsidók a két világháború között115
ZÁDOR ANDRÁS • A kolozsvári temetők krónikája121

■ **ABSTRACTS**125

■ **TÁMOGATÓINK NÉVSORA**126

■ **KÉP**

BAÁSZ IMRE

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk-Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILJA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csikszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi; a lap megrendelhető e-mailen:
erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Consiliului Județean Cluj

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KÁNTOR LAJOS

Hány hét a világ?

■ Vándorcirkuszok a plakátjaikon, újabban autók hangszóróin át adják tudtul egy-egy világszámuk (artisták, állatidomárok) érkezését a városba, akár faluba.

Régi emlékem – én még hallottam – a rikkancs hangját: Szenzációs hírekkel megjelent... (és itt következett a helyi újság neve).

2017-ben a média sokféle eszközeinek köszönhetően vesszük tudomásul egy-egy világsztár pop-rock koncertjének időpontját, a fesztivál (például: Untold) idei kezdetét. Az internetezőkre – bizonyos életkoron alul tehát mindenkire –, a Facebook-használókra özönlének a hírek, csak tudják kiválasztani közülük a valóban fontosakat, a nekik tetszőket.

Mi a helyzet szóval a világhírről? A ma aktuálissal? Régi szokásom szerint rányitok *A magyar nyelv értelmező szótárára* (a hetedik kötetre), és a világbajnok, világbéke, világbirodalom, világboldogító, világcsaló, világcsoda, világegyetem, világfájdalom, világfelfogás, világfelfordulás, világfi, világforradalom, világgyűlölet, világháború, világhatalom és világhelyzet után végre eljutok a világhírrhez, itt pedig mindkét jelentésével találkozom: 1. Az egész világra, ill. jelentős részére kiterjedő hírnév, híresség. 2. (ritk) A világ minden részébe eljutó hír. Érdemes beidézni ide a példamondatot is, Jókaitól (Mórtól és nem Annától) vették: „Az emberek tudják, megismerték, beszélnek róla, lapokba nyomtatják, világhírré tesz, hogy ő meg fog örülni.”

Hát ennyit a (nyelv)tudományról. És most már ismét személyesen. Visszamenve a gyermek- és serdülőkorba, álmaimhoz. Amikor a negyvenes évek elején valakitől (magyar) rendőrdíszsisakot kaptam – papundekliből volt, de ezüstösen fénylett –, beálltam az ajtóba, két szoba közt, és irányítottam a forgalmat: könnyen elérhető célra gondolhattam, vagy csak egyszerűen játszottam. A sportjátékválasztás, konkrétan a kosárlabdázás iskolai és egyesületi mindennapjaink közelében, lelkesültségében már megfordult a fejemben, hogy meddig juthatok fel a ranglétrán. Aztán jött az irodalom, az első prózapróbálkozások kora. Még nem igazán tudtam róla, hogy létezik Nobel-díj, a híresség lehetőségének szele már megérintett, az iskolai irodalmi körök siker növelte hiúságomat. Az egyetemi évek, a külső pozitív jelek ellenére, inkább hűtötték a nagy reményeket; a még csak alakuló első Forrás-nemzedékben jól éreztem magam, a „csapat” (ha volt ilyen, Szilágyi Domokos tagadta, Lászlóffy Aladár helyeselt) fontossá vált. Hogy álmódzott-e valaki még-már világhírről? Mások helyett nem nyilatkozom.

Egyszer megtettem, mégpedig Nobel-ügyben. *A Korunk* 2008. novemberi számában megírtam, hogy én Mario Vargas Llosára szavazok, „tessék már tudomásul venni egy kolozsvári nemtudommicsoda figyelmeztetését”. Szeptember végi szövegem a szerkesztés-nyomtatás kifutási ideje miatt nyilván nem érkezett el idejében Stockholmba, Le Clézio lett a díjazott. A folyóirat megjelenése előtt viszont adódott időm egy lábjegyzetre, amelyben elmondhattam, hogy nem kontázom a francia közben megtörtént díjazását, ám fenntartom a perui spanyol regényíróra tett javaslatomat a következő évekre. Vargas Llosa 2010-ben Nobel-díjas lett. És én „királycsinálónak” éreztem magam.

Mario Vargas Llosa tehát hivatalosan is világhírűvé lett – meggyőződés szerint tartósabban, mint némely újabb (és korábbi) Nobel-díjas. Mint ahogy biztosan nagy William Faulkner, Garcia Márquez. S bár nevük mellé ilyen magas (a legmagasabb?) díj nem írható, számomra ebbe a vitathatatlan kategóriába tartozik Mészöly Miklós és a sajnos már végképp esélytelenné vált Esterházy Péter. Azt gondolom, nem a (viszonylagos) közelség tesz elfogulttá. (Esztétikai alapon tudtam volna, tudnék egy-két erdélyi magyar írónkat is a stockholmiak figyelmébe ajánlani.)

Persze az esztétikum (és etikum) nem minden, jó helyre kell születni, a földrajzi – és politikai – helyzet, környezet világhírileg meghatározó, nem csupán az irodalmi elismerésben. Igaz, az Oscar-díjak közt van egy, amelyet az Amerikán kívül készült filmek egyike kapja (Nemes László a *Saul fiával*, három és fél év tizeddel korábban Szabó István a *Mephistóval* érdemelte ki a díjat, de jutott az operatőr Zsigmond Vilmosnak is – noha amerikai filmcsinálóként – Oscar). Számosabbak azok a területek, amelyeket nem tudok, meg sem próbálok közelíteni. Ilyen a zene (művészet) és a zenei divat – lényegében megálltam Bartók Bélánál. Sosztakovicst mostanában fedeztem föl magamnak; ez a fölfedezés független a sztálini manipulációktól, súlyos erkölcsi károkozástól.

Amit végképp nem tudok követni, nem is a természettudományok, hanem a gazdagok világa. Hiába lapozom olykor a *Forbes* magazint, a világ leggazdagabbjainak rangsorával (magyar nem található itt, román is csak valahol „hátul”). Soros Györgyöt, az amerikai milliárdost gyakran emlegetik ugyan, politikai táborok szerint a lehető legellentmondásosabban, ám vele a *Forbes*-ban még nem találkoztam, Kolozsvárt pedig réges-régen, amikor a romániai (magyar?) alapítványa működni kezdett, a kilencvenes évek elején. Őt biztosan nem sorolnám az új amerikai elnök, Trump kategóriájába. Ilyenkor az embernek eszébe jut az értelmészótárban egymás közelébe került szavak jelentése. A világhír előtt a világboldogító, a világcsaló, a világhatalom.

A legkönnyebb dolgunk a sport területén adódik. No nem a világhír elérésében. Ehhez hatalmas munka, kitartás kell, lásd napjaink magyar úszócsodáját, Hosszú Katinkát. Vagy a svájci teniszező Roger Federert. Az amerikai futball sztárjait eleve nem említem, ehhez némi ismeret is kellene a tőlünk még távoli sportág tekintetében. A hozzánk közeli labdarúgásról szólva ma mindenkinek a portugál Ronaldo vagy Messi jut eszébe. Az idősebb nemzedékhez tartozóknak azonban „a leghíresebb magyar”, Puskás Ócsi a hivatkozási, a büszkeségi alap.

Csakhogy a világ változásával a világbajnokok is változnak (és természetesen a világcsúcso), a mai dicsőség múlandó. Nem csupán a sportban. A gazdaságban. A politikában. Hány hét is a világ? Imádott és rettegett elnökök – Hitler, Sztálin – a történelem szégyen-kalodájában végzik.

SZILÁGYI ÁKOS

A (HÍR)NÉV ÁTVÁLTOZÁSAI

„Amikor a Maggid látta, hogy nevét már
mindenféle ismerik,
kértte Istent, mondaná meg neki, miféle bűnnel
szolgált rá erre.”¹

HASZID TÖRTÉNETEK

„Быть знаменитым некрасиво...”
[„Híresnek lenni – nem illendő...”]

BORISZ PASZTERNAK

A régiéknél a hírnév a *maradandóság* és *halhatatlanság* összefüggésében jelent meg, ami ma, a gyorsan lecsengő piaci siker ideje – az eladási, fogyási, klikkelési számokkal mért mennyiségi idő – felől nézve nevetéses és haszontalan képzelgés csupán. A kalkulatív racionalitás piaci kategóriáiban – a ráfordítás, megtérülés, profitmaximalizálás kategóriáiban – még a szövegkultúra emlékezetének „nagy ideje” is értelmezhetetlen, a szakrális időről, a kozmikus és természeti időről, a lelki történések vagy a történelmi események egészen másfajta idejéről nem is szólva. A piaci idő *nem a természet és nem is a történelem, hanem a tőke tere*, amely minden más időt, minden minőségi időt megőröl, és mennyiségi időként magába kebelez vagy salakként kilök magából. A szellemi kultúra minőségi ideje ez a kilökött salak. A mű és vele a szerzői név időtlensége, maradandósága piaci szempontból legfeljebb a termék hirdetésére szolgáló reklámszlogenként jöhetne számításba, ha nem lenne annyira avított, tehát még erre a célra is használhatatlan.

A régiéknél a hírnévben a hangsúly nem a szerzői névre, hanem az „ércnél maradandóbb”

Manapság a piac
égboltozatján
szó szerint bárki
csillaggá – sztárrá –
válhat, így a hatalomra
jutott bárki –
a politikus is. Sőt
a költőnek,
a művésznek,
a tudósnak is először
bárkivé kell átváltoznia
ahhoz, hogy sztár vagy
celeb lehessen belőle.

(aere perennius) műre helyeződött, a mű tartotta fenn szerzője nevét. Elsősorban a mű számított, és csak másodsorban az *auctor*, aki a művet szerezte. A modern piaci szerző ezzel szemben úgy jelenik meg mint műveket szolgáltató Én-márka vagy mint cirkuszi artista: a hangsúly mindenképp a szerzőre, az „alkotói én”-re esik, a mű az ő világszáma, amivel a cirkusz porondján megjelenik, hogy bemutassa attrakcióját, tapsot kapjon, márkanevet szerezzen, és ily módon *rézszesülhessen* Siker-Istenben. Kivehesse belőle őt megillető részét. A siker ugyanis a *kapitalizmus mint üdvvallás* legfőbb misztériuma, valósággal eucharishtiája, amelyben a személy dologgá, a termék áruvá, a szerzői név árunévvé („neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”) *változik át*, hogy ebben a formában ünnepelhesse meg közösségre lépését Siker-Istenben – azaz a Tőkében – a sikeresekek és nyertesek kultuszközösségének összes tagjával.

Walter Benjamin nevezi egyik töredékes írásában a kapitalizmust tiszta kultuszvallásnak, azt állítva, hogy „maga a kereszténység változott át kapitalizmussá”: a vallási hit a profitba vetett hitté, a vallási győzelem üzleti sikerré, a vallási hős sztárrá (sőt, szupersztárrá!) vagyis emberáruvá, a szellemi személy neve hírnévvé és én-márkává. Azt is mondhatnánk, hogy maga az átváltozás egykor szent – Apuleiusnál és az evangéliumokban még eleven – mitológiai-vallási eseménye változott át Kafka visszatérést-újjászületést-feltámadást nem ismerő, vigasztalan *Átváltozásává*. Ha egyszer – mint Benjamin írja – „Isten transzcendenciája elbukott”, vagy ha – Nietzsche nevetséges emberével szólva – „Isten halott”, marad a kiteljesült bűnösség – az örök eladósodottság – állapota, a semmiféle feloldást nem ismerő kétségbeesés, amin a feloldás színlelése (a vallási giccs és ennek üzleti sikere) mit sem változtat. A kapitalizmus – írja Walter Benjaming – „a kétségbeesés kitágulása vallási világállapottá, melytől állítólag a gyógyír várható”.² *A kapitalizmus mint vallás nem más, mint* „Az ember-bolygó áthaladása a kétségbeesés házán, pályája abszolút magányában”.³ A siker vallási szintre emelt kultusza a kapitalizmusban – innen nézve – nem egyéb, mint a kiúttalanságból és elveszettségből fakadó kétségbeesés és a törleszthetetlen adósságból fakadó büntudat elfojtása.

1

■ A görög καταστειρίζω („csillagok közé helyezni”) igéből képzett *kataszterizmosz* mint egyfajta istenülés, égre kelés, csillaggá válás a görög mitológiában a héroszok lelkének átváltozását jelentette haláluk után. A római császárkor kezdetétől azonban – lévén az egyetlen istenülésre méltó hérosz maga a császár – ez a halál utáni égre kelés és csillaggá válás a császárok kiváltsága lett. A csillaggá válás földi uralkodásuk égi jutalma volt, de már életükben úgy jelenítette meg őket a hatalom színházában, mint a halhatatlanság várományosait, mint nemsokára égbe költöző isteneket. A császárok égbe költözése mégsem a Római Birodalom első, mondhatnánk alapító császárával, Augustusszal vette kezdetét, hanem egy nem császárral: az őt fiául fogadó, meggyilkolt Julius Caesar lelkének csillaggá válása jelentette az abszolút kezdetet, ő lett az első – úgyszólván – *sztáru*ralkodó a császárkori Róma égen.

Az *Átváltozások* záró fejezetében Ovidius – egy császára kegyeit hajszólo udvari költő buzgó nyelvcsapásaival – örökítette meg Julius Caesar már bekövetkezett, főképpen pedig isteni fia, a javában uralkodó Augustus lelkének elkövetkező csillaggá átváltozását, igaz, e két császári égbemenetelhez hozzátoldva saját költői égbe emelkedését és csillaggá válását is. A „népe között isten Caesart”–

zengi Ovidius –, „bárha a harcban / s békében nagy volt, nem is annyira büszke csatái / s itthoni dolgai és a dicsőség gyors lobogása / tették csillaggá, gyönyörűvé, üstökös újjá”, hanem eredendően isteni mivolta: „istenként föl az égbe kerül, templomban imádják”. Maga az átváltozás – Caesar lelkének csillaggá átváltozása – így megy végbe: lelke „kiragadva leszúrt teteméből, / csillagkévévé” változik át, hogy a „Capitoliumomra tekintsen / Iulius és a forumra örökkön az ég magasából.” Természetesen Caesar csak azért vált csillaggá – vagyis sztárrá – halála után, hogy Augustus már földi életében „isten fia” lehessen, és így bizton számíthasson egy helyre istenült atyja mellett, a csillagok között: „későn jöjjön a nap, csak már, mikor én nem is élek, melyen az isteni Augustus tovahagyja a földet, égbe kerül, s onnan hallgatja meg esdekelésünk!” Isten isteneket, sztár sztárokat, csillag csillagokat szül. Ahogy az a piaci világban is történik, hiszen a sztárok gyerekei már pusztán sztártól születésük révén sztárok lesznek („sztárgyerekek”), függetlenül attól, hogy a tömegkultúra égboltján hány percig maradhatnak fenn csillagokként.

Mint már jeleztem, az *Átváltozások* költője saját magára, művére, nevére is vonatkoztatja az égre kelést és a csillaggá átváltozást, és ezzel rendkívül közel kerül a szerzői dicsőség, a világhírnév modern elképzeléséhez, noha természetesen korántsem azonos vele. Az isteni sugallatra született költői műve által istenült, a mulandóság törvénye alól mintegy mentesült alkotó *névleges* halhatatlanságának, azaz hírnevének ez az elképzelése csak érintőleges viszonyban áll a piaci időben létesülő hírnévvel és halhatatlansággal, amelyet nem a mű minősége (utolérhetetlen, avagy isteni formatökélye) generál, hanem az ettől független fogyási, nézettségi, látogatottsági, eladási mutatók, tehát a mennyiség. De lássuk, hogyan beszéli el saját átváltozását Ovidius: „jobb részemmel amúgyis föl, föl a csillagos égre / érek, örök léthez, s a nevem soha el nem enyészhet. / S merre a római nagy hatalom szétterjed a földön, / olvas a nép és zeng: híremmel minden időkbén, / hogyha a költőknek nem téved jóslata: élek.” Mivel a zárófejezet Ovidius saját apoteózisának megjövendölésével zárul, jól kivehetően egyfajta rivalizálás képe rajzolódik ki a sorok mögött, és pedig az egyaránt égből eredeztetett kétféle hatalom, kétféle dicsőség és hírnév – a császári és költői hírnév – között.

A csillaggá válás az ókorban eredetileg a kultúrhéroszok, írók, művészek, filozófusok kiváltsága volt, nem a hatalom embereié. A római császárok bizonyos értelemben tőlük bitorolták el a kataszterizmoszt (nem hiába formáltak egyszerűsmind igényt a kultúrhéroszok isteni képességeire, a költői vagy művészi tehetségre is). Ennek a végül is a költő győzelmével záruló vetélkedésnek a fényében („halhatatlan vagy Caesar, s az leszel te is, Augustus nemsokára, de a ti halhatatlanságotokat hirdető költő halhatatlanságával senki nem versenyezhet”) nem meglepő, hogy Ovidust sem az *Átváltozások* záradéka, sem más császárt mennybe menesztő műve nem tudott visszahozni az örökös száműzetésből, Tomiból.

Manapság a piac égboltozatján szó szerint *bárki* csillaggá – sztárrá – válhat, így *a hatalomra jutott bárki* – a politikus is. Sőt a költőnek, a művésznek, a tudósoknak is először *bárkivé* kell átváltoznia ahhoz, hogy sztár vagy celeb lehessen belőle. Ha nincs meg benne a piaci átváltozás képessége, vagy szántsándékkal áll ellent neki, sohasem lesz belőle cserebogár, sohasem lesz nevéből márkanév, messzire elkerüli a siker, szerencsétlen lúzer marad. A piaci hírnévben, amikor tehát egy *névalak* csillagként a piac égboltjára szegeződik, vagyis egy személy sztárrá vagy celebbé válik, olyan átváltozásra kerül sor, amely

nemcsak visszafordíthatatlan, de még annál is jobban kivetkőzteti a tisztán szellemi nevet, a létező személy nevét önmagából, mint Gregor Samsát testi mivoltából a rovarrá átváltozás. Jobban, mert azzal a hazugsággal áztatja mind őt magát, mind e piaci misztérium nézőit, hogy istenné vált, megdicsőült, mennybe ment, éppen akkor, amikor semmivé foszlott, dologgá vált, tönkrement. Ezt a *piaci* égrekelést, *piaci* csillaggá válást örökítette meg közel egy évszázaddal ezelőtt tőle telhető ironiával Kosztolányi Dezső egyik publicisztikai remekében, a „lánglelkű” költő – Heinrich Heine – szerelmes fantáziajátékát idézve: „*A legmagasb fenyőszálat belemártom // Az Aetna lángtorkába, és // E tűzbe mártott óriási tollal // Az ég setét boltjára írom: „Ágnes, szeretlek!” Csakhogy mára – írja Kosztolányi – a fantáziáló „lángelme” helyére az ígéreteit tettekre váltó „lánglelkű automobilgyár” lépett, amelynek „megbízásából [egy repülő] a csillagok közé szállott, és ott merész looping the loop-okat kanyarítva, bukfencezve és tótágast állva, vastag, szét nem oszló füsttel, lánggal és szikrával írni kezdett a szűz éterbe, melyben eddig még senki sem hagyta nevét, úgy, hogy az ae-roplán, a benne ülő ember testével együtt, mozgó tollul szerepelt, s az égbolt papírul”, hogy a gyár „két szomszédos csillag közé akasztva hirdetését, megkoronázza a teremtés dicsőségét”. „Kimondhatjuk – foglalja össze 1922-ben megjelent cikke ironikus rezüméjét Kosztolányi –, hogy a költők és az isteni nők halandóak. De az automobilgyárak halhatatlanok. Övék a föld, és övék az ég is. Ágnes elmúlik, a verset már el sem olvassák, de te, ó, Ágnes-automobilgyár, te, ó, Ágnes-szájvíz, Ágnes-cipőfénymáz, Ágnes-fogpaszta, Ágnes-hashajtó és Ágnes-nadrágtartó, örökké élsz, időtlen időkig, s míg a szívek megrepednek, az agyak elborulnak, és a lélek alázatos szolgája lesz az anyagnak, a te neved fényeskedik az elmúlás kódében. Kiáltunk az ég fele mindnyájan: jutányos automobil, elsőrangú cipőfénymáz, üdítő fogpaszta, biztos hashajtó, szétszakíthatatlan nadrágtartó, előre, tovább-tovább, föl-föl a magasba! A csillagokig!! Ad astra!!!”⁴*

A piaci csillaggá válásban, a piaci hírnévben és sikerben *egy személyes név márkanévvé, a szellemi létező dologgá, az eleven ember áruvá változik át, és elveszti minden vonatkozását az életre, saját életére is.* A név átváltozása hírnévvé kivetkőzteti a nevet önmagából, és elidegeníti attól, akivel személy szerint az életben *azonos.* Ezzel megy szembe, ez ellen ágál, kapálózik minden, *ami még él és eleven* a Kétségbeesés Házában, amelyen „az ember-bolygó” ma áthatad. A művészet is, ha nem dermedt még önnön emblémájává az örök giccs birodalmában – az árupiacon. Ezzel az átváltozással – a névnek hírnévvé, az életnek dologgá átváltozásával – szegül szembe Borisz Paszternak személyes élete egy sorsdöntő pillanatában, amelyet *Híresnek lenni nem illendő* kezdetű versében így örökített meg:

*Híresnek lenni nem illendő,
Magasba fel nem ez emel.
Kéziratokkal nincs teendő,
Archiválni semmit se kell.*

*Add át magad az alkotásnak,
Ez itt a cél – nem a siker,
A győzelem e puszta mása,
Amit inkább szégyellni kell.*

*Csak élj, csak élj, nem kelve égre,
De úgy élj, hogy a végtelen
Tér öleljen szeretetébe,
S halld a jövőt, ha hív jelent.*

*Nem versben sor-, de sors-törések
Hagyjanak csak üres helyet,
Művek, versek, bekezdések
Élethez írt széljegyzetek.*

*Jobb, ha ismeretlenség főd be,
Melyben elvesznek lépteid,
Ahogy táj vész bele a ködbe,
S körvonala is eltűnik.*

*Pályádnak mások is csak élő
Nyomát kutassák napra nap,
De vereséget győzelemtől
Nem választhatsz el te magad.*

*És soha, soha föl nem adni
Semennyit abból, aki vagy,
Csak élni, s élőnek maradni
Mindvégig védve arcodat!*

2

■ *Bity znamenitim nyekraszivo!* – *Híresnek lenni nem illendő!* – így hangzik az egyik leghíresebb orosz író, Borisz Paszternak kései versének, ennek a vallásosan vallomások lírai ars poeticának címadó első sora, amelyet annyiszor idéztek már, hogy szinte önálló életre kelt, elszakadt a verstől és szerzője névalakjától is, szólásmondássá változott át. Egy évvel azelőtt – 1956-ban – vetette papírra, hogy Nyugaton megjelent volna szenzáció erejével ható regénye, a *Zsivago doktor*, és két évvel azelőtt, hogy – nyilván a regény világsikerének köszönhetően – költészetéért megkapta volna az irodalmi Nobel-díjat, tehát valóban világhíres lett, amit csak tovább fokozott a botrány, ami a regény nyugati kiadása és a díj körül kirobbant: Paszternak lemondása a Nobel-díjról, az ellene a szovjet sajtóban indított hajszja, kizárása a szovjet írószövetségből, a költő sztárolása a nyugati médiapiacra. Verse a később történelem fényében úgy hat, mint valamilyen átokelhárító ráolvasás, amelyben azonban az átkot a hírnév, a siker, a győzelem jelenti. Mintha megérezte volna az elközelgő katasztrófát, amely a politikai botrány és a világsiker kettős csillagzata alatt sújt majd le rá, és teszi őt a leghíresebb orosz íróvá. Mert ha igaz is, hogy az orosz irodalom nem Paszternak életművében tetőzött, az orosz írók világismertségi versenyében valószínűleg Paszternak lenne a befutó. Idézett versével mintha elébe akart volna menni a számára különösképpen visszataszító átváltozásnak, amely az eleven személyből „híres embert”, az írói névből világgpiaci én-márkát csinál. Elébe menni, de nem annyira a politikai botrányra, mint inkább annak a botrányra, amely az étellel, az ele-

ven személlyel történik, amikor *életellenesen* dologgá változik át, és abba a hamis látszatba keveredik, hogy ő az, aki sikeres. Mintha e verssel akarta volna elhárítani a világismertség átkát, a siker kudarcát, a győzelem vereségét; megakadályozni a név politikai és a piaci átváltozásának szörnyűségét, kivédeni a hírnév csapását azzal, hogy semmibe veszi, hátat fordít neki, visszahúzódik a világból, elérhetetlenné válik az életet eldologiasító bürokratikus és piaci nyilvánosság számára.

Mit tehet saját neve hírnévvé és írói névalakja bálványképpé átváltozása ellen valaki, aki ezt nem győzelemként és sikerként, hanem bukásként és vereségként könyveli el? Mit vétett – kérdezi –, hogy a győztesek és sikeresek közé került? Hogyan állhat ellen a hírnévben és sikerességben rejlő kísértésnek? Mit tehet, ha szándéka és akarata ellenére magával ragadja nevét a piaci gépszíj, és a botrányban meghempergetve végigvonszolja az egész világon? Paszternak verse ezekre a kérdésekre válaszol, és válaszát különösképpen éppen Nobel-díj utáni élete hitelesíti. Ez a válasz tolsztoji ihletésű, és egyetlen szóban összefoglalva így hangzik: „beg”, azaz szökés, menekülés vagy egyszerűen elfutás. Az élő embert, a lelket, a személyt elveszejtő átváltozással, a siker és győzelem gonosz varázsával szemben egyet tehetünk: minden módon elkerüljük, nem törekszünk rá, megtartóztatjuk magunkat tőle, ha pedig ennek ellenére (a külső körülmények alakulása folytán, vagy mert rosszul, őszintétlenül védekeztünk ellene) utolér és bekerít, akkor kivonulunk a győztesek, a hírnevesek világából, *megszökünk* a siker elől. A mintát Paszternak számára Tolsztoj nevezetes „futása” jelentette, végső, kétségbeesett futása, amikor ez az akkor már világhírű aggastyán kitörve teljes bekerítettségéből hátat fordított családjának, birtokainak, vagyonának, életművének, sikereinek, hírnevének és elmenekült. Az orosz szóösszetétel – „beg Tolsztovo” – bevett magyar fordítása „Tolsztoj futása” – kissé homályos: hiányzik ugyanis belőle a *szökés, a menekülés, az elfutás, sőt a megfutamodás* jelentésárnyalata, vagyis hogy Tolsztoj nem általában, hanem *valami elől futott*, és mint tudjuk, oly elszántan, hogy meg sem állt Asztopovo vasútállomásáig. Itt halt meg, itt látta őt utoljára a fiatal Paszternak is, amikor elkísérte apját a vasútállomásra, ahol a nagy író utolérte a halál, s ahová az özvegy mint Tolsztoj közeli barátját hívta le apját, a korszak kiváló festőművészt: „A szobában egy hegycsúcs hevert, akkora, mint az Elbrusz”⁵ – írja önéletírásában Paszternak. Itt számol be egy sorsdöntő élményéről is, amikor négyéves kisgyerekként, éjjeli álmából ébredve először látta a családjánál időző Tolsztojt: „ezen az éjszakán kezdett el működni az emlékezetem és a tudatom nagyobb szünetek és kihagyások nélkül, akár a felnőtteké”.⁶ Tolsztoj lényé és létfelfogása – a természetről, a természetes életről, a vallásról kialakított nézetei – mély hatást gyakoroltak Paszternak személyes és szellemi-művészi karakterére: „szelleme – írja Tolsztojról az idézett önéletírásban – betöltötte egész otthonunkat”.⁷ A *Zsivago doktor* – a nagyepikai mű egész életén át kergetett álmának megvalósulása – éppúgy Tolsztoj ígézetét mutatja, mint saját öregkori „futása” vagy szökése a világ zaja, a hírnév lármája elől, visszavonulása a peregyelkinói nyaraló természetközeli csöndjébe és a földművelésbe: „Ott áll a nyaraló előtt, a burgonyaföldön, csizmában, nadrágban, amelyet széles, tisztí típusú katonaöv tart a derekán, felgyúrt ujjú ingben, lábával az ásóra támaszkodva, amellyel felássza az agyagos földet” – emlékezik vissza Paszternakra *Add hát gyémántkoszorúm!* című emlékiratában Valentyin Katajev és hozzáteszi: „Ez a kép nem egészen vág össze a kifinomult modern költőről alkotott elképzeléssel, ugyanúgy, ahogy például nem vágna

össze a simára borotvált áll, az elegáns öltöny és a selyemnyakkendő Lev Tolsztojról alkotott elképzelésünkkel.”⁸

A megfutamodás Paszternak esetében döntően a hírnév előli megfutamodás (a Nobel-díj visszautasításában sem pusztán a szovjet viszonyokat, a költőre nehezedő politikai nyomást kell látni, hanem legalább ennyire vagy még inkább a hírnévtől irtózó, a sikerességet elhárító Tolsztoj attitűdjét, aki talán azért sem kapta meg élete végén a Nobel-díjat, mert oda nyilatkozott: ha megkapná, nem fogadná el). Idézett versében a megfutamodás, a menekülés, a szökés a hírnév bekerítetttségéből a hírnév szó szerinti *semmibe vételével* azonos. A személy neve vagy a benne magában lüktető életnek, az őt magát minden elevennel összekötő és egyesítő életnek – az *életcsodának* – ad nevet, vagy nem számít, elszálló füst és hang csupán, a semmi neve, amit a Prédikátor Könyve *vanitasnak* (mataiótész) nevez (hiábavalóságok hiábavalósága – vanitas vanitatum, mataiótész mataiótéton).

A szökés, a menekülés vágya, hogy hátat fordítson családnak, vagyonnak, sikernek, dicsőségnek, elementáris erővel jut kifejezésre Tolsztoj egyik elbeszéléseinek – a *Szergij atyának* – alteregó hősében, aki a hírnév kísértése elől menekülve végül is a teljes névtelenségben talál végső menedéket az élet számára. Szergij atya – mint *Név nem fontos* című ragyogó Tolsztoj-esszéjében Balassa Péter írta – „leveti a világi nevet, fölveszi, majd elhagyja a szerzetesi nevet is, visszaveszi rövid időre a polgári nevét, hogy végül a teljes névtelenségben, »Isten rabjaként« oldódják fel: névtelensége új »név«, mely intenzívebb, szavakba már nem foglalt realitást, ismeretlen újjászületést ígér.”⁹

A névnek e misztikus-apofatikus névtelenségig tartó újabb és újabb átváltozásai mögött ahhoz hasonló erkölcsi gyanakvás és rosszérzés áll, amely Paszternak versének felütésében is jól kivehető: „Ismertnek lenni nem illendő”, „visszatetsző” vagy erősebb szóval: „visszataszító”. „Tolsztoj – írja Balassa – végig gyanakszik önmagára, Szergij atya alakjában is, hiszen a tökéletesedés, a spirituális becsvágy is földi dicsőségvágyból, kiemelkedésből származik. E kitüntetettség ellen (személyes előjogok, kiváltságok, szociális és lelki értelemben egyaránt) hadakozik saját életében.”¹⁰ Hiszen még a hírnévről való lemondásban is ott lapanghat a góg és a nagyravágyás, csak most már azért válik híressé valaki, azért kezd tetszeni magának, mert egy szent engesztelhetetlenségével utasítja vissza a hírnevet, a világsikert, a dicsőséget. A név hírnévvé válva akkor is büzlenni kezd, ha a hírnevet a hírnévről való lemondás hozza meg valakinek. „A hiúság, a dicsőségvágy és a kitűnni-tetszeni akarás a szakrális életszférában is megmaradhat, sőt ott válik igazán démonivá.”¹¹ Pontosan ezt elkerülendő mond le nevééről, ezért provokálja ki maga ellen az emberek dühét, ütlegeit, átkait és szidalmait az ortodox kereszténység legkülönösebb szent embere, a szent félkegyelmű – Bizáncban *szalosz*, Oroszországban *jurogvivij* –, nehogy épp „ütődöttsége” vagy „bolondsága”, „fordított észjárása”, minden világi hatalmat, dicsőséget elutasító radikalitása, lényének nem e világról valósága nyerjen a világ szemében szentesítést, elismerést, hozzon számára sikert és dicsőséget.

3

■ Paszternaknak nem volt szüksége Nobel-díjra ahhoz, hogy megtapasztalja a hírnév átkát, a siker mérgeét. Egy életre elvette kedvét mindenféle hírnévtől, amikor az 1930-as évek közepén a szovjet kultúrpolitika (ha nem is a sztálini, ha-

nem az első írókongresszusig még erős alternatívának látszó gorkiji-buharini kultúrpolitika) kis híján őt emelte a szovjet költészet piedesztáljára, belőle akart etalont, mintaköltőt csinálni. Nem csoda, hogy amikor megszületett Sztálin nevezetes végzése arról, hogy halott kortársa, Majakovszkij „volt és marad a szovjet korszak legjobb, letehetségesebb költője”, Paszternak levélben sietett köszönetet mondani azért, hogy többé nem az ő vállára nehezedik az első számú költő szerepének gyötrelmes terhe. De a hírnév, a reflektorfénybe kerülés, a siker nem lesz édesebb attól, hogy nem az állami propaganda – a sikerpropaganda – gépezete állítja elő díjaival, példányszámaival, egyenirányított sajtójával, hanem a piac, s hogy a költő nem az állam, hanem a piac sztárja lesz.

A Nobel-díj dicsősége már önmagában átok és csapás az író számára, amit ki kell állnia, túl kell élnie, de ami nem mindig, sőt őszintén szólva elég ritkán sikerül. A díj mintha pontot tenne addigi írói munkásságára, mintha az, ami a díj után következik, már csak valamilyen utóélet lenne. A díjat követően írt művekre gyakran nyomja rá bélyegét valamilyen megfelelési kényszer: az író „szabad lélekből” elfogódott, sőt „fogoly lélekké” válik, aki saját hírneve bálványának szolgál, saját kultusza papja lesz, lelassul, megbénul, ettől fogva már nem saját műveit írja, hanem hasonmása, a „nagy író”, a „világhíres Nobel-díjas író” műveit. Minél inkább megilletődik a *hirtelen támadt* világhírtől, amely általában még akkor is letaglózza, ha íróként előtte is ismert és elismert volt, annál kevésbé képes ellenállást kifejteni, annál könnyebben válik a siker martalékvává. Elias Canetti, aki pedig öregkorában – mint hírlík – minden évben türelmetlenül és másokra féltékenyen várta a maga „Nobel-díját”, a ritka kivételek egyike, aki a legkevésbé sem volt megilletődve, mikor a díjat végül is megkapta. Nyugati-keleti emberként legalább akkora viszolygással tekintett a sikerre, a siker piaci valóságára, mint keleti-nyugati emberként Borisz Paszternak: „A sikereseket támadni? – kérdezi egyik jegyzetében Canetti – Fölösleges. A siker elevenen rothasztja meg őket.”¹² *A siker leprája* – ez az erkölcsi személyiséget elevenen megrothasztó bélpoklosság – csak az egyik erős metafora, amelyet Canetti a siker és a sikeresek ellen bevet, a másik a *patkányméreg*: „Siker, az ember patkánymérge, csak kevesen élnek túl.”¹³ Ugyanarról a tőről fakad a sikernek ez az elutasítása, mint a hírnév elutasítása Paszternaknál. Itt is, ott is a győzelmet – a győzelem hazugságát – utasítják el, azt a győzelem-pillanatot, amelyben valaki a többiek fölé kerekedik, hamis istenné, bálványképpé, istenmaszkká merevedik, és sikereisége mértékében kezd szétrohadni erkölcsileg. A siker – a győzelem e piaci megfelelője – elhárítja az erkölcsi embert. Elias Canetti beszél „a győztes jóllakottságáról, degeszre tömötségéről, elégedettségéről, kedélyesen hosszas emésztéséről”, hozzátéve: „Jobb lenne, ha az ember sok minden nem volna, de egyvalami *soha* ne legyen: győztes.”¹⁴ Ezzel szemben ma, amikor a győzelemmel szemben – neveltség nélkül – nem fogalmazódhat meg semmiféle aggály, amikor a győzelem a legfőbb jó, maga az üdvözült állapot, mindenkinek csakis győznie szabad, mert csak a győztesnek van helye, igazsága és becsülete a győztesek, nyertesek, sikeresek világában, más világ pedig nincsen, illetve nem szabad, hogy legyen. A vesztesek olyan normaszegők, olyan bűnelkövetők, akiknek lakolniuk kell főben járó bűnökért – a sikertelenségért. „A napjainkra a magyarban is meghonosodott, magyarázatra sem szoruló »lúzer« rosszalló árnyalata jól tükrözi a közvélekedésben bekövetkezett szemléletváltozást, mely nem a pórul járt vesztes, hanem a bármilyen eszközzel felülkerekedő győztes pártjára áll – írja *Jaj a győztesnek* című szép és pontos esszéjének bevezetőjében Takáts Zsuzsa. – Ha ugyan szemlé-

letváltozásról van szó, és nem a vesztes iránt mindig is érzett, általános ellen-szenvről, aminek azelőtt a társadalmi normák miatti gyáva letagadását, de mára – a kétes társadalmi normák miatt – éppen nyílt megvallását tapasztaljuk.”¹⁵

4

■ A Paszternak-vers nyitósorának – *Bity znamenytim nyekraszivo* – fordítása föladja a leckét a magyar fordítónak. A „nyekraszivo” természetesen mindenk-előtt azt jelenti, hogy „nem szép”, „csúnya”, de az egész versmondattal *helytelenítőt, dorgáló* intonációja azt sugallja, hogy *morális értelemben* nem szép, nem helyénvaló, nem meglett emberhez méltó híresnek, sikeresnek, győztesnek lenni. Van benne valami *visszatetsző, nem illő, szemérmetlen*. Híresnek lenni, erre törekedni vagy elfogadni a hírnevet *nem való*. Az író nem követheti el azt az otrombaságot vagy modortalanságot, hogy híressé válik. Viszolygással kell eltöltsse őt, hogy neve hírnévvé változik át, közszájon forog, egyszeriben az egész világ róla beszél, őt emlegeti. Olyan ez, mintha mindenki szeme láttára, pucérra vetkőzve ülne be egy étterembe, vagy sétálna végig az utcán. Mindent el kell követnie, hogy elkerülje a hírnév csapdáját, ne lépjen bele a siker hurkába, akár a piac, akár az állam helyezte is azt lábai elé.

De miért balvégzet, átok, „patkányméreg” a siker? Miért *visszatetsző, csúf, hitvány dolog* a hírnév? A megütközés, az értetlenség több, mint természetes egy olyan világállapotban, amelynek vallása a kapitalizmus, amely mindent kész feláldozni a siker bálványának, amelyben a siker – a pusztasiker – az egyetlen érték, függetlenül attól, mi az, ami sikerül. Márpedig a hírnév nem más, mint a sikerre vergődött név, a piaci sikerben megdicsőült név. A sikeres név – a sikerlistákra fölkerült név. Ha a sikeresek – a nyertesek – e világ üdvözültjei, akkor a sikertelenek – a vesztesek – az elkárhozottjai. A névtelenség ebben a világban az elkárhozott állapottal azonos, maga a pokol. Nem hiába festette fel egy moszkvai közfalra a közmondásossá vált paszternaki sort visszájára fordítva a kapitalizmus-vallás újdonsült hívője nemrég: „*Bity nyeizvesztnim nyekraszivo*”, azaz: névtelennek/ ismeretlennek lenni – *visszatetsző* (nem szép, nem illendő, csúf). És alatta az aláírás: „Nem-Paszternak”. Siker-Isten létében manapság csak megveszekedett eretnekek nem hisznek, akiknek a névtelenség maglyáin a helyük.

A kereszténység, amely – Kierkegaard és más bolondok legnagyobb elkeseredésére – már a 19. században *polgári vallássá* vált, megszűnt *bolondság* lenni, fokozatosan átváltozott a „kapitalizmus vallásába”. Eredetileg azonban a bolondság bölcsességét, a kudarc sikerét, a vereség győzelmét hirdette, végtére is kultuszának középpontjában az emberiség *történetének* legnagyobb lúzere – egyszerűsmind az *üdv-történet* legnagyobb Győztese – Jézus Krisztus áll. A spirituális győzelem aranyfedezetét az anyagi világ síkján *elszenvedett* vereség alkotja. A mi világunkban azonban ehhez a *kánonhoz* – Jézushoz mint kánonhoz – csak olyan bolondok igazodtak idáig, mint Paszternak vagy József Attila, akinek élete végén írott versein és önképen ugyancsak ez a jézusi minta üt át. Különösen szembeötlő ez a siker és a kudarc, a hírnév és az ismeretlenség eredeti keresztény felfogását tükröző *Egy költőre* című versében:

*Téged szeretnek: könnyen értenek,
nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e;*

*én túl magasra vettem magamat
s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.*

*Lásd, öt és fél kilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kívárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogy szabad lélek legyek a világon.*

*Szerencséd volna? Én azt nem hiszem,
Majd előtűnik mögüle az érdem,
vagy összetörsz s a tél vizeiben
kemény szavakért könyörögsz majd térden.*

*Nekem sikerült (s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb ez ember-árulásnál)
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál.*

„Nekem sikerült” – írja József Attila. De miben is áll ez a siker? Abban, hogy *sikerült vesztesnek maradnia*, vagyis elkerülnie a *látszatot* – a sikert –, sikerült „mélyre süllyednie”, *mert nem találtatott elég könnyűnek a sikerhez*, az a szerencse érte tehát, hogy szerencsétlenné vált, elkerülte a tetszés, a közönségsiker. De még ez a siker – a sikertelenség sikere is – visszatetsző, ez is az „ember-árulás” szégyenével van eljegyezve, mert méltatlanul kitünteti, igazságtalanul mások fölé emeli őt, úgy, hogy még az eucharisztikus részesedésben, a koinóniában – „az isten testén való osztozásnál” – , ahol pedig mindenkinek egyaránt és ugyanaz kell jusson, neki „sikerült”, hogy itt is csak „száraz kenyeret” egyen.

Azért *sikerült neki a kudarc*, azért lett része a meg nem értés, elutasítás, megbélyegzés, azért kellett a legmélyebbre süllyednie ezen a világon, mert: „túl magasra vettem magamat”, vagyis, mert nem tudott sem elég alacsonyra, sem középre helyezkedni, márpedig a tetszés és a siker vagy odalenn, vagy ebben a köztes régióban lakozik. A spirituálisan túl magasra helyezett mércének anyagi síkon a legmélyebbre süllyedés, a szellemi gazdagságnak az anyagi szegénység felel meg. Aki eleve alacsonyra helyezi az ugrólécet, az könnyen átugorja, szerencsés lesz és sikeres. Előbb-utóbb azonban ezért a sikerért is fizetni kell, mert „előtűnik mögüle az érdem”: az érdem látszata mögül az érdem valósága, és abban a pillanatban a szerencse szerencsétlenségbe, az anyagi győzelem spirituális bukásba fordul át: a sikeres költő össze fog törni „a tél vizeiben” – a feledés sötét vizeiben –, és büntetésért, azaz *a kudarc kegyelméért* fog könyörögni, mert ez az, ami nem adatik meg a középre helyezkedőknek, a tetszeni akaróknak és tetszeni tudóknak – a sikereseeknek.

Ugyanúgy és ugyanazért válik József Attila versében azonossá a kudarc a sikerrel, a mélypont a csúcsponttal, ahogyan és amiért a halott Krisztust ábrázoló *Vir Dolorum* [Fájdalmak Férfia] kompozíció Bizáncban az *Akra Tapeinószisz* nevet kapta, amit talán így lehetne magyarra fordítani: a mélyre süllyedés, a lealázkodás csúcspontja, avagy az „evangéliumi esztétikát” hirdető másik keresztény bolonddal – a hit bolondságát, az igazság, a szépség, a szabadság bolondságát képviselő Pilinszky Jánossal – szólva: „a mélypont ünnepéle”.

„Úgy látom ugyanis, hogy Isten nekünk, apostoloknak az utolsó helyet jelölte ki, mint olyanoknak, akiket halálra szántak, hogy látványul szolgáljanak a világnak, az angyaloknak és az embereknek is. Mi oktalanok [bolondok] vagyunk Krisztusért, ti okosak Krisztusban. Mi gyöngék vagyunk, ti erősek. Titeket megbecsülnek, minket megvetnek. Mindmáig éhezünk és szomjazunk, nincs ruhánk és verést szenvedünk. Nincs otthonunk, és kezünk munkájával keressük kenyereinket, Ha átkoznak minket, áldást mondunk, ha üldöznek, türelemmel viseljük, ha szidalmaznak, szelíden szólunk. Szinte salakja lettünk ennek a világnak, mindenkinek söpredéke mostanáig.” (Pál 1Kor, 4,9–13) Kétségtelen, hogy Borisz Paszternak – különösen kései regényében és verseiben – ezt a keresztény ethoszt vallotta, és a hírnév, a világi dicsőség – *e semmik* – semmibe vételét hirdető versében is ez az értékrend tükröződik.

A hírnév *írói* megvetése, tagadása természetesen lehet felvett póz, sőt a hírnévszerzés lehetséges módja is, különösen ha a hírnév vehemens, dühödt tagadásáról válik híressé valakinek a neve. Ha azonban egy egész élet és életmű szavatol őszinteségéért, hitelességéért, akkor *a világról leválás* misztikus-apofatikus keresztény útját követi, ha nem is megy el az út végéig, a semmivé válásig, ahogyan azt Eckhart mester tanította, vagy ahogy a keleti kereszténység szent boldkjai (a szaloszok, a jurogyivijek) életvitelként megvalósították.

E világ semmibe vétele csakugyan egyfajta nihilizmus, de a *via negativa*, a negatív vagy apofatikus teológia értelmében: nem a semmit, hanem *e világ* semmiségét hirdeti, hogy az Abszolútumot, éspedig *az életet mint abszolútumot* – az élő Istent és Istent mint abszolút életet – állíthassa. Paszternak is az életet, a *minden létezőben – a természetben, a tájban, a kozmoszban – lüktető, lezárhatatlan, eldologiasíthatatlan életet* – mint egyetlen igaz valóságot – állítja szembe a hírnévvel és a művekkel, az életet, melyet fiatalkori lírai főművében *nővérének* nevez (*Szesztra moja – ziszny*).

Nem a Lét, hanem csak látszata – e világ – semmi. És soha nem volt még e látszat erősebb, mint ma, egy transzcendenciáját veszített, despiritualizálódott világban, amelyet a kapitalizmus mint vallás határoz meg, és égboltozata a piac. Csak az a művészet formálhat igényt az igazságra és az a művész a hitelességre, amely és aki nem járul hozzá ehhez a látszathoz, megtöri a látszatot, az igazságot, és nem magát akarja érvényesíteni, elutasítja a győzelem, a siker, a megdicsőülés giccsét.

E világ semmibe vétele tehát *a semmi semmibe vétele*, hogy ezen a módon nyíljon meg az út a Lét – az igazi realitás – felé, amit a semmi, a világ mint látszatlétezés elfed. E világban megrekedni annyi, mint semmivé, a semmi martalékává válni – hírnevestül, dicsőséggestül, győzelmestül, mindenestül. E világnak az átkelés helyévé, úttá kell válnia a másik világ, a Lét felé, márpedig ez az értékek teljes átértékelését feltételezi. Azért kell semmiként semmibe venni e világot és vele együtt mindenféle világi dicsőséget, gazdagságot, sikert, előmenetelt, hogy semmibe vehessük a halált, és ezáltal megnyílhasson az út előttünk az igazi realitás felé.

■ JEGYZETEK

1. *Haszid történetek*. Atlantisz, Bp., 1995. I. kötet, 179.

2. Walter Benjamin: *Kapitalizmus als Religion* (1921). In: Uő: *Gesammelte Schriften*. 6. kötet, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 100–103. (Fogarasi György fordításában idézem.)

3. Uo.

4. Kosztolányi Dezső: *Ágnes, automobilgyár, szájvíz, cipőfénymaz stb.* In: Uő: *Hattyú*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 101–103. (Kiemelés – Sz.Á.)
5. In: *Én. Szovjet írók önéletrajzai*. Gondolat, Bp., 1968. 76.
6. Uo.
7. Uo.
8. Valentyin Katajev: *Almaznij moj venyec*. Novij Mir 1978. 6. szám, 136.
9. Balassa Péter: *Név nem fontos*. In: Uő: Balassa Péter: *Majdnem és Talán*. T-Twins Kiadó - Lukács Archívum, Bp., 1995. 146.
10. Im. 152.
11. Im. 153.
12. Elias Canetti: *Feljegyzések*. Európa, Bp., 2006. 136.
13. Im. 13.
14. Im. 78.
15. *Vigilia* 2008. 10. szám (<http://www.vigilia.hu/regihonlap/archiv.html>)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Térey János vigasztalása

Midőn negyvenéves lőn

Negyvennek lenni mákos kegy lehet –
S magyar költőnek mennyi negyven év?
Petőfinek meg annyi?... Egy fenét.
János, ne bánd az átkos negyvenet –
Csúcsokra visz még számos hegymenet!
János-hegyen, vagy túl az Andesen
Veled sok új, vadult kaland esen
Meg... Aztán pártás Himalája vár,
Hogy kortárs drámát kitalálj, s habár
A vers szent hóbot, légi menzakoszt –
Ha merre szó hord, léted fent lakozd!
Élhetsz Pesten, s persze Celebeszen,
Hol bárki fél percre celeb leszen –
De majd Budán, midőn érsz bácsikort,
Friss fogsorod időnként átcsikorg
Pár verssoron, s mint rezzent, furcsa rím,
Föl-fölragyogsz víg lelked csúcsain...

Marosvásárhely, 2010. június 8-án

MARKÓ BÉLA

NÉPVISELET ÉS TORNACIPŐ

avagy: miért nincs világhír, ha van

...világraszólóan modern
is csak úgy lehetsz,
ha a folytonosságot –
kopottabb szóval:
a gyökereket – nem
tagadod meg, hanem
éppen ellenkezőleg,
kihasználod.

■ 1989 decemberének lázában próbáltunk egyik napról a másikra mindent megváltoztatni körös-körül, amit csak lehetett. Volt, amit sikerült, és van, ami máig változatlan. De a régi elnevezések helyett újakat kitalálni végül is nem volt nehéz, többek közt az újságok és folyóiratok többsége is átkeresztelkedett hirtelenjében. Így lett a marosvásárhelyi *Igaz Szóból* is *Látó*, és a nevet ugyan közösen, az újkeletű demokrácia szabályaihoz igazodva döntöttük el, de az ötlet a frissen felkent főszerkesztőtől, vagyis tőlem származott. Amint azt itt-ott már elmondtam, meg is írtam valahol, hogy illő naivsággal Batsányi János egyik versének a címét írtuk fel a lapra, és évenként át idézet is szerepelt folyóiratunk borítóján a francia forradalmat üdvözlő költeményből: „Vidulj, gyászos elme! megújul a világ” (*A látó*). Ez a vers legelső sora, nagyon időszerűnek éreztük akkor, persze bármelyik sort választhattuk volna, mindegyik alkalmas volt lelkesedésünk érzékeltetésére: „Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság, / Törvény s egyenlőség, s te áldott szabadság.”.Hát kell-e ennél tömörebb politikai program? Mert mondanom sem kell, hogy politika és irodalompolitika akkor Erdélyben ugyanazt jelentette számomra. Idézhetjük volna akár a másik forradalomköszöntő versét is Batsányinak: „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” (*A franciaországi változásokra*), 1789-ben íródott az is, pontosan kétszáz esztendővel azelőtt. Bár az a felszólítás tulajdonképpen a zsarnokokat fenyegeti, hozzájuk szól vészjóslóan („Hív jobbágyi-

toknak felszentelt hóhéri, / Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek”), de nyilván a magyar glóbusz akkori forradalmárainak vagy reformereinek is ugyanúgy Franciaországra kellett figyelniük. Bizony errefelé már régóta Párizsra kell vetnünk a szemünket, esetleg Londonra, néha Berlinre, mostanában folyamatosan Brüsszelre és Washingtonra. Ha pedig művészetről, irodalomról, netán tudományról van szó, akkor nem árt New Yorkra vagy Stockholmra is figyelni. Mondhat bármit Moszkva vagy Peking, elismerést is adhat nekünk, megköszönjük, de nem ez az igazi. Párizsból, vagyis nyugatról várható a valódi kitüntetés, ott van a minőségi ellenőrző hivatala mindannak, amit teszünk. Onnan jön a jó. Néha a rossz is, a nagy, a rettenetes, a jövátéhetetlen rossz: Trianon. De Munkácsy itthon festett remekműveket, mégis ott lett belőle igazán ismert és elismert festő. Brâncuși is Párizsban lett korszakos jelentőségű szobrász. Holott Bukarestben is volt, aki volt. Nem folytatom, hiszen fontosabb nekem most ennek a fordítottja, nem arról akarok beszélni igazság szerint, hogy a kétszáz évvel ezelőtti felszólítást megszíveltük-e, és elég gyakran fordítjuk-e a szemünket nyugatra, vagyis a Nyugatra, így nagy kezdőbetűvel, hanem azt kérdezem magamtól mostanában újra meg újra, hogy a Nyugat veti-e ránk vigyázó szemét, és ha igen, mire vigyáz vajon. Mit akar látni valójában? Demokráciát? Drakula kastélyát? Báthori Erzsébet vereslő fürdővizét? Azt is, ami látható, és azt is, ami csak képzelhető? Van a Nyugatnak is képzelőereje ehhez természetesen. Csak az a kérdés, hogy mit képzelsz, mit akar képzelni rólunk. Ezúttal nem is a politikára gondolok elsősorban, pedig arról is lehetne keseregni bőven, hogy néznek ugyan minket nyugatról, mégsem látnak. Nem látják, hogy ez egy másik ország, más hagyományokra támaszkodva, és talán más szabályok szerint kellene fölépíteni itt ugyanazt az élhető világot, mert tetszik, nem tetszik, copy paste-tel nem lehet demokráciát csinálni. De én most maradandóbb értékeinkről szeretnék szólni, irodalomról, művészetről elsősorban, építészetről is természetesen, hogy vajon mit kínálunk, illetve mit kellene kínálnunk. A szaploncai vidám temetőt, ahol megborzong a föld, ahol a halottak fel-felkacagnak a föld alatt, ha meghallják az idegenvezető szájából saját sírfeliratukat? Igen, azt is. És mielőtt hevesen tiltakozni kezdene a kedves olvasó, hadd magyarázzam meg, mire jó ez a példa: úgy tűnik, hogy miközben a politikában a saját tükörcsüvét vagy torzképét keresi, addig szellemiekben a Nyugatot mégis az érdekli, amikor idepillant, amit maga körül nem láthat. Nekünk is arra kellene figyelniünk tehát nyugaton, azon kellene ámuldoznunk, amit magunk körül nem láthatunk. Legyen szó a Gauguin által megörökített tahiti asszonyokról vagy mondjuk, Michelangelo freskójáról a Sixtusi kápolna mennyezetén.

Kérdés, hogy tényleg csereszavatos-e a mi itteni világunk, és ha igen, tudatában vagyunk-e, hogy ez mit jelent. Más szóval: milyen messze van Barcelona Marosvásárhelytől? Mindjárt megmagyarázom azt is, miért éppen Katalónia fővárosát hozom fel példaként, de addig is: a válasz nyilván az lehetne, hogy ugyanolyan messze, mint Marosvásárhely Barcelonától. Nos azt hiszem, ez így túl egyszerű, ugyanis ma még Erdély sokkal, de sokkal messzebb van Katalóniától, mint Katalónia Erdélytől. Nem csak azért, mert Katalóniának ma autonómiája van, és annál is többet szeretne, miközben Erdélynek vagy ezen belül Székelyföldnek semmiféle önállósága nincsen. Nagyon lényeges politikai különbség ez természetesen, erről is kell beszélni folyamatosan, de én most egy barcelonai élményemet – érzésemet – próbálom felidézni a kilencvenes évekből, politikailag kevésbé fontos talán, viszont nekem sokat segített erdélyi dilemmáink megértésében, illetve annak tisztázásában, hogy alkotói sikereink vagy kudarcaink titkát nem ott, hanem itt Erdélyben, itt Romániában vagy

Magyarországon, a Balkánon vagy Kelet-Közép-Európában lelhetjük meg, és vigyázó szemünket csakis azért kell – de azért viszont nagyon! – a Nyugatra vetnünk, hogy fejtsük meg titkaikat, és lehetőleg tanuljunk is belőlük. A módszer kell nekünk tőlük, nem a végeredmény, ez nyilvánvaló. A háló és nem a hal: hányszor hallottuk ezt a kilencvenes években, aztán utána egyre ritkábban. Hogy a múlandó politikát – és a múlthatatlan társadalmi dilemmákat – ismét idekeverjem, talán a demokráciának sem a végeredményét kellett volna elirigyelnünk, hanem azokat az utakat-módokat, amelyeknek segítségével az annak idején oly gunyorosan lesajnált, de igazán soha nem is létezett „eredeti demokráciánkat” megteremthettük volna. Vagyis nem egy innen-onnan átmásolt rendszert kellett volna építenünk, hanem igazodnunk kellett volna a konkrét körülményekhez, amit sajnos nem tettünk meg, illetve időnk sem nagyon volt ezen gondolkozni. Igen, a megoldásokra is oda kellett volna figyelni, de ismétlem, elsősorban mégis a módszert kellett volna megtanulni, hogy miképpen lehet eljutni egy működő demokráciához.

Amikor 1996 júniusában Gálfalvi Zsolttal, a Romániai Magyar PEN Club elnökével együtt résztvettem a nemzetközi PEN által, az UNESCO védnökségével Barcelonában megszervezett nyelvi jogok világkonferenciáján, még voltak illúzióim nekem is arról, hogy miképpen kell gyorsan demokráciát építeni a volt kommunista országokban. Akkori, franciául elhangzott felszólalásomból idézek: „A jövő Európáját sokszínűnek látom, ahol emberek, javak, eszmék szabadon áramlanak, és ahol a nyelvi, felekezeti és etnikai másság az államok kincse, nem pedig a megkülönböztetés eszköze. Ehhez pedig arra van szükség, hogy megszűnjön az értékek értelmezésének kettőssége, amely kettéválasztja Európát: Kelet- és Nyugat-Európává. Nem igaz, hogy más törvények alapján szerveződhet a jogállam Keleten, mint Nyugaton, és hogy regionális sajátosságok szerint értelmezhető a tolerancia. Ami működik a gyakorlatban Nyugat-Európa országaiban a nyelvi közösségek jogi szabályozására vonatkozóan, annak működnie kell Keleten is. Nincs demokrácia abban az országban, ahol a nyelvi közösségek alapvető, elemi jogait nem ismerik el. Sajnálatos módon ez vonatkozik Romániára is.” Hát igen, nem árt néha elővenni régi mondatainkat, hogy mi igaz még belőlük, és mi nem. Alapvetően ma is hiszek abban, hogy a demokrácia egy és oszthatatlan, de ma már tudom, hogy tőlünk nyugatra is nagy bajok vannak több helyen is a nyelvi jogokkal, másrészt meg azt is tudni vélem, hogy a regionális sajátosságok és történelmi hagyományok figyelembevétele nélkül sem jogállami elveket, sem kulturális értékrendet érvényesíteni nem lehet. Szóval, bár a lényegyet tekintve ugyanazt mondanám ma is, mint egykor Barcelonában, mégsem ugyanúgy. Feltehetőleg óvatosabb és kritikusabb lennék a Nyugattal is. Egyébként akkor jártam először Barcelonában, és a konferencia után, elutazás előtt még bőven volt időm szétnézni a városban. Nem szoktam bedekkerből készülni, ha utazom valahova. Antoni Gaudíróól tudtam persze, épületeinek fotóit is láttam már azelőtt, de nem élt bennem annyira élenken a hajdani lapozgatás egy albumban, hogy mellbe ne vágott volna ezeknek az architektúrális csodáknak a látványa, és mivel úgy jött ki a lépés, utolsóként éppen a lenyűgöző, nyomasztó és fel-emelő La Sagrada Famíliaát néztem meg, egy nem létező világ nagyon is létező, befejezetlen templomát. Mintha ott állna tűző napsütésben egy hatalmas, szeszélyesen elfolyó kőcsipke-tömkeleg, egy Juhász Ferenc-eposz tulajdonképpen, a homály titokzatos emlékműve. A Gaudí-épületeken ide-oda kígyózik a kő, lecsordul, mint a szintén katalán Salvador Dalí festményein a megolvadt idő. Meg aztán Joan Miró színes gyermekrajz-univerzuma is innen származik, játékos formái is ennek a monumentális világnak a forgácsai.

Kicsinek éreztem magamat, magunkat. A marosvásárhelyi Kultúrpalota és Városháza épületegyüttese jutott eszembe, hogy szecesszió az is, ráadásul a barcelonai – amely persze az organikus építészet jegyeit is mutatja – még valamivel korábbi is, de mennyivel merészebb a mieinknél a boszorkányos Grimm-meséket idéző Casa Batlló, a Güell park és különösen az életmű csúcsa, az előbb említett Szent Család templom. Kecskemétre is gondolhattam volna vagy Szabadkára természetesen, de a lényeg, hogy valami különös frusztrációt éreztem: hogy lemaradtunk. Hogy provinciálisak vagyunk. Nemcsak közhelyes igazságok vannak, hanem közhelyes közérzetek is. Ez az volt. Mint ahogy közhelyes lett volna ennek az ellenkezője is, ha dacosan fölszegem a fejem, és azt mondom: a miénk szebb. Vagyis a magyar Komor Marcell jobb. Mert fegyvelmezettebb. Mert harmonikusabb. Mert nem dekadens. Mert díszes, mint egy kalotaszegi képviselő. Nos nem tagadom, én akkor a legfőbb különbséget a bátorságban láttam, hogy Gaudiék merték meghökkenteni a barcelonai polgárt, a városvezetés pedig – igaz, amint később utánaolvastam, nem kevés vitával – erre rábólintott, tehát hagyta magát meghökkenteni. Különbség ez kétségtelenül, és erre a bátorságra érdemes nekünk is odafigyelnünk. „Vigyázó szemünket” nem árt újra meg újra arrafelé fordítanunk, hiszen a spanyolok vagy portugálok merészségének például nemcsak a művészetekben köszönhetünk ezt-azt, hanem ismeretlen tengerek és földrészek felfedezése is így volt lehetséges. De szabad-e, kell-e egymás mellé tenni a tengerre néző Barcelona tengeri szörnyeket is megidéző jelképeit, a Casa Batllót vagy a La Sagrada Familiát és újabb kori erdélyi építészetünk olyan szimbólumait, mint a sztánai Varjúvár meg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, esetleg a marosvásárhelyi közüzemek épülete? Gaudí látszik Marosvásárhelyről, Kós Károly valószínűleg nem látszik Barcelonából.

Nem tagadom, akkor még, ezelőtt bő két évtizeddel elsóhajtottam én is magam, hogy íme, vannak szerencsésebb nemzetek Európában, mert előttünk járnak a konvenciók lerombolásában, és méltán tartanak számat ámulatunkra. Álmélnodni ma is szívesen álmélnokodni rajtuk, ez igaz, hiszen azóta is őszintén szeretem például a katalán művészek morbid humorát és filozófiai mélységeket meg magasságokat bejáró fantáziáját. Viszont éppen úgy – vagy jobban? – szeretem a Varjúvár pontos fejszecsapásokkal körberajzolt vonalait, mozdíthatatlannak tűnő beágyazottságát, évezredes nehézkedését, mérhetetlen tömegét. Kívülről érthető, belülről felfoghatatlan, mint a havasi ember. Viharos tengeren száraz lábbal lépdelő csodalény Gaudí Szent Családjá, erdélyi fagyban olvadásra váró, subájába burkolózott hegyi ember Kós Károly Varjúvára. Ki-ki a maga helyén. Rég nem érdekel már, vagy ne túlozzak: nem érdekel olyan nagyon, amit világhírnek mondunk. Illetve tovább pontosítok, világhír csak akkor van, hogyha van hagyományos értelemben vett világ. Mít jelentene ez szerintem? Hát elsősorban, hogy van egy központ, egy középpont, és „vigyázó szemünket” arra a központra kellene vetnünk, hívják Párizsnak vagy New Yorknak. Lenyűgöző hely nekem mindkettő, talán sehol olyan jól a Kárpát-medencén kívül nem éreztem magam, mint a Szajna partján vagy a megbolondult európai városként nyüzsgő Manhattanben. De Rómában is. Meg aztán Görögországban az Égei-tenger partján is. Hogy jönnek ezek egymáshoz? Sehogy. Tudom már egy ideje, hogy nincsen középpontja ennek az itt-ott behorpadt vagy kidudorodott labdaféleségnek, amelyen élünk, legalábbis a felszínén nincsen ilyen középpont, csak legfelül, a magmában, az elviselhetetlen forróságban, de attól nagyjából ugyanolyan távolságra vagyunk, szülővárosom, Kézdivásárhely éppúgy, mint a Niagara vízesés vagy Washingtonban a Capitolum. Nem ment fel ez minket a világhírért folytatott verseny alól, de mégis más megvilágításba helyezi azt.

Nincsen hát egy olyan hely, amelyhez igazodni kellene, közeledni hozzá vagy távolodni tőle, és fejlődés sincs a művészetben vagy az irodalomban olyan értelemben, mint a tudományban, de van változás, egyidejű, biztató és megnyugtató. Változást jelent Gaudí, és változást jelent Komor Marcell vagy Kós Károly is, mindannyian érdemesek a világhírré, és ha így szemléljük ezt, akkor már csak apró bosszúság, hogy ki megkapja a méltó elismerést, ki csak félig-meddig, ki pedig egyáltalán nem. Hogyha sikerül hozzátenni valamit, egy épületet, egy képet, egy verset a helyhez, ahol élünk, ahhoz a szellemhez, amelyben felnőttünk, akkor már mi is hozzájárultunk a változáshoz. Nem a fejlődéshez, ismétlem, abban én egy ideje nem hiszek, és nem gondolom, hogy az *Odüsszeia* meg a *Háború és béke* között van valamiféle hierarchia. Egyformán érvényesek ezek a monumentális munkák ma is, és ez engem nemhogy elkésérítene, hanem éppenséggel felvidít, ha arra gondolok, hogy lám, az idő nem számít, mert értem ezt is, azt is. Így helyezhető számomra egymás mellé egy virtuális időben és térben Gaudí, Le Corbusier, Moholy-Nagy, Ybl Miklós vagy Kós Károly is. Ezek az értékek nem rangsorolhatók, mert érvényes művek között nem lehetséges a rangsor, és minden hierarchia önellentmondás vagy legalábbis valamiféle esztétikai tautológia.

A hetvenes évek elején egyetemi hallgatóként a Petőfi – akkor már a romániai utcanév-változtatások perverz logikájának megfelelően: Avram Iancu – utcai bentlakásból a Főtéren át, a Mátyás-ház mellett elhaladva jutottam el az egykori Marianum épületében működő Filológia karra. Csütörtök délutánonként még láthattam, ahogy a Telefon-palota előtti kis parkocskában némán, egymásba fogózva táncoltak a kimenős széki cseléd lányok, hagyományos népviseletben. Szót is alig ejtettek, csak forogtak, ahogy Kányádi Sándor *Fekete-piros* című versében megírta: „Akár a kéz, ha ökölbe kékül, / zeneszó, énekszó nélkül”. Énekelni nem szabadott nekik, zavarták volna a város rendjét. Torokszorító látvány volt, de megszoktam, hozzátartozott Kolozsvárhoz. Később eltűnt ez is, mint még sok minden. Aztán Barcelonában viszontláttam a néma táncot, vasárnap összegyűltek a gótikus negyedben a katalánok, egyikük-másikuk szatyorban vagy sporttáskában hozta magával a tornacipőt, és az ellenállás emlékére némán, mindenféle zenekíséret nélkül eltáncolták a Franco-diktatúra idején betiltott Sardana-táncot. Mintha álom lett volna, ma már nem is tudom, ott voltam-e, vagy csak képzelem, viszont egy biztos: a hajdani Kolozsvárt – és Marosvásárhelyt, de Sztánát is – megtaláltam a katalán fővárosban. Egy nyelvről, nyelvhasználatról szóló tanácskozás résztvevőjeként rájöhettek, hogy ugyanabban a világban élünk bárhol ezen a földtekén, bármilyen nyelvet is beszélünk. A széki fekete-piros ruha meg a katalán tornacipő között végül is semmi különbség nincsen, és ha ezt felismerjük, attól kezdődően bárkivel kommunikálni tudunk, bárkit képesek leszünk megérteni.

Itt van például Bartók Béla. Micsoda közhely ez is – és milyen igaz! –, hogy világraszólóan modern is csak úgy lehetsz, ha a folytonosságot – kopottabb szóval: a gyökereket – nem tagadod meg, hanem éppen ellenkezőleg, kihasználod. Az erdélyi népzene – román is, magyar is – ugyanúgy ott van a világzene vérkeringésében, ugyanúgy megkerülhetetlen Bartók Béla révén, mint ahogy – kevésbé látható hajszálereken át – a fekete-piros haza-vágy és hazavágyódás is benne van a barcelonai civilruhás, tornacipős forgásban. Akkora hatású írónk vagy költőnk nem nagyon van, mint Bartók a zenében, talán Petőfit kivéve, ám ő sem azáltal ismert elsősorban, amit írt, hanem ahogyan élt és halt. De az utóbbi időben

azért bebizonyosodott, hogy a nyelvi akadályokat is le lehet küzdeni, és Márai Sándor már-már bestsellerré tudott válni kontinensünk nyugati felén, az meg egyenesen szégyenünk lehet, hogy Bánffy Miklós *Erdélyi történetének* európai visszhangjára meglepetten kellett felkapnunk a fejünket, mert itthon kevesen olvassák őt. Lugosi Béláról is azért tudnak mindenfelé, mert az ő alakításával kezdődött az erdélyi Drakula idegborzongató népszerűsége, festőink közül pedig az itt-ott mégis elismert Aba-Novák Vilmos a cirkusz-motívum mellett beemelte a köztudatba az erdélyi falut is.

De miközben próbálok bizonygatni, hogy a világnak az eredetiség kell, a megismételhetetlen tapasztalatból születő megismételhetetlen élmény, azon is el kell töprengnem, hogy ebből a teóriából könnyen lesz – könnyen lett a történelemben – ultrakonzervatív, fundamentalista ideológia. Nem erről van szó. És nem is a „sajátosság méltóságával” indokolt egykori, sok szempontból érthető, de erdélyi közéletünkben annak idején engem is vitára ingerlő sündisznóállást akarom itt helytől és kortól függetlenül esztétikai, netán morális kritériummá tenni, hanem keresem én is azt a fix pontot, ahonnan mellőzöttség-érzésünk kimozdítható a sarkából. Ez a fix pont, azt gondolom, ma sem lehet más a mi esetünkben, mint egy olyan transzilván identitás, amely kiegészíti magyarságtudatunkat is, és összeköt azokkal, akikkel együtt élünk, a románokkal és másokkal, ha még egyáltalán maradtak mások is Erdélyben a románokon és rajtuk kívül. Báthori Erzsébet és Drakula gróf képzeletbeli násza ez, évszázadokon átívelve, hiszen a boszorkányok és vámpírok halhatatlanok. Ebből a különös, mágikus múltból, de ugyanakkor mai magyar és román alkotók józan Erdély-képéből származhatnak azok a sajátos értékek, amelyekre másutt is érdemes lehet odafigyelni. Ha ezt az Erdély-képet kölcsönösen közelíteni tudnánk, netán közössé tehetnénk, akkor már hozzáadnánk valamit a saját jövőnkhez, sőt a jövőhöz általában, nem csupán itt, hanem az Óperencián innen és túl mindenütt. Ehhez nem kell feladni a románok és magyarok közti versenyt, és nem kell lemondani a „sajátosság méltóságáról”.

Most is élénken emlékszem, hogy a múlt század ötvenes éveiben mire volt büszke egy kézdivásárhelyi gyermek. Világhíres romániai magyar vívóinkra, Szabóné Orbán Olgára például, majd valamivel később Stahl-Jencsik Katalinra. Meg aztán Balázs Jolánra, a két métert először átugró atlétára. De a rég halott Bolyai Jánosra is, aki „a semmiből egy új, más világot” teremtett. Vagy a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyyszerészeti Intézetre, mert az a hír járta, hogy külföldön Romániából csak ennek az egyetemnek a diplomáit fogadják el, mivel kizárólag ők tanítják meg a latin nomenklatúrát. Így mondták, így adom tovább. Milyen büszke voltam erre a latin nomenklatúrára! Nem tudtam, mi az, de ettől még nagyszerűbbnek tűnt ez a hazai magyar teljesítmény. Akkor még ugyanis teljesen magyar nyelvű volt az az egyetem. Persze a határon átnyúló büszkeségben is tobzódtunk, ha lehetett: Puskásról – apropó Spanyolország, ő akkor már ott futballozott – azt suttogták, olyan erős a bal lába, hogy egy angol kapus belehalt, amikor ki akarta védeni egy rúgását, és azóta Puskásnak le van pecsételve az a lába, tilos vele rúgnia, a kapusok pedig a világon mindenütt fekete mezben védtek – ez akkoriban tényleg így volt – a legenda szerint a gyász jeléül. Gonosz pletyka volt, de mi ebből csak annyit szűrtünk le, hogy jók vagyunk, még az angolok is félnak tőlünk. Akkor még valamiféle piramisnak képzeltem a világhírt, van egy csúcs, és fel kell jutni oda. Olimpiai aranyérem vagy Nobel-díj vár ránk ott fent, és természetesen gyönyörű panoráma. Mígnem rá kellett jönnöm, hogy

csúcs nincsen, mint ahogy középpont sincs, hanem csúcok vannak mindenféle, és nem is biztos, hogy van olyan eszközünk, amellyel egymáshoz mérhetnénk a magasságukat. Az egyébként erősen megkérdőjelezhető és valószínűleg még sok földrengést kiváltó Facebook-nyilvánosság mindannyiunkban azt a tévképzetet kelti, hogy máris a Csomolungmán vagyunk, onnan nézünk szét a világra. És valóban, kinek-kinek megvan a Csomolungmája, ahonnan széttekinthet, de megtörténhet, hogy nem ugyanazt látja, mint a többiek. Savanyú a szőlő, mondhatná valaki, olyankor születnek ezek a teóriák. Valóban savanyú már nekem is egy régi, közös univerzum közösen megművelt szőlőhegyének bora, ecet lett mára belőle, de nem is hiszek a szellemi teljesítmény semmiféle világbajnokságában. Bár nyilván nincsen annál bódítóbb és tanulságosabb megméretkezés például egy író számára, mint amikor egy másik nemzet kritikusaiktól érkezik a dicséret. Hiúságomat beismerve megvallhatom, hogy a szinte folyamatos támadások közepette, politikai teljesítményem időnkénti román elismerésénél hízelgőbb volt számomra, hogy verseim román fordításáról vezető román kritikusok írtak fontosat és – érzésem szerint – pontosat.

Integrálódunk és globalizálódunk, látszólag nyelvi és kulturális határok szűnnek meg, de közben egyre távolodunk a közös világranglistától, talán nem nyelvi vagy kulturális okokból, de mozaikvilágok születnek körös-körül. Újra meg újra elmesélem, ha ilyesmi kerül szóba, hogy évekkal ezelőtt Bukarestből telefonon hívtam Kolozsváron élő biológus fiamat, akivel hetente egyszer-kétszer szoktunk beszélni, de most valamivel hosszabb ideje nem tudtunk egymásról, kérdeztem, hogy merre van, és kiderült, hogy valahol Skandináviában. – Hát ott mit csinálsz? – A társas rovarok kutatóinak kongresszusán veszek részt. – Igen? És kik vannak ott? – Mindenki, aki számít a világon – felelte. Belém nyilallt hirtelen, hogy ezek szerint én a saját fiamon kívül senkit nem ismerek, aki számít a világon. És aztán arra is rádöbentem, hogy ez így van jól. Amíg nincsen közös világuk a politikusoknak, méh- és hangyakutatóknak, íróknak, bélyegyűjtőknek, sarkutazóknak, műépítéseknek, kukoricatermesztőknek és kutyaszakértőknek, addig vagyunk tulajdonképpen biztonságban, akármilyen furcsa is ez. Csakis úgy lehet egyszerre szép a barcelonai Szent Család, a marosvásárhelyi Kultúrpalota vagy a kolozsvári Kakasos Templom, ha elfogadom, hogy akár ugyanazon a kultúrán belül is lehetséges többféle értékrend, és ha kellő derűvel szemlélem, hogy egy-egy amatőr versblog szerzői az egekig dicsérik egymás tisztaságát, itt-ott még neki is lendülő rigmusait. Vagy egészen más oldalról megközelítve: végül is olyan nagy baj-e, hogy Magyarországon például még évi versválogatásból is kettő van – *Szép versek* és *Az év versei* –, körülbelül száz-száz szerzőt felvonnaltatva, de nincsenek többen hűsznál, akik mindkét antológiában szerepelnek?

Fogadjuk el, hogy talán nem is olyan rossz egy olyan korban élni, amikor vannak ugyan kiemelkedő teljesítmények, de első díjas nincsen, illetve sok első díjas van, nem a zsűri döntésképtelensége miatt, hanem mert alakul egy mozaikvilág, amelyben Barcelona centiméterre akkora távolságra van Marosvásárhelytől, mint Marosvásárhely Barcelonától. Hogy a katalánok autonómiáját azért elkívánhatnák a székelyek? Ezzel nagyon is egyetérthetünk. De ahogy látom, ők sem erre a legbüszkébbek, hanem talán Salvador Dalíra vagy az FC Barcelonára. A politikai teljesítményen innen és túl a kultúrára, művészetre vagy sportra, tehát végső soron a népszavazáson el nem fogadható és vissza sem utasítható szellemi, szemléleti függetlenségre.

DRAGOMÁN GYÖRGY

Világ/hír

■ Azt azért tudjad, hogy ez az egész csak egy cirkusz, mondja az híresebbnél is híres író, mélyet szív a cigarettájából, aztán a földre pöccinti a hamut. A lényeg a papíron van, és igazából mi csak azért felelünk és arról tehetünk. Bólintok, tudom, mondom neki, és közben azt is tudom, hogy sose fogom ezt a mondatot elfelejteni, és azt se, ahogy játékosan és méltósággal kimondja. Nemsokára behív az ügyelő, felülünk majd a csurig telt színházterem színpadára, beszélgetni fogunk. Ott leszünk, de nem leszünk ott, vagyis nemcsak ott leszünk, hanem a könyveink lapjai között is, mert a könyveink nélkül nem ülhetnénk ott a színpadon.

A lényeg a munka, minden más csak a munka következménye. A lényeg a lehető legjobb mondat.

Ülök és írok, a csorgóra gondolok, arra, ami ott volt a blokk mögött, arra, ami biztos most is ott van, a falból kiálló vastag vascsövön ömlik ki belőle a hideg víz. A játékra gondolok, amit egy időben játszottunk ott a fiúkkal, a szánkat a cső elejének nyomtuk, úgyhogy a fém kört rajzolt a csukott szám köré, két kézzel megmarkoltuk a csövet, úgy szorítottuk neki magunkat, hogy minél jobban ellen tudjunk tartani a víznyomásnak. Erről írok, az érzésről, hogy a jéghideg víz leszalad a torkunkon. Még nem tudom, hogy ebből egy novella lesz, Ugrás címmel fogja hozni a Jelenkor, aztán A fehér király részévé válik.

Nem látok a jövőbe, nem is akarok, elég nekem a fehér falat nézni, fent, a konyhaablak melletti vékony falszeletet, azon kell meglátnom valahogy a belső filmet, amiből majd mondatok lesznek, mondatok és történetek.

Tele az orrom a cső fémes szagával, a lefolyó rácsa jut eszembe, mohos és rozsdás, nem lehet egyszerre mind a kettő, én mégis úgy emlékszem, az volt, érzem a mélyéből feltörő kútszagot, erre nem fogok tudni ráfókuszálni, nem enged meg a nézőpont.

Nem látok a jövőbe, még nem tudom, hogy ezt a fejezetet majd lefordítja angolra Olchváry Pali, németre Kornitzer Lacy, románra Gabos Foarta-Ildikó. Még nem tudom, hogy azt fogom mondani, küldjük el a The Parris Review-nek az angol fordítást, nem tudom, hogy ott egy irdatlan kupacból fogja kiválasztani egy előolvasó, hogy aztán, teljesen váratlanul, közölje is a lap, ami ritkán közöl fordítást, még nem tudom, hogy a szövegbe beleszeret a fiatal ügynök, Chris Parris-Lamb, hogy ettől majd kiadja a könyvet a Houghton-Mifflin-Harcourt, az a kiadó, amelyik Philip Roth és Tolkien könyveit is gondozza.

A mondattal vagyok elfoglalva, a csőben az arcnak és a csukott szájnak tóduzó víz nyomásával, azzal, hogy ezt hogy lehetne a legpontosabban leírni, hogy tudnám úgy elmesélni, mint ahogy akkor meséltem volna, amikor nem gondoltam volna, hogy pont ezt kell majd egyszer elmesélnem.

Nem látok a jövőbe, nem látom a harminc fordítást, a harminc fordító rengeteg munkáját, a kérdéseiket és a válaszaimat, azt, hogy milyen lesz megpróbálni

elmesélni valakinek, hogy milyen is volt a tejesüveg vékony, színesre préselt, gyűrhető fémkupakja.

A mondatommal vagyok elfoglalva, nem tudom még, hogy a szédülés, amiről írni próbálok, felkapja majd és körberöpíti a könyvem az egész világon, hogy aztán tényleg igazából ott legyen egy csomó könyvtár csomó polcán Sao-Paolótól Tajpejig.

Apám még él, amikor a novellát írom, még olvas, még örül neki. Nem tudom, hogy meg fog halni, hogy már a magyar borítót se látja, nemhogy a többi harmincat, még nem tudom, hogy évekig az ő drága és alig viselt kasmírzakójában járom majd a világot, hogy valahogy magammal vigyem, hogy ott legyen velem, miközben tudom, hogy ott van.

Még nem tudom, micsoda öröm lesz várni a postást, feltépni a borítékokat, látni az újabb és újabb kiadásokat, olvasni a borítókon a nagy patinás kiadók neveit, Suhrkamp, Gallimard, Einaudi, RBA, Atlas.

A sántieren gondolkodom, a föld szagán, a betoncsőbe szorult labdán, egy jeleneten, ami arról szól, hogy be kell mászni, és ki kell hozni onnan, a betoncső szorító ölelése jut eszembe, az érzés, ahogy négykézlábra akarok emelkedni benne az ijedségtől, és a tetejének nyomódik a hátam. Kivágom ezt a részt a novellából, nem ide való, eldöntöm, hogy majd máshol fogom felhasználni.

Apám nevetésére gondolok, ahogy vidáman kérdezi, hogy iszunk-e egy whiskeyt, aztán arra, ahogy megkérdezi, hogy még mindig a Duna-csatornánál van-e, vagyis nem ő, hanem Dzsátá apja, arra, ahogy odaadom neki a kéziratot az új fejezetről, és azt mondom, ott hát, hol máshol lenne.

Akkor még nem tudom, hogy apám zakózsebében külön rekesz van az öngyújtónak és a cigarettának, hogy a fellépések előtti várakozás perceiben néha szórakozottan bele fogom dugni az ujjam ezekbe a kicsi zseben belüli zsebekbe, az egyiknek a sarkában megérezem majd a fércelés éles cérnaszálaait, és azt is, hogy a bélés és a zakó anyaga közötti térben apró és pontosan kitapogathatatlan tárgyak rejtőznek.

Dolgozom, a munkára gondolok, a tanulásra, ami ahhoz kellett, hogy úgy írassak, ahogy írnom kell, arra, hogy Anyámnak lett igaza, mégiscsak érdemes volt rendesen megtanulni angolul és németül, ha ez nem lenne, nem tudnék fordítani, nem tudnám eltartani magam és a családom az írás mellett, még nem tudom, hogy ezek a nyelvek arra kellene majd, hogy a világon bárhol el tudjam mondani azt, amit el kell mondanom, hogy mosolyogva tudjak beszélgetni a mesterségem távolról csodált nagy öregjeivel.

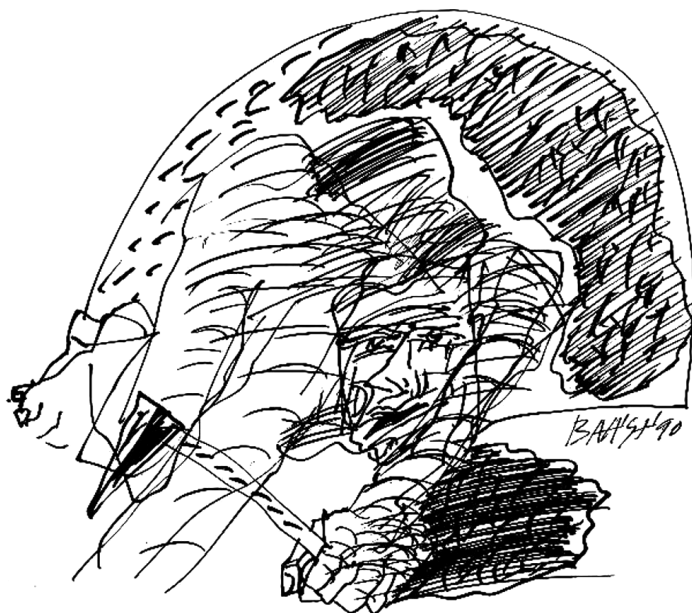
Írok, Dzsátá hangját keresem, Emma hangját is hallom már szólni valahonnan, ott visszhangzik a fejemben Anyám nevetése, keserű és boldog nevetés, megpróbálok leválasztani róla, hogy felerősödjön benne az indulat, hogy úgy pattogjon ide-oda egy elképzelt lakás falai között, hogy minden beleremegjen, mintha a földrengés rázná az egésztestet.

Akkor még nem tudom, hogy később majd Anyám sírásáról fogok esszét írni, Európa lebomló és újra felépülő határaitól, még nem tudom, hogy emiatt Berlinben a Pariser Platz egyik üvegpalatájában fogok majd Európáról beszélgetni, a brandenburgi kaputól karnyújtásnyira, fent leszek, a fellépők számára fenntartott várószobában, a green-roomban, ahonnan le lehet majd nézni, az aulára, a liftekkel és csigalépcsőkkel és a dézsákba állított szépen megvilágított több emelet magasra felnyúló fákkal, és ahogy apám zakójának bélését gyűrögetem, a zsebben felszakad a férc, és végre megtudom, hogy mit hordtam magammal éve-

ken át, egy réges-régi román pixbelsőt és egy elsárgult és kissé máladozó Nitromint tablettát.

Mi a siker titka, ez a kérdés, amit legtöbbször feltettek nekem. Mindig nevetek ezen a kérdésen, benne van a saját pesszimizmusunk, hogy nekünk nem lehet csak úgy magunktól sikerünk, nem, emögött valamilyen titoknak kell lennie. Láttam egyszer, ahogy egy amerikai barátomtól megkérdezték ugyanezt, a legmagátólértődőbb és legtermészetesebb meggyőződéssel válaszolt rá: cream rises to the top, mondta, és mosolygott, a mosolya őszinte volt, nem csupa fog mosoly. A tejszín kerül legfelülre, Amerikában ez közhely, itt meg még lefordítani se tudjuk rendesen, nincs ilyen viszkézből odavágható, önbizalommal teli mondatunk.

Ülök és dolgozom, most épp más mondatokat keresek, most a következő regényemet írom, a Máglya utánit. Attól, hogy felkaptak és körbepítettek a világon a könyveim, nem lett se könnyebb, se nehezebb a munka. Sokat tanultam persze közben, tudom már, hogy kell New Yorkban taxit fogni, tudom, hol kell Stockholmban hallevest enni, hány cukorral a legjobb Isztambulban a kávé, hogy fúj Helsinkiben a szél, hogy kell átvenni egy díjat Svájcban, milyen hajnalban egy osztrák szőlőhegy, hogy borul be az Öresund fölött vihar előtt az ég, de azt is tudom, hogy igazából ez mind nem számít. Ami számít, az a munka, a lényeg a papíron van.

Dylanológia

(tekintet)

nézd itt ezt az utcát jártál már itt emlékszel megnéztük ezt a fát megnéztük a kerítést aztán elbújtam egy oszlop mögé előled hogy ne láss
reggeledett mentem volna már tovább erről az utcáról te még maradtál volna nézni

harmonikaszívaj pásztorfurulyák vad hangja vezet át a következő napba minket
nézd itt ezt a padot rajta beleégett cigarettanyomok nézd a szélük akár egy-egy hullámtaraj amely akkor indul el ha ékszereid vízbe dobod
szemben velünk a legszomorúbb arcok de elindul bennünk egy másik zene miközben nézzük a kerítések s a lécei között felfénylő réseket

(egyszerű)

„ne írd alá a neved kipontozott helyekre”
(Bob Dylan)

ne írd alá akármit de főleg ne akárhol vannak erre alkalmatlan helyek vannak akik túl jól tudnak mindent helyetted is
ne indulj el még a vonathoz ha van két eltölthető órád azokkal akiket ugyanúgy most látsz először mint aztán a vonatozókat de összekapcsol benneteket addig valami távoli szimpátia a halványsárga lámpaégők iránt
követned kell egy kertbe vezet drótokról lóg le ott a halványsárga fény
ne írd alá akármit ezt mondják ott neked de főleg ne akármi alá

(kigúnyol)

belépsz a szobába már rég várnak ott a mindenféle lények a sok leltárba vett arc hosszú a variációk sora
belépsz a szobába könnyű így noha az épület is elindult ma feléd itt leszel ma híres én egy színház vagyok mondja homlokzatomon angyalokat hordozok az arc aki a nyelvét nyújtja ott áll legelöl a nyelve kétágú a tekintete sárgán világít feléd ki az aki legmesszebből néz ma beléd
történetek keringnek zúgnak a nevetések ez egy ilyen arcgűjtemény a katalógus messze földön ismert kísézőzenéje elszakad ma tőle kering a fejek fölött a legfehérebb arctól kérdezi hogy él-e

“i accept chaos. i am not sure whether it accepts me”
(Bob Dylan)

érzékek zűrzavarában ülsz itt túl sok minden ami rád töri az ajtót ablakot szek-
rényajtót padlódeszkát
körükerítettek háromdimenziós terebben új idomokat új dimenziókat kell hir-
telen kitalálni átlépni a mindig másba a szinte akárki másba
meglátogatod a chaos szigeti szerzeteseket csónakon evezel oda olajbogyókkal és
vörösborral fogadnak fehér falak vörös téglák sötét allék várnak
messze a rég kihűlt világítótorony romjai ahol egykor földet értek a leg-
messzebből jött madarak földet-e vagy inkább tornyot
ereszd le itt eveződ megérkezted ereszkedj bele az áramlatokba a csónakot körül-
fogó gömbbe bármerre nyúlsz távolodik tőled kerülete

ROMSICS IGNÁC

HELYÜNK EURÓPÁBAN

Valószínű, hogy Európa legfejlettebb centrumaihoz a Magyar Királyság gazdasági és kulturális értelemben egyaránt Mátyás uralkodása idején, a 15. század második felében jutott legközelebb.

A Nyugatrómai Birodalom romjain kialakulóban lévő Európa a 9. század első felében élte első virágkorát. Építőművészete, melynek legszebb emléke Nagy Károly aacheni palotakápolnája, kódexfestészete, valamint a székesegyházi és kolostori iskolák hálózatának kialakulása okán a Frank Birodalom Károly alatti és utáni kultúráját méltán tartjuk számon Karoling reneszánszként.

Ez az az időszak, a 9. század eleje-közepe, amikor a Fekete-tengertől északra, a földrajzi értelemben vett Európa keleti peremén, az ún. Etlközben feltűnt egy addig ismeretlen félnomád nép: a magyar. Dzsajháni bokharai tudós és államférfi feljegyzéséből tudjuk, hogy a 9. századi magyarok elsősorban legeltető nagyállattartással foglalkoztak, de már „veteményeik és szőlőik” is voltak. Tavasztól őszig együtt vonultak a „sarjadó fűvel és a zöld vegetációval”, s ilyenkor sátrakban laktak. Télire a folyók torkolatához közeli állandó szállásaikra húzódtak, ahol halásztak is. Az állattartás és a földművelés mellett az etelközi magyarok rendszeresen fosztogatták a környező gyengébb népeket, elsősorban a tőlük északra élő szlávokat. Ruházatuk – hasonlatosan az arabokéhoz – „turbánból, ingből és kabátból állt”, fegyvereiket pedig ezüsttel verték ki és gyöngyökkel díszítették. Az arab utazók „nagy testű”, „szemrevaló és szép külsejű embereknek” látták őket.¹

Hasonló képet festett az etelközi magyarokról Bölcs Leó bizánci császár és fia, Bíborban-

született Konstantin. Bölcs Leó különösen elismerően írt a magyarok harcmódjáról, melynek lényege, hogy „Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségésekben való megszorítás útján. [...] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.” Fegyverzetük: kard, bőrpáncél, íj és kopja, melyek közül legfontosabb az íj. Üldöztes közben leginkább ezzel tudnak előnyhöz jutni. Ezért „Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban”. Ha harcba szállnak, „nagy csapat ló, mén és kanca” követi őket – „részint táplálékul és tejivás végett, részint pedig sokaság látszatának keltése végett”.²

Feltehetően a keletről érkező újabb nomád népek nyomásának engedve az etelközi magyarok 895–896-ban benyomultak a Kárpát-medencébe, ahol éppen ezekben az években hatalmi vákuum alakult ki. Addigi életmódjukkal egyelőre azonban nem szakítottak. 970-ig, tehát a honfoglalást követő jó két emberöltő alatt 47 hadjáratot indítottak Európa közelebbi és távolabbi vidékeire. Északon eljutottak egészen Brémáig, Nyugaton az Atlanti-óceánig, délnyugaton a hispániai Katalóniáig, délen az itáliai félsziget csücskéig és ettől keletre az Égei-tengerig, délkeleten Bizáncig. Portyáik minden esetben zsákmányoló, adóztató hadjáratok voltak, amelyekre nemritkán valamely külföldi uralkodó vagy tartományúr hívására került sor. Jó fél évszázadig a magyar seregek verhetetlennek bizonyultak. Ennek egyik oka Európa nagy részének széttagoltsága volt, a másik pedig a keletről hozott könnyűlovas harcmódor mesteri alkalmazása.

Az Európán végigszáguldozó magyarok természetesen nemcsak a velük harcba szálló katonaságot, hanem a békés lakosságot is pusztították: a városokat és falvakat nemcsak kifosztották, hanem olykor fel is gyújtották. Érthető hát, hogy emlékük a nyugat-európai hagyományban legalább olyan gyászos, mint a hunoké, s jóval gyászosabb, mint a vikingeké vagy a móroké. A legnegatívabb képet Regino prümi, majd trieri apát rögzítette *Chronicon* című világtörténetében róluk. A pap fülébe jutott rémhírek szerint a magyarok „Nem emberek, hanem fenevadak módjára élnek. Ugyanis – miként a szóbeszéd járja – nyers hússal táplálkoznak, vért isznak, az elfogott emberek szívét részekre feldarabolva mintegy orvosság gyanánt lenyelik, semmilyen szánalom nem indítja meg őket, szívük nem hajlik semmiféle könyörületre.”³

A magyarok és az Atlanti-óceán partvidékeit fosztogató vikingek meg-megújuló támadásai elleni védekezésül a nyugat-európai városok kőfalakat, a tartományurak és nagyobb földbirtokosok pedig *donjon* típusú kővárakat emeltek. Ostromgépek nélkül ez utóbbiak lényegében bevehetetlenek voltak. A hatékony védekezés másik eszköze a hadszervezet megreformálása volt. A pajzssal, karddal és lándzsával felszerelt könnyűlovasok és gyalogosok mellett megjelent a páncélos nehézlovasság. A talpig vasba öltözött lovasok rohamával szemben a nyilazó gyalogság és könnyűlovasság egyaránt tehetetlen volt. Így történt, hogy az Augsburg megsarcolására készülő magyar sereg 955. augusztus 10-én a Lech folyó melletti mezőn megsemmisítő vereséget szenvedett I. Ottó német királytól. Bár a városfalak körül táborozó magyarok két-háromszoros létszámfölényben voltak, a felmentő sereg magját alkotó német nehézlovassággal folytatott kézitusában alulmaradtak.

Az augsburgi vereség után a magyarok nem vezettek több hadjáratot nyugat felé. Bizánc adóztatásával ugyan még kísérleteztek néhány évig, ám ott sem sok

sikerrel. A 962-ben Rómában császárrá koronázott I. Ottó és Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár között szövődő szövetségi kapcsolat a 970-es évektől a kelet felé vezető utat is eltorlaszolta. A Kárpát-medencei magyar törzsek ezzel olyan harapófogóba kerültek, amelyből katonai eszközökkel nem lehetett kitörni. A magyarságnak, ha nem akart a szkíták, hunok, avarok és más nyomtalanul eltűnt keleti nomád népek sorsára jutni, alkalmazkodnia kellett új környezetéhez, és ennek érdekében nagy jelentőségű életmódváltást kellett végrehajtani. Ennek lényege a meglepedés és a földművelő életmódra való áttérés, valamint a kereszténység felvétele és ennek segítségével a törzsi széttagoltság helyébe lépő erős központi állam létrehozása volt. A 10. század második felében az európai periféria más pogány népei – a dánok, norvégek, svédek, lengyelek, oroszok, bolgárok, horvátok – is erre az útra léptek. A nagy jelentőségű átalakulás lényegében mindenütt hasonlóképpen ment végbe. A pogány törzsfők vagy vezérek egyike magához ragadta a kezdeményezést, vetélytársait és azok családját kiirtotta vagy maga mögé állította, térítőpapokat hozatott, akikre és fegyvereseire támaszkodva megkezdte az új vallás által legitimált uralmának kiépítését. A Kárpát-medencében ezt a munkát a 9. századi honfoglalók vezérének, Árpádnak az egyik dédunokája, Géza nagyfejedelem kezdte el, és fia, István teljesítette ki.

Géza és különösen az 1000-ben királlyá koronázott István döntéseinek köszönhetően a Magyar Királyság néhány évtizeden belül a latin írású és műveltségű Európa részévé vált. Noha a pogány vallási képzetekben még sokan és sokáig hittek, az istenhívő keresztények száma évről évre nőtt. A törzsi szállásterületek laza konglomerátuma helyén külső határokkal rendelkező és olyan egységes elveket követő jogi-közigazgatási szervezet alakult ki, amely a modern területi állam alapjait vetette meg. A mozgó sátor táborokat szerte az országban helyhez kötött falvak kezdték felváltani; a közigazgatási egységekként működő megyék élén álló ispánok várai körül feltűntek a leendő városok magjai. A kereskedelemben használatos értékmérő részben még továbbra is a tinó, illetve a bizánci arany maradt, amelyek mellett megjelentek azonban az első magyar ezüstpénzek is. Mindezek alapján István helye a legnagyobb magyar államférfiak között megkérdőjelezhetetlen. 1083-tól ő az első magyar szent, és szentté avatásának napja, augusztus 20. a mai napig a magyarok egyik legnagyobb nemzeti ünnepe.

Bár az 1241–42-es mongol támadás nagyon súlyos pusztításokat okozott az országban, a középkori Magyar Királyság a korabeli keresztény világ gazdag, erős és megbecsült országai közé tartozott. Uralkodói lényegében Európa minden nagy dinasztiájával rokoni kapcsolatban álltak, és időnként jelentős Kárpát-medencén túli területeket is ellenőrzésük alá vontak. Szlavónia, Horvátország, Dalmácia és Bosznia már a 11. század végén és a 12. század első felében a Magyar Királyság függőségébe került, majd hosszabb-rövidebb időre később más területek is. A középkori magyar birodalom legnagyobb kiterjedését a 14. század második felében érte el, amikor a lengyel és a magyar királyság közötti perszonálunió révén I. (Nagy) Lajos uralma a lengyel–litván síkságtól az Itáliai-félszigetig és a Duna deltájáig, tehát a Fekete-tengerig terjedt. Lajos halála után ez a birodalom felbomlott, ám egy másik nagy magyar uralkodó, Hunyadi Mátyás a 15. század második felében nyugati irányban ismét kiterjesztette uralmát a Kárpát-medencén túlra.

Bár az országot a későbbiekben is sok pusztítás érte, a középkori romanikának, gótikának és reneszánsznak egyaránt több szép építészeti emléke maradt

ránk. A 13. századból ilyen a bélapátfalvi ciszterci apátság temploma és a benecések jáki apátsági temploma. A kolozsvári Szent Mihály-templomot, amely már a gótikus stílus jegyeit mutatja, 1316-ben kezdték építeni, a nála hatalmasabb és kifinomultabb kassai dómot pedig 1380-ban. A késői gótika remekbe szabott emléke a Báthory család nyírbátori plébániatemploma és az 1480-as években épült vajdahunyadi lovagvár. A reneszánsz egyházi építészet első ép emléke a középkori Esztergom székesegyházának egyik mellékkápolnája, amely a 16. század elején készült.

Számos elődjéhez hasonlóan Mátyás is sokat áldozott kultúrára. Budai és vegrádi palotái, amelyeknek ma már csak néhány kis részletében gyönyörködhetünk, a legszebb itáliai palotákkal vetekedtek. Budán olyan 2500 kötetes könyvtárat állított fel, amelyet csak a pápaság római könyvgyűjteménye múlt felül. 1473-ban, Gutenberg korszakos jelentőségű felfedezése után alig több mint 20 évvel kezdte meg működését Budán az ország első könyvnyomdája. Bár Észak-Itáliában ekkor már több tucat nyomda létezett, az első nyomtatott könyvet Párizsban csak 1470-ben, Krakkóban 1474-ben, Angliában pedig 1476-ban adták ki.

Valószínű, hogy Európa legfejlettebb centrumaihoz a Magyar Királyság gazdasági és kulturális értelemben egyaránt Mátyás uralkodása idején, a 15. század második felében jutott legközelebb. Egyebek mellett erre utal, hogy Aeneas Sylvius Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa 1490-es *De Europa* című munkájában nemcsak Magyarországgal kezdte a kontinens országainak bemutatását, hanem neki szentelte a leghosszabb szöveget is. A királyság jelentőségéről értekezve megállapította, hogy „a magyar nemzet hatalma sokkal messzebb terjed ki, mint maga Magyarország”.⁴

Arról persze, hogy a Magyar Királyság minden tekintetben utol is érte volna Nyugat-Európa legfejlettebb régióit, természetesen szó sem volt. Azt a néhány száz éves késést, amellyel a magyarok megkezdték a mintának tekintett keresztény Európa tudatos követését, teljesen sem ekkor, sem később nem sikerült behozni. Ennek egyik eklatáns mutatója az urbanizáció és a polgárosodás mértéke. A részben antik eredetű adminisztrációs központok Nyugat-Európában gyorsan az egyes körzetek belső termékcseréinek helyszíneivé és/vagy olyan ipari jellegű településekké alakultak, amelyek lakói saját rendet, a polgárok rendjét alkották. A 13. századra a térség városiasodása így jelentősen előrehaladt. Az észak-itáliai városok – Milánó, Firenze, Velence, Genova – és Párizs lakossága erre az időre meghaladta a 100 ezret, és Londoné is elérte a 20 ezret. A Magyar Királyságban viszont a legnagyobb városok lakossága sem múlta felül az 5000-et.

1500 körül ugyanekkora különbségeket lehetett regisztrálni. Mintegy 12-15 ezer fővel a legnépesebb magyarországi város ekkoriban Buda, a királyi központ volt, amelyet 9-10 ezer lakossal a Duna túloldalán fekvő Pest követett. A déli Brassó és a dél-magyarországi Szeged lakossága 6-7 ezer körül, az észak-magyarországi Kassáé, valamint az ugyancsak erdélyi Nagyszebené és Kolozsváré 5 ezer fő körül, míg a nyugat-magyarországi Soproné és az észak-magyarországi bányavárosoké három- és négyezer között mozgott.⁵ A nyugat-európai és észak-itáliai nagyvárosok lakossága ugyanekkor 100 és 200 ezer fő közé tehető, és Prágáé is elérte a 30 ezret. Városaink egy részének külső megjelenése ugyancsak távol állt attól, amilyenhez a nyugat-európai városlakók szoktak. Amint az egyik francia utazó, Bertrandon de la Brocquière megfigyelte, Szeged még 1433-ban is olyan gabonaföldekkel körülvett nagy falu volt, amely „egyetlen, mintegy egy mérföldnyi hosszúságú utcából áll”.⁶ Ebből következett, hogy a magyaror-

szági polgárság is gyenge volt ahhoz, hogy akár a nemességgel és az egyházzal, akár a királyi hatalommal szemben külön rendként hatékonyan fellépjen. A földesúri joghatóság alól kivont ún. szabad királyi városok összlakossága 1500 körül nem tett ki többet 100-150 ezernél, miközben az ország össznépesége már elérte a 4 milliót.

Az ország társadalmi és kulturális fejlettsége szempontjából figyelemre méltó adalék az is, hogy királyaink egyetlen egyetemalapítása sem bizonyult tartósnak. A prágai (1348), krakkói (1364) és a bécsi egyetem (1365) alapítását követően 1367-ben Magyarországon, Pécsen is megnyitotta kapuit az első magyarországi univerzitás. Néhány éves fennállás után azonban megszűnt, és ugyanez lett a sorsa a Zsigmond által 1395-ben alapított óbudai, a Mátyás által 1567-ben alapított pozsonyi és a Báthory István által 1581-ben alapított kolozsvári egyetemnek is. Az első olyan egyetem, amely alapítását követően folyamatosan működött, csak 1635-ben jött létre Nagyszombatban, de a szokásos négy kar helyett az is csak hárommal.

S végül említendő az anyanyelvi kultúra nagyon késői kibontakozása. Bár összefüggő magyar nyelvemlékkel (Halotti beszéd) már a 12. század végéről rendelkezünk, középkori gesztáink és krónikáink, törvényeink, Mátyás corvinái és a 15. század végén, Budán nyomtatott könyvek kivétel nélkül latin nyelven készültek. A magyar nyelvű írott kultúra átütő erejű elterjedésére egészen a reformáció koráig, vagyis a 16–17. századig kellett várni, miközben tőlünk nyugatra már régen a nemzeti nyelvek váltak uralkodóvá. Az Ibériai-félsziget nagy részén például nemcsak a kódexek és krónikák készültek már a 13. század óta spanyol nyelven, hanem a törvények és az okmányok is. A 14. század első felének három kiemelkedő irodalmi alkotása – Dante *Isteni színjátéka*, Jean Froissart százéves háborúval foglalkozó krónikája és Geoffrey Chaucer *Canterbury meséi* – egyaránt nemzeti nyelven, olaszul, franciául és angolul íródott. Az angol királyok a 14. század végétől koronázási esküjüket is mindig angol nyelven tették le. Közvetlen közelünkben, Csehországban pedig – már Husz János 14. század végi fellépése előtt – az ócseh nyelvű világi és egyházi irodalom nyert teret.⁷

Egyetérthetünk tehát a néhány éve elhunyt kitűnő magyar medievistával, Engel Pállal, aki ezt az Európán belüli civilizatorikus különbséget nyugatról kelet felé haladva így érzékeltette: a Rajna-vidékről érkező vándor „a Kárpát-medencében még nagyjából ismerős világgal találkozott. Sok minden talán provinciálisabb volt, mint otthon, sok mindentől meg kevesebb volt – de ami volt, az a megszokottra emlékeztetett. Mindez megváltozott, ha Budáról a vándor továbbhaladt délnek vagy keletnek. Brassó, Nagyszében, Temesvár vagy Pécs házai vagy templomai még ismerősnek tűnhettek fel számára, de egy-két napi járóföldre onnan egyszerűen idegen lett a világ, ott már minden másképp festett és mindenki más fogalmakban gondolkozott. Ebből érezkelhette, hogy a Nyugatnak, az *Europa Occidens*nek immár valóban a szélére ért.”⁸ Egy előkelő francia nemes, Pierre Lescalopier, aki az ortodox világ központjából, Konstantinápolyból jövet 1574-ben utazott át Erdélyen, ugyanilyen különbségeket rögzített, csak fordított sorrendben. A havasalföldi román vajda gerendákból ácsolt és sárral betapasztott „palotája”, valamint székvárosának szegényes faházai és fatemplomai után az erdélyi Brassóba érkezvén egyenesen úgy érezte magát, mintha Mantovában lenne. „Minden ház kívülről olajjal lefestve, szép templomokkal, erős falakkal, jó kövezettel, polgáriasodott, nyájas lakosokkal” – foglalta össze benyomásait. Rendezettnak és szépnek találta Szebent és Kolozsvárt is „festett

homlokzatú házaival”, míg Gyulafehérváron a hegyekből a fejedelmi palotába vezető vízvezeték, az uralkodó „jól rendezett udvara” és „igen tetszetős udvarnépe” nyugtázta le. Elégedett volt a búza, valamint a fehér bor minőségével is, és távozóban úgy összegezte véleményét, hogy „Ez az ország dúslakodik mindenben”.⁹

A reneszánszsal kezdődő, majd a földrajzi felfedezésekkel és a gyarmatosításokkal, valamint a reformációval folytatódó korszakos jelentőségű 15–16. századi átalakulások még nyilvánvalóbbá tették a kontinensen belüli regionális különbségeket. Az addig virágzó kelet–nyugati szárazföldi kereskedelem, amelynek igen jelentős nemesfémexportja révén a középkori Magyarország is haszonélvezője volt, elsorvadt; a világkerkedelem súlypontja az Ibériai-félszigetre és az Atlanti-óceán partvidékére helyeződött át. Ennek előnyeiből Európa keleti felének országai földrajzi helyzetüknél fogva nem részesülhettek. A Balkán és a Magyar Királyság esetében súlyosbító tényezőként hatott az Oszmán Birodalom terjeszkedése is, amely az 1526-os mohácsi csatavesztés után ismeretes módon a középkori magyar állam bukásához és három részre szakadásához vezetett. A háborúk és 150 éves török uralom, amely az innovációktól természeténél fogva idegenkedett, s a termelés bővítése helyett megelégedett annak szinten tartásával és az elfoglalt területek rablógazdálkodás jellegű adóztatásával, irtózatossá pusztítást vontak maguk után. 1587-ben, tehát Buda elfoglalása után mintegy 40 évvel Reinhold Lubenau, a bécsi udvar Konstantinápolyba tartó követe így írt a fél évszázada még virágzó székvárosról: „Magyarország fővárosában, a király székhelyén igen sok ház és palota állott, melyek most romba dőlve, a legtöbb helyen cölöpökkel vannak alátámasztva, mert a törökök nem törődnek semmivel, csak lovaiknak legyen hely, egyébként becsuroghat az eső mindenütt. Nem sokat törődnek vele, hogy egerek, gyíkok, menyétek, kígyók, skorpiók tanyáznak a házakban, nekik a ház csak arra kell, mint amire a zarándokoknak a menedék. Éppen csak a fagytól, hőségtől, széltől és hótól óvja meg őket. Hiszen ha a császár úgy rendelkezik, azonnal tovább kell menniük.”¹⁰ Azok a déli vidékek pedig, amelyeken a török hadak időről időre átvonultak, a szó szoros értelmében pusztasággá váltak, amint erről egy másik utazó, Hans Dernschwam felső-magyarországi vállalkozó 1553-ban Konstantinápolyba menet és jövet rögzítette útinaplójába. A valaha oly „szép, sík és termékeny” táj – írta – „annyira sivárrá, elvadulttá vált, hogy a rablók, martalócok és hajdúk a fűben, a bokrok tövében és a nádasokban el tudnak rejtőzködni. [...] Mindenfelé romos, üszkös falvakat látunk, méghozzá nagy számban; egyeseknek még a helye is alig kivehető”.¹¹

A kontinens nyugati és keleti fele között a középkor végétől tehát még markánsabbá vált civilizációs különbségeket pontosan tükrözték azok a 17. századi ábrázolások, amelyek Európát – a szó mitológiai eredetének megfelelően – királynőként ábrázolták. A királynő fejét általában az Ibériai-félszigettel, nyaktájékát Galliával, mellét Germániával, szívéét Bohémiával, ágyékát Hungáriával és Polóniával azonosították, míg a hölgyek szoknyájának alsó részén többek között Litvánia, Erdély, Bulgária, Albánia és Moscovia vagy Rusia megnevezések olvashatók. Az, hogy a kor térképészei az Európát szimbolizáló hölgyek fejét valamilyen balti vagy balkáni állammal, netán Oroszországgal, szoknyájának alsó részét pedig Hispániával vagy Galliával azonosították volna, véletlenül sem fordult elő.

A középkori magyar állam bukása és a 150 éves török uralom két tartós következménnyel járt: a Magyar Királyság széles körű önállósággal felruházva ugyan, de a Habsburg Monarchia részévé vált, és népességének etnikai összeté-

tele a demográfiai veszteségek miatt szükségessé vált betelepítések következtében a magyarság rovására tolódott el. Az 1784 és 1787 között lebonyolított első hazai népszámlálás során összesen 8,5 millió főt regisztráltak. Ám ebből a magyar anyanyelvűek aránya nem tett ki többet 37%-nál, miközben a románoké elérte a 17, a szlovákoké a 13, a németeké a 10, a szerbeké és a horvátoké a 6-7, a ruszinoké és a szlavónoké a 3-3 s a zsidóké a 2%-ot. A török idők előtt még 70-80%-os többségűre becsülhető magyarság aránya tehát jóval 50% alá csökkent.

Mindkét tényező – az ország függetlenségének elvesztése és lakosságának soknemzetiségűvé válása – súlyos és végeredményben végzetes következményekkel járt. Ezeket azonban sokáig nem lehetett teljes bizonyossággal tudni és előre látni. A magyar rendek Bécs elleni szabadságharcait, amelyek a 18. század elején és a 19. század közepén egyaránt elbuktak, több évtizedes békés felzárkózási periódusok követték, s a 19. század második feléig a nemzetiségi lakosság nacionalizmusa sem fenyegette komolyan a magyar állam egységét. Olyan közel jutni Európa fejlett régióihoz, mint a 15. század második felében, mindazonáltal soha többé nem sikerült.

Kétségtelen, hogy a 18. század második felében a Magyar Királyság viszonylag gyorsan újjáépült és megszépült. Erről számos városunk barokk temploma és főúri palotája tanúskodik. Ezek közül kiemelkedik herceg Esterházy Miklós 1720 és 1766 között épült fertődi rezidenciája, amelyet hatalmas méretei, színházterme, kápolnája, több ezer kötetes könyvtára, valamint arannyal és freskókkal gazdagon díszített márványtermei, lakályos vendégszobái, pompás parkja és szökőkútjai miatt méltán neveztek magyar Versailles-nak. A látványos építkezések ellenére a városiasodás üteme egészében véve mindazonáltal továbbra is jóval lassúbb volt, mint Európában vagy akár a Habsburg Monarchia nyugati régióiban. A császárváros lakosságának száma a század végére elérte a 200 ezret, miközben Prágában 75, Brnóban pedig 35 ezren laktak. Londonban ugyanekkor 800-900 ezren, Párizsban 650 ezren, Szentpéterváron 400 ezren, Amszterdamban 220 ezren s már Varsóban is 120 ezren. A városi lakosság aránya Angliában, amely a leggyorsabban urbanizálódott, a 18. század derekán 30%, egy évszázad múlva 50% körül mozgott. Ugyanez volt a helyzet Flandriában és Hollandiában is. A magyarországi szabad királyi városok lakossága viszont még a 18. század végére is alig érte el az összlakosság 6%-át, s polgárjoggal ezeknek is csak kis része rendelkezett. Mindebből következett, hogy a városi polgárság továbbra sem tudott érdemi befolyást gyakorolni az ország ügyeinek alakítására.

Leglátványosabban valamennyi város közül Pest-Buda fejlődött, amely a 18. század második felében kezdett ismét az ország tényleges fővárosává válni. Az egyik első új budai palotát gróf Sándor Móric emeltette 1803 és 1806 között. Az egyemeletes, 11 ablakos és domborművekkel díszített klasszicista épület – ma a köztársasági elnök rezidenciája – helyiségeit központilag fűtötték, fürdőszobáit vízvezetékekkel látták el, és istállójában márványtetőkből abrakoltak a lovak. A pesti oldalon ugyancsak épültek elegáns főúri paloták, s mellettük egy- vagy kétszintes kereskedőházak, fogadók, vendéglők, kolostorok és könyvkereskedések. A két várost az 1780-as évektől egy 47 csónakból álló hajóhíd kötötte össze, 1849-re pedig megépült az első állandó dunai híd: a Lánchíd. Pest lakossága 1848-ra 100 ezerre, Budáéval együtt pedig 140 ezerre nőtt. Az üzletemberek, vásárolók és utazók kényelméről mintegy 50 fogadó, ugyanennyi kávéház, több tucat kocsmá, pálinkamérés, söröző és nyilvánosház gondoskodott. Elkezdődött a belvárosi utcák kövezése is: az 1840-es években a vá-

ros 269 utcájából 116-ot már teljes hosszában kockakő borított, s körülbelül ugyanennyit világított meg éjszakánként 1600 olajmécses. 1840-ben rendeletileg szabályozták a belső városrészekben termelődő szemét elhordását, s a továbbra is közvetlen poros és homokos utcákat tavasztól őszi rendszeresen locsolták.

Legkevésbé az alföldi mezővárosok urbanizálódtak. Debrecenről, amely pedig Budát és Pestet különvéve az ország legnépesebb városa volt, még 1793-ban is azt jegyezte fel az egyik angol utazó, hogy „A házaknak kevés kivételtől eltekintve csak földszintjük van, szalmatetősek [...] az utcák nincsenek kikövezve”. „Debrecen – összegezte véleményét Robert Townson – úgy néz ki, mint egy falu, és mint ilyen talán a legnagyobb Európában.”¹² Az alföldi városok többsége ugyancsak őrizte falusias jellegét. Ezért írhatta Schwartner Márton, a kor ismert etnográfusa és statisztikusa 1798-ban, hogy „Nehéz Magyarországon azt a határvonalat meghúzni, amelyik a várost a falutól elválasztja. Az ország minden városa (még Pest és Pozsony sem kivétel) a városi iparon kívül többé-kevésbé mezőgazdaságból és állattenyésztésből él, és így, kevésbé vagy jobban, faluhoz hasonlít.”¹³

Lemaradásunkat a késvé és vontatottan kibontakozó ipari forradalom is jól mutatta. Az 1780-as évek és az 1840 közötti fél évszázadban a tőkés jellegű üzemek száma 124-ről több mint 500-ra nőtt. Ám ezek túlnyomó többsége még hagyományos technikával, vagyis kézi erővel működtetett manufaktúra volt. A Nyugat-Európában ekkor már közel évszázados hagyománnyal rendelkező gőzgépekből Magyarországon még 1841-ben is csak 11 működött összesen 120-130 lóerő teljesítménnyel. A birodalom osztrák–cseh felében ugyanekkor 337 gép közel nyolcezer lóerő, Angliában pedig egyedül a textiliparban több mint 3000 gép 71 ezer lóerő összteljesítménnyel. A gőzzel hajtott erőgépek megjelenése, valamint az első gőzhajók és gőzmozdonyok üzembe helyezése a 19. század első felében mindazonáltal Magyarországon is új korszak hajnalát jelezte. Az emberi munkaerő kezdődő felváltása gőzenergiával, amelynek a jelentősége csak a kerék több ezer évvel korábbi felfedezéséhez hasonlítható, új távlatokat nyitott az ipari és a mezőgazdasági termelésben, valamint a közlekedés és a szállítás terén egyaránt.

Az iparosodás együtt járt a magyar nyelv terjedésével és a nemzeti kultúra alapintézményeinek a létrehozásával. A latin és német nyelvű időszakai sajtótermékek után 1780-ban Pozsonyban megjelent az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hírmondó*, majd 1786-ban Bécsben a *Magyar Kurír* címmel közzétett második. Az első magyar nyelvű irodalmi folyóirat, a Kassán szerkesztett *Magyar Museum* 1788-ban hagyta el a nyomdát. A magyar nyelvű könyvkiadás ugyancsak terjedt. Az 1800-ban kiadott 115 műből 51, tehát 44% még latinul íródott, s a magyar nyelvű könyvek aránya csak 39%-ot tett ki. A fél évszázad múlva, 1848-ban megjelent 794 mű közül viszont már 547 (69%) készült magyar nyelven, s latinul csak 9 (1%), miközben németül 192 (24%), szlovákul 32 (4%), románul 6, horvát és szerb nyelven 5, olaszul 2 és ruténul 1.

A nemzeti kultúra sokoldalú kibontakozását számos új intézmény segítette. Ezek sorát a Nemzeti Könyvtár nyitotta meg 1802-ben. A könyvtár alapját, amely 1808-ban Nemzeti Múzeummá bővült, 35 ezer kötetes gyűjteményével gróf Széchenyi Ferenc vetette meg. A neves mecénás fia, gróf Széchenyi István, bár németül sokáig jobban tudott, mint magyarul, örökölte apja hazaszeretetét. Azzal kezdte közéleti pályafutását, hogy 1825-ben egyéves jövedelmének a felajánlásával életre hívta a „magyar tudós társaságot”, vagyis a Magyar Tudomá-

nyos Akadémiát, amelynek első és legfontosabb feladata a magyar nyelv ápolása volt. A megújított magyar nyelv terjesztése és a nemzeti összetartozás érzésének kialakítása terén nagy szerepet játszottak a színházak. Az első magyar nyelvű színtársulatok az 1790-es évek elején alakultak Pesten és Kolozsváron. Az első magyar kőszínházak azonban csak jóval később jöttek létre: Kolozsváron 1821-ben, Miskolcon 1823-ban, Balatonfüreden 1831-ben és Pesten 1837-ben. Utóbbi alakult át 1840-ben Nemzeti Színházzá.

Az 1825 után s különösen 1848-ban elfogadott reformok a szabadságharc 1849-es bukása ellenére korszakos jelentőségű átalakulás alapjait vetették meg. Olyan horderejű gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális változások, mint amilyenek az ekkori jogi döntésekből következtek, az államalapítás, a feudális földbirtoklás elterjedése és a kereszténység felvétele óta nem történtek Magyarországon. A rendiséget felváltó polgári-parlamentáris társadalmi és politikai rend ismét Európa élenjáró országaihoz, valamint a velük azonos berendezkedésű Egyesült Államokhoz közelítette Magyarországot. Mint a forradalom radikálisai lapjukban írták: „Európában lakunk. Nem akarunk a politikai institúciók felállításában a világ előtt separatum votummal lépni fel. Mi az európai nemzetek családjai közül egyik, a többiekhez hasonlóak akarunk lenni.”¹⁴ A fejlődés különösen dinamikussá vált a Bécs és Budapest közötti 1867-es megbékélés után. Az 1914-ig tartó közel fél évszázad Magyarország Mohács utáni történelmének legsikeresebb felzárkózási periódusa.

A gépesítés gyorsuló ütemben haladt. 1863-ban még mindössze 480 gőzgép működött az iparban 8 ezer lóerő teljesítménnyel. Számuk 1913-ra több ezerre, teljesítményük pedig 600 ezer lóerőre nőtt. A modern közlekedés és hírközlés ugyancsak gyors tempóban fejlődött. 1000 km²-re 1913-ban a Magyar Királyságban 69 km vasútvonal jutott, ami lényegesen magasabb volt az oroszországinál (13 km) és valamelyest az olaszországinál (61 km) is. Ausztria szintjétől (76 km) azonban kissé, a legfejlettebb nyugat-európai országokétól (Németország: 116 km, Anglia: 110 km, Franciaország: 97 km) pedig jelentősen elmaradt. A vasút elterjedésével párhuzamosan bővült a hajópark. A kiegyezés előtt 135 gőzhajóra és 523 uszályra épült az ország vízi forgalma. 1914-ben viszont már 338 gőzhajó és 1500 uszály szállította az utasokat és a rakományt. A hírközlés forradalmának első eszköze a távíró, a második a telefon volt. 1867-re a távíróhálózat hossza elérte a 17 ezer, 1914-re pedig a 170 ezer km-t. A távbeszélő-hálózat ennél is gyorsabban épült ki. Az első budapesti telefonközpont 1881-ben nyílt meg, három évvel azután, hogy a bostoniak s két évvel azután, hogy a párizsiak telefonálni kezdtek. Mire az I. világháború megkezdődött, a magyarországi távbeszélők huzalhossza megközelítette az 500 ezer km-t, s csak Budapesten 20 ezer készülék működött.

Budapest minden más szempontból is a fejlődés élvonalában haladt, s a 20. század elejére igazi világvárossá vált. Lakóinak száma megközelítette az egymilliót, akiknek mintegy 80%-a a gazdaság modern szektoraiban talált munkára. A Lánchíd mellé felépült három másik híd, az omnibuszok és a fiákerok mellett 1887-től megjelentek a villamosok, 1896-ban Budapesten kezdett közlekedni a kontinens első földalattija, s az utcai olajmécseseket felváltotta a gáz- és a villanyvilágítás. A városképet részben még ma is meghatározó jellegzetes épületek közül ekkor épült a Nyugati pályaudvar (1877), az Operaház (1884), a Keleti pályaudvar (1884), a neogótikus stílusban újjáépített budai Mátyás-templom (1892–1896), a neoromán stílusú Halászbástya (1902) és persze az Országház

(1883–1902), amely Európa második legnagyobb parlamenti épülete és hozzá közel Európa legnagyobb tőzsdepalotája (1902–1905). A historizáló eklektika mellett új stílusirányzatként tűnt fel a századfordulón a szecesszió, amely ugyancsak számos nagyszabású alkotással gazdagította a főváros architektúráját. Ezek közé tartozik a Gresham-palota (1905–1907), a Gellért Szálló (1909–1918), valamint az Iparművészeti Múzeum (1893–1896) és a Posta-takarékpénztár (1899–1901).

A fél évszázados dinamikus fejlődés ellenére Magyarország nemcsak az élenjáró nyugat-európai országokhoz képest maradt viszonylag fejletlen és szegény, hanem az észak-, közép- és részben dél-európai országok fejlettségi szintjét sem érte el. A különböző számítások egymást erősítve azt mutatják, hogy az egy főre eső magyarországi nemzeti jövedelem (GDMP, GNP, GDP) a háború előtti években az angliainak közel 40, a franciaországinak, németországinak és norvégiaiainak mintegy 50 s az olaszországinak 80-85%-át tette ki.¹⁵ Jobb mutatókkal rendelkezett viszont Oroszországnál, valamint a Balkán és az Ibériai-félsziget országainál. Vagyis továbbra is átmenetet képezett a kontinens fejletlen keleti és fejlett nyugati része között.

A dualizmus kori Magyarország legnagyobb problémája a nemzetiségi kérdés megoldatlansága volt. A vesztes háború és egyéb okok miatt ez vezetett oda, hogy 1918 őszén nemcsak a Habsburg Monarchia, hanem a Magyar Királyság is felbomlott. Bár ebből gazdasági szempontból is súlyos problémák adódtak, a trianoni határok közé szorított ország viszonylag gyorsan regenerálódott. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Paul Bairoch számításai szerint 1938-ban 21%-kal, Angus Maddison szerint pedig 26%-kal múlta felül az I. világháború előtti szintet. Ez azt jelenti, hogy az utolsó békeévben az egy főre jutó GDP az angliainak 38, a németországinak 40, a franciaországinak 48, az ausztriaiainak 70, a cseh-szlovákiaiainak 82, a lengyelországinak 121, a portugáliainak 128 és a romániaiainak 131%-át érte el.¹⁶ A megtermelt nemzeti jövedelemből viszonylag sokat fordítottak kulturális célokra. Ennek köszönhetően több ezer népiskola épült, amelynek következtében visszaszorult az analfabétizmus, és ekkor készültek el az újonnan alapított debreceni, szegedi és pécsi egyetem központi épületei is. Ez utóbbiak még ma is a magyar oktatásügy szolgálatában állnak.

Jóval kevésbé volt sikeres a szovjet táborban töltött kényszerű közel fél évszázad, amely alatt az ország gazdasági teljesítménye fokozatosan romlott. Míg 1938-ban az egy főre jutó magyarországi GDP szintje még elérte az USA szintjének 43 és az európai fejlett országok szintjének 57%-át, 1989-ben már csak 31, illetve 39%-os szinten álltunk. Önmagunkhoz képest persze ekkor is sokat fejlődtünk, de lemaradásunk a világ fejlett régióihoz képest nem csökkent, hanem nőtt.¹⁷ Igaz viszont, hogy az elosztási viszonyok az 1945 előttiéknél és az 1989 utániaknál egyaránt kiegyensúlyozottabbak voltak.

Az 1989–90-es rendszerváltás nagy ígérete volt, hogy annyi sikertelen kísérlet után most talán sikerülni fog a hátrányokat vagy azoknak legalább egy részét behozni. Nyugat és Kelet – úgymond – újra összeolvad, és a szintkülönbségek eltűnnek vagy legalábbis érdemben mérséklődnek. Az új évezred hajnalára kialakult állapotok azonban korántsem igazolják ezeket a várakozásokat. Relatív pozíciónk sem az egy főre jutó GDP, sem a várható életkor, sem a telefonhálózat sűrűsége és az internetes hozzáférés szempontjából nem javult érdemben. Vezető helyünk többnyire csak azokon a területeken van, amelyeken nem kellene hogy legyen. Ilyenek a szív- és érrendszeri betegségekből és rákos megbetegedésből

adódó halálesetek gyakorisága, az alkoholfogyasztás és a dohányzás, valamint a korrupció és a versenyképesség hiánya. A komplex életminőségi mutatóként használt HDI (*Human Development Index*) alapján 2000-ben 36.-ak voltunk a világ országai között – jóval Szlovénia és kicsivel a Cseh Köztársaság mögött és nagyjából egy szinten Szlovákiával, Lengyelországgal és Észtországgal.¹⁸ Ennél is aggasztóbb az oktatási közkiadások alacsony szintje, amely már 2005-ben kevesebb volt, mint az Európai Unió átlagának harmada, s ami Romániát és Szlovákiát megelőzve hátulról a harmadik, előlről pedig a 25. helyet biztosította számunkra. Ez azért különösen aggasztó, mert a fiatalok tudásszintjének és problémamegoldó képességének a csökkenése, amit a PISA-felmérések ismételtén igazoltak, hosszú távon fogja rontani az ország versenyképességét, és így azt a veszélyt hordozza magában, hogy egy-két évtized múlva esetleg már csak földrajzi értelemben fogunk Európa középehez tartozni, civilizációs szempontból viszont visszasüllyedünk oda, ahonnan jöttünk: a kontinens keleti peremvidékére.

■ JEGYZETEK

1. Kristó Gyula szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 29–48.
2. Uo. 110–114.
3. Uo. 198–199.
4. Csukovits Enikő: *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp., 2015. 138–139.
5. Granasztói György: *A középkori magyar város*. Gondolat Kiadó, Bp., 1980. 157.
6. Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Franklin-Társulat, Bp., 1891. 91.
7. Ian Mortimer: *Centuries of Change. Which Century Saw the Most Change and Why it Matters to Us*. The Bodley Head, London, 2014. 102–05.
8. Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1990. 350–351.
9. Pierre Lescaplier utazása Erdélybe [1574]. Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Európa és Helikon Könyvkiadó, Bp., 1982. 60–91.
10. Harasztói Sándor – Pethő Tibor: *Útikalendok a régi Magyarországon*. i.m. 88.
11. Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Bp., 1984. 492.
12. Robert Townson: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*. London, 1796. 238.
13. Martin Schwartner: *Statistik des Königreichs Ungarn*, Matthias Trattner, Pest, 1798. 112–113.
14. Pajkossy Gábor szerk.: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Bp., 2006. 259.
15. Lásd erre László Katus: *Economic Growth in Hungary during the Age of Dualism 1867-1913*. A Quantitative Analysis. *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. No. 62. Akadémiai Kiadó, Bp., 1970. 35–127; Paul Bairoch: *Europe's Gross National Product 1800-1975*. *Journal of European Economic History*, 1976, No. 2. 273–340. és Angus Maddison: *The World Economy*. OECD, Paris, 2006. 438–474.
16. Uo.
17. Angus Maddison: i.m. 438–474.
18. *The Economist: Pocket World in Figures*, London, 2002, 26–29, 76–85.

MÉNES ANDRÁS

A MAGYAR TALENTUM ÉLETÚTJA ÉS ÜZENETE

■ *(Nobel-díj)* A legfontosabb tudományos elismerésként számon tartott díjat Alfred Nobel dúsgazdag svéd feltaláló alapította. A dinamit felfedezője 1895. november 27-én kelt végrendeletében létrehozott egy alapítványt, amely az örökséget kezeli, és az ebből befolyt kamatokat minden évben szétosztja az arra érdemeseknek.

„Egy-egy részt kapjanak azok a személyek, akik a legjelentősebb felfedezést tették a fizika, a kémia, illetve az élettan és orvostudomány területén. Egy rész annak a személynek jár, aki az irodalom területéhez a legkiválóbb, idealisztikus beállítottságú alkotással járult hozzá. Végül, de nem utolsósorban egy részt az a személy kapjon, aki a legtöbbet, illetve a legjobbat tette a nemzetek közötti barátság ügyéért.”

A Nobel-díj hagyományaihoz csatlakozott 1968-ban a Svéd Bank, amely még egy díjat alapított: az a közgazdasági tudományok terén elért nagy jelentőségű eredményeket ismeri el. Mára tizennégy magyar (magyar származású) Nobel-díjasra lehetünk büszkéek. Jólesik számba venni őket. Összegyűjtöttem – igaz, nagyon szűkszavú – névjegyüket.

■ Lénárd Fülöp

Született: 1862. június 7. Pozsony

1905, fizikai Nobel-díj

Indoklás: A katódsugaras vizsgálatokra alapozott atommodelljéért (dinamida)

Elhunyt: 1947. május 20. Messelhausen

Tudósaink mit vihettek magukkal szülőföldjükről a távoli és gazdag idegen világba? Olvassuk figyelmesen vallomásukat, visszaemlékezésüket. Olvassuk el, hogy milyen szerepet játszott a magyar iskola sorsuk alakulásában.

■ **Bárány Róbert**

Született: 1876. április 22. Bécs

1915-ben kapta meg az 1914. évi orvostudományi Nobel-díjat.

Indoklás: A vesztibuláris apparátus (egyensúlyszerv fiziológiájával és kórtanával kapcsolatos munkáiért).

Elhunyt: 1936. április 8. Uppsala

■ **Zsigmondy Richárd**

Született: 1865. április 1. Bécs

1926-ban kapta meg az 1925. évi kémiai Nobel-díjat

Indoklás: A kolloid oldatok heterogén természetének magyarázatáért és a kutatás közben alkalmazott módszerekért, amelyek a modern kolloidkémiaiban alapvető jelentőségűek.

Elhunyt: 1929. szeptember 23. Göttingen

■ **Szent-Györgyi Albert**

Született: 1893. szeptember 16. Budapest

1937, orvosi Nobel-díj

Indoklás: A biológiai égésfolyamatok terén tett felfedezéséért, különösen a C-vitamin, valamint a fumársav-katalízis vonatkozásában.

Elhunyt: 1986. október 22. Woods Hole

■ **Hevesy György**

Született: 1885. augusztus 1. Budapest

1944-ben kapta meg az 1943. évi kémiai Nobel-díjat.

Indoklás: A kémiai folyamatok kutatása során az izotópok indikátorként való alkalmazásáért.

Elhunyt: 1966. július 5. Freiburg im Breisgau

■ **Békésy György**

Született: 1899. június 3. Budapest

1961, orvosi Nobel-díj

Indoklás: A fül csigájában létrejövő ingerületek fizikai mechanizmusának felfedezéséért.

Elhunyt: 1972. június 13. Honolulu

■ **Wigner Jenő**

Született: 1902. november 17. Budapest

1963, fizikai Nobel-díj

Indoklás: Az atommagok és az elemi részek elméletének fejlesztéséért, kivált az alapvető szimmetriaelvek felfedezéséért és alkalmazásáért.

Elhunyt: 1995. január 1. Princeton

■ **Gábor Dénes**

Született: 1900. június 5. Budapest

1971, fizikai Nobel-díj

Indoklás: A holográfiai módszer felfedezéséért és fejlesztéséhez való hozzájárulásáért.

Elhunyt: 1979. február 9. London

■ Elie Wiesel

Született: 1928. szeptember 30. Máramarossziget

1986, béke Nobel-díj

Indoklás: Az egyik legfontosabb vezéralak és szellemi vezető volt azokban az időkben, amikor az erőszak, az elnyomás és a fajgyűlölet rányomta bélyegét a világ arculatára.

Elhunyt: 2016. július 2. az Egyesült Államokban

■ Polányi János (John Charles Polanyi)

Született: 1929. január 23. Berlin

1986, kémiai Nobel-díj

Indoklás: Az elemi kémiai folyamatok dinamikája terén végzett kutatásokért.

Kanadában él.

■ Harsányi János

Született: 1920. május 29. Budapest

1994, közgazdasági Nobel-díj

Indoklás: A játékelmélet területén alkalmazott úttörő elemzéseieért. Társai elméleti munkájára építve mutatta meg, hogyan lehet elemezni a hiányos információval rendelkező játékokat, ezzel megteremtette az alapokat az „információ közgazdaságtanának” kutatásához.

Elhunyt: 2000. augusztus 9. Berkeley

■ Oláh György

Született: 1927. május 22. Budapest

1994, kémiai Nobel-díj

Indoklás: A pozitív töltésű szénhidrogének tanulmányozása terén elért eredményeiért.

Elhunyt: 2017. március 9-én az Egyesült Államokban

■ Kertész Imre

Született: 1929. november 9. Budapest

2002 irodalmi Nobel-díj

Indoklás: Az 1960–1973 között írt *Sorstalanság* című regényéért, amelyben az auschwitz-i és buchenwaldi táborokban töltött éveket idézi fel.

Elhunyt: 2016. március 31. Budapest

■ Herskó Ferenc (Avram Hersko)

Született: 1937. december 31. Karcag

2004, kémiai Nobel-díj

Indoklás: A sejtbioológiában, azon belül a fehérjék lebontásával kapcsolatos kutatásokban elért kiemelkedő eredményekért.

Izraelben él.

■ *(Hamuban sült pogácsa)* A magyar népmesékben az édesanya hamuban sült pogácsát csomagol messzeségbe induló fiának. Mit adott az *alma mater*, a magyar iskola fiainak, akik azután hosszú útra indultak, át az Óperencián? (Sokan Stockholmba, Nobel-díjat is átvenni.)² Világhírű tudósaink magyar középiskolá-

ban szerezték tudásuk és emberségük alapjait. Norman Macrea, a japán gazdasági csoda kutatója 1992-ben közreadott Neumann-biográfiájában elemzi a századelőn bekövetkezett magyar műveltségi csoda gyökereit: „A század elején Budapest volt Európa leggyorsabban fejlődő metropolisza. Ez a város tudósok, művészek és leendő milliommások olyan seregét produkálta, amely csak Itália reneszánsz városállamaihoz fogható. Mai szociológusok a japán gazdasági sikert nem kis mértékben az 1945 után kifejlesztett japán középiskolai rendszernek tulajdonítják. De a történelem legeredményesebb iskolái kétségkívül a pesti gimnáziumok voltak 1890 és 1930 között. Ma egy közepes japán diák többet tud matematikából, mint az amerikai diákok 99%-a. Ugyanez lehetett igaz 1914 táján Budapesten. Japánban ma az a kiválóság mértéke, hogy a fiatal bekerül-e a tokiói egyetemre. Ezt a szerepet játszotta Magyarországon az Eötvös-verseny. Neumann ajánlotta, hogy ilyen versenyeket Amerikában is meg kellene honosítani.”³

Tudósaink mit vihettek magukkal szülőföldjükről a távoli és gazdag idegen világba? Olvassuk figyelmesen vallomásukat, visszaemlékezésüket. Olvassuk el, hogy milyen szerepet játszott a magyar iskola sorsuk alakulásában.

WIGNER JENŐ, a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium volt diákja:

„Arra szeretném ráirányítani a figyelmet, hogy mennyire tanárainknak köszönhetjük érdeklődésünket, magatartásunkat a tudomány irányt. Az én történetem Magyarországon kezdődött el a gimnáziumban, ahol matematikatanárom, Rátz László könyveket adott olvasásra, érzéket fejlesztett ki bennem tárgyának szépsége iránt.” (Részlet Wigner Jenőnek a Nobel-banketten mondott beszédéből.)⁴

„Az volt a szép a Fasori Gimnáziumban, hogy a tanárokat érdekelte a tanítás. Amikor a korábbi iskolaigazgató nyugalmába vonult, Rátz Lászlót nevezték ki igazgatónak. Másfél év múltán azonban úgy érezte, jobb tanítani, mint igazgatni, lemondott az igazgatóságról. Rátz László egész életét a tanításnak szentelte, nem csinált semmi mást. Neumann Jánosnak különórákat adott, mert tudta, hogy Neumann úgyis tudja azt, amit a rendes diákok tanulnak. Neumann János egy osztállyal alattam járt, három osztállyal fölöttem matematikából. Nekem Rátz László könyveket adott, amikből nagyon sokat tanultam. Azoknak, akiket érdekelt a matematika, Rátz László gyorsan megtanította a differenciálhányadost és alkalmazásait. És sok minden mást. Nagyon érdekelték a diákok. Ez nagyon szép volt. Kevés olyan ember volt, mint Rátz László, aki szeret tanítani, akit érdekelnek a diákok. Nehéz olyan iskolát csinálni, mint a Fasori Gimnázium volt. Ezt nagyon erősen érzem Amerikában. A középiskolák ott korántsem olyan jók, mint a Fasori Gimnázium volt.” (Wigner Jenő magyar diákokkal beszélgetett.)⁵

HARSÁNYI JÁNOS, a budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium volt diákja:

„Szüleim választották a Fasori Gimnáziumot, akkor az Magyarország egyik legjobb iskolája volt, ahol Neumann János és Wigner Jenő is tanult. Nagyon boldog voltam a gimnáziumban, kiváló nevelést kaptam. 1937-ben, az érettségi évében első díjat nyertem az Országos Matematikai Tanulmányi Versenyen.” (Részlet a Nobel-bizottsághoz beadott önéletrajzból.)⁶

„Az iskolában a humán tárgyak is, a matematika is érdekelt. Csernák tanár úr inspirált leginkább. A VII gimnáziumban külön példákat adott nekünk, amelyeket szorgalomból az osztálynak legalább a fele meg próbált oldani. Érdeklődésemet észrevéve főlhívta a figyelmem a Középiskolai Matematikai Lapokra. Ezenközben magam fedeztem föl, mit jelenthet egy negatív hatványkitevő és mennyi egy negatív szám faktoriális. Amikor Csernák tanár úr elment az iskolából,

Renner József vette át mind a matematikát, mind a fizikát. Ő Eötvös Lóránd tanítványa és munkatársa volt. Az angolszász iskolarendszer túlspecializált. Ismerek kiváló közgazdászokat, és megdöbbentett, amikor kiderült: fogalmuk nincs, mire való a máj és vese. Amerikában vannak kiváló orvosok, de azok csak orvosi szakkönyveket olvasnak. A magyar iskolák nagyon jók. Amikor iskolába jártam, mindenkinek kellett latint, matematikát és fizikát tanulnia. A latin nyelvtan nagyon jó bevezető az idegen nyelvek tanulásához. Én magam harmadik lettem az Országos Görög Tanulmányi Versenyen. Szerencsémnek tartom, hogy Pesten járhattam gimnáziumba.”

OLÁH GYÖRGY, a budapesti Piarista Gimnázium volt diákja:

„Tudományos pályához legfontosabb a jó megalapozás, amire később ráépíthető a folyamatosan gyűjtött tudás. A két világháború közt nőttem fel. Iskolámnak szigorú és elváró tanterve volt, ami a humaniorákat is hangsúlyozta, latin, német, francia kötelező volt. Nagyon érdekelt az irodalom és történelem. Ma is szeretek olvasni, azt hiszem, ezt széles körű iskolai neveltetésemnek köszönhetem.

Hogy őszinte legyek, nem emlékszem, ki tanította a kémiát. Tanáraim közül egynek az alakja él erősen bennem: Öveges József tanár úré, aki a fizikát tanította. A fizika nem unalmas tankönyvi tárgy volt, hanem tele érdekes kísérletekkel. Mindig tisztelettel és szeretettel emlékszem vissza Öveges tanár úrra. Nemcsak mint fizikusra, hanem mint emberre. Abban az időben a tanárok diákjaikat nem tekintették teljes értékű embertársaiknak. Öveges tanár úr teljesen baráti légkört tudott teremteni. Nagyon hálás vagyok neki.”

LÉNÁRD FÜLÖP, a pozsonyi Királyi Reálgimnázium volt diákja:

„Otthon németül beszélünk, de az iskolában magyarul tanultam. Nem tudom elfelejteni Print tanár urat, aki megtanította Euklidész következetes axiomatikus bizonyítási módszerét. Kémiát 13 évesen Lukich tanár úrtól tanultam, laboratóriuma olyan volt, mint egy mesepalota, csillogó eszközökkel. Ő valódi kísérleteket mutatott be nekünk, életem végéig megőrzöm, amit ott tanultam. Fizikában Klatt Virgil tanár úr maga készítette eszközökkel mutatta be a jelenségeket. Fő vágyam az volt, hogy segíthessek neki a laboratóriumban, a kísérletezésben. A fizikaóra előtt a folyosón vártam rá, lesve az alkalmat, hogy vihessem az eszközöket. Később megengedte, hogy vasárnap is bejöhessek. A fizikasertárban indult rendszeres együttműködésünk. Klatt Virgil lumineszcencia-kísérletei nagyon érdekelték. A tanár úr megrendelte a Crookes által leírt kisülési csövet. Mégsem akarta, hogy kereskedelmi áruhoz legyünk kötve. Ezért meg kellett tanulnom az üvegmegmunkálást, a csövekben megfelelő vákuum kialakítását.

A természet egyre mélyülő megértése során minden nagy siker forrása a természet megfigyelésének öröme és a rajta való szüntelen gondolkodás. Ez az a mód, ahogy tanárom, Klatt Virgil tanított bennünket, nemcsak az osztályteremben, hanem a fizikai laboratóriumban is, különféle megfigyeléseket és kísérleteket kínálva, amelyekhez maga fabrikálta a szükséges eszközöket. Mindezt anélkül tette, hogy megfigyeléseinek publikálására gondoljon, pedig szertára rejtekében új tudásra tett szert olyan jelenségekre vonatkozóan, amelyek előkészítették az utat az elkövetkező nagy fölfedezések előtt. Kedvenc kutatási területe volt a katódsugár és a foszforeszkálás. Ezeket a témákat akkor még nem tartották fontosnak, de ma már látjuk, hogy ezek hatalmas fejlődéshez vezettek a fizikában és a technikában. Hozzájuk Klattot csak a kíváncsiság és az élvezet vonzotta. Klatt tanár úrnak nemcsak a munkamódszere volt rendkívüli, de az is, ahogy kiválasztotta vizsgáldóságának tárgyait. Nem a »magas tudomány« érdekelt, ha-

nem az ismeretlen, ez tette őt jövőérzékennyé. Amikor ma elektronokról beszélünk, amelyek hatalmas rádióantennákból elektromágneses hullámokat indítanak útjukra, amikor ma elektronokat használunk fel gyöngé jelek erősítésére, amikor ma mindezt világítástechnikában alkalmazzuk, gondoljunk Klatt úttörő munkájára a ritkított gázokban előidézett elektromos kisüléseknél. Nem ismerem helyet a Földön, ahol bárki olyan korán és olyan intenzíven dolgozott volna ezeken a témákon, kutatással előkészítvén a felsorolt későbbi teljesítményeket, mint William Crookes laboratóriumában, Londonban és Klatt Virgil iskolájában Pozsonyban.

Szerencsés lehettem, hogy már iskolaéveim alatt részt vehettem ebben a munkában. Klatt mellett a végzett munka öröme és az iskolai fizika megtanulása életem különös szerencséje. Vasárnap és szünidőben dolgoztunk. Közös munkánkat folytattuk egyetemi éveim alatt, egyetemi tanársegéd voltom idején, sőt kutatói pályám egy része alatt is. A kiválasztott téma nagyon gyümölcsözőnek bizonyult: olyan fölfedezésekre kínált lehetőségeket, amiket magam nem tudtam volna elérni. E vizsgálódások során a pozsonyi Reálgimnázium egyszerű eszközeit használtuk. Ha valamire szükségünk volt, magunk megcsináltuk. Többek közt csináltunk egy nagy szikrainduktort, amihez 50 km hosszú drótot használtunk fel, vele 25 cm-es vagy még hosszabb szikrákat keltettünk. Ez a szikrainduktor az iskolaszertárban maradt.

Klatt mellett nem volt szokás a sok beszéd. Nem is volt rá szükség, mert maga a természet szólt hozzánk, amikor kísérleteinkkel kérdeztünk. Így rohantak az évek, azt hiszem, ezek voltak Klatt legboldogabb esztendei abban a régi iskolaépületben a jezsuiták temploma és a városháza mögött, abban a háromablakos szertárteremben, ami akkor a Reálgimnázium fizikai laboratóriuma volt. ”⁸

SZENT-GYÖRGYI ALBERT, a budapesti Református Gimnázium volt diákja:

„A vallás fontos tényező volt a századforduló Magyarországon, de a felvilágosult családjainkban kisebb szerepet játszott. Volt egy tanárom, aki nagy hatást tett rám, nagyon intellektuális volt, ő keltette fel igazi érdeklődésemet. Hát ez a tanár ateista volt. Lassú gyerek lehettem. Nem szerettem a könyveket, semmit se szerettem. Senki nem tanított meg, hogyan használjam a fejemet. Hogyan értsem meg a világot, hogyan tegyek valamit. De amint 16 éves lettem, valami hirtelen megváltozott a fejemben. A gimnázium utolsó két esztendejére kiváló tanuló lettem.”⁹

Azok véleménye is fontos, akik ugyan nem kaptak Nobel-díjat, de sokat tettek Magyarország hírnevéért.

SZILÁRD LEO, a budapesti VI. kerületi Főreálgimnázium volt diákja:

„Gyakran nehéz megmondani, honnan származik az ember értékrendje, de én saját értékrendem kialakulását édesanyám meséire vezethetem vissza. Az igazsághoz való ragaszkodásomat nagyon befolyásolta édesanyám egyik elmesélt története. Nagypám az 1848-as szabadságharc idején járt iskolába Debrecenben. A gimnáziumokban az volt a szokás, hogy amíg becsöngetés után a diákok a tanár érkezésére várnak, rájuk az egyik diáknak kell felügyelnie. Történt egyszer, hogy forradalmi csapatok vonultak el az iskola előtt. Néhány diák engedély nélkül kifutott az utcára, hogy éljenezze a katonákat. Velük ment nagypám is – pedig rajta volt a felügyelés sora. Mire a tanár megjött, minden diák újra az osztályban volt. Nagypám jelentette a rendbontást, felsorolva az iskolát engedély nélkül elhagyó gyerekek nevét, köztük a sajátját. A tanárt úgy meghatotta ez az őszinteség, hogy senkit nem büntetett meg.”¹⁰

KÁRMÁN TÓDOR, a budapesti Trefort utcai Mintagimnázium volt diákja:

„Kilencéves koromban beiratkoztam a Minta, amelyet édesapám alapított. A Mintagimnázium édesapám pedagógiai elméleteinek ékköve volt. Terve szerint egy egyetemi professzornak kell irányítani, de meg kell őrizni az iskola függetlenségét. A Minta meglehetősen híres ma is Magyarországon. Nemrég az Observer elitképzőnek nevezte, amilyen Eton a konzervatív képviselők vagy Le Rosey az exkirályok és más arisztokraták számára. A Minta számomra hatalmas élmény volt. Apám erősen hitt abban, hogy mindent – latint, matematikát, történelmet – meg lehet tanítani a mindennapi étellel való összefüggésein keresztül. A latint például nem a nyelvtannal kezdtük, hanem azt mondták: tegyünk egy sétát a városban, és jegyezzük fel a szobrokon, templomokon, múzeumokon lévő latin feliratokat. Amikor az összegyűjtött szövegeket bevittük az iskolába, a tanár megkérdezte: melyek azok a szavak, amelyeket már ismerünk. Rendszerint fel tudtunk ismerni néhány szót, vagy ha nem, kikerestük a szótárban. Azután megkérdezte, felismertük-e ugyanazt a szót különböző formákban? És e különböző esetekben mi volt a szó mondatbeli szerepe? Így folytattuk, amíg meg nem értettük, mi van és miért az emlékműre írva. E gyakorlat eredményeként szert tettünk némi latin szókincsre, kikövetkeztettünk néhány ragozási szabályt, egyúttal megtanultunk valamit Magyarország múltjáról is. A matematikát mindennapi statisztikák segítségével tanították, ami újra meg újra elbűvölt. Például táblázatot és grafikont készítettünk a magyar búzatermésről több évre visszamenően, kijelöltük a búzatermés maximumát és minimumát. Ez elvitt a differenciálszámítás közeléig. Gyakorlatban tanultuk meg a mennyiségek kapcsolatát, és – mint a latinnal – megtanultunk valamit az ország változó társadalmi, gazdasági erőiről. A szabályokat sohasem könyvekből memorizáltuk, azokat magunk próbáltuk kialakítani. Ez jó nevelési módszer. Az, hogy az iskolában miként tanuljuk meg a gondolkodás elemeit, meghatározza későbbi intellektuális képességeinket. Nekem a Minta alapot adott az induktív gondolkodásra, arra, hogy speciális példákban általános szabályokat vezessenek le. Olyan megközelítés ez, amelyet egész életemre magammal vittem. A Minta volt az első magyar iskola, amely véget vetett a tanár és diák Habsburg Birodalomban fennállt merev viszonyának. A Minta folyosóin tanáraink tanítványaik között mozogtak. A diákok a tantermen kívül is beszélhettek a tanárokkal, megvitathattak nem szigorúan iskolai témákat. Magyarországon a Minta működési szabályzata deklarálta először írásban, hogy a tanár akár kezét is foghat a diákkal, ha az osztálytermen kívül találkoznak. A többi magyar iskolához hasonlóan a Minta is bátorította a diákok tanulmányi versenyét a természettudományok területén. A matematikában és természettudományos gondolkodásban kiváló tanulók minden évben részt vehettek az Eötvös Versenyen. Válogatott középiskolások egy teremben olyan problémákat kaptak, amelyek kreatív, sőt merész gondolkodást követeltek. A díjnyertes tanulók tanárai is nagy megbecsülést élveztek. A verseny éles volt, a tanárok komolyan dolgoztak, hogy felkészítsék legjobb diákjaikat. Én is megpróbáltam elnyerni a díjat, és nagy örömeimre sikerült. A hazájukat elhagyott magyar tudósok fele szintén megnyerte az Eötvös Versenyt, például Teller Ede, Szilárd Leó, Pólya György. Teller és köztem 25 év a korkülönbség, ebből megítélhető a verseny folyamatossága. Gondolom, az ilyen verseny alapvető jelentőségű nevelési rendszerünk szempontjából. Szívesen látnék több ilyen versenyt Amerikában is.”¹¹

LÁNCZOS KORNÉL, a székesfehérvári Cisztercita Gimnázium volt diákja:
„Székesfehérvárnak nagyon kulturált, intellektuális társadalmi légköre volt. Nem jognak éreztük a tanulást, hanem kiváltságnak, amiért keményen meg kell dolgoznunk. Gimnáziumi neveltetésünk magas színvonalú volt. Nem arra gondolok, amit megtanultunk, hanem arra az attitűdre, ami életre szólóan kifejlődött bennünk. Csodálatos érzés volt, amikor kitétek mindazon ideák hatásának, amiket az emberiség alkotott. A pubertás éveiben erősen hatott ez az érzelmi megközelítés. Humán neveltetésünk sokfelé tárt fel ajtókat, ezeken át elindultunk a költészet, a művészet, a fizika felé. Intellektuális kalandozásainkat önképzőkörben beszéltük meg. Esszéket írtunk, előadásokat tartottunk. Elménk ráérezett e viták fontosságára. Távol tudtunk maradni a dogmatikus gondolkodástól, hiszen egy-egy téma különböző aspektusait tárgyaltuk meg egymással. Már a gimnáziumban elsajátítottuk azt a tapasztalatot, hogy ugyanazt többféle irányból lehet megközelíteni.”¹²

■ *(Életútról)* A magyar tudósokra az európai kultúra sokszínűsége volt nagy hatással. Az európai kultúra két lábon áll, egyik lábával az ókori görög és római kultúrában, másikkal a zsidó-keresztény vallási kultúrában gyökeredzik. A magyar kultúra Európa utóbbi ezer évében négy kultúrkör találkozási pontjában helyezkedett el: északnyugaton a germánok, északkeleten a szlávok, délkeleten a mohamedánok, délnyugaton a latinok. Ez a négy kultúrkör hatott, ha nem is mindig egyenlő arányban és változó intenzitással a magyar kultúrára, a magyar emberekre.¹³

A fenti gondolatsorral egyetért Marx György fizikaprofesszor is. Szerinte is Magyarországon kultúrák találkoztak, sőt néha ütköztek is egymással. Erre még rátett az a tény, hogy Magyarország egyik fókusza a történelemnek. Itt rövid időn belül háborúk és forradalmak törnek ki, váltják egymást a politikai és ideológiai rendszerek. Ha egy fiatal, egy tizenéves, aki nyitott a világra, azt tapasztalja, hogy a felnőttek igazságai évről évre változnak, akkor ez a fiatal nem valami végző igazság ismételtetésében fog kitűnni. A különféle kultúrkörök találkozási és történelem „besűrűsödése” jó iskola lehetett a kreativitás felébresztésében.¹⁴

Életrajzírójának Szilárd Leó a saját tudományos sikereiről azt nyilatkozta, hogy időben kell elhagyni Magyarországot. Ilyenkor újból eszembe jut, amit a magyar középiskolai oktatásról tudósaink nyilatkoztak. Ekkor fogalmazódott meg bennem, hogy Magyarország nevelni, Amerika hasznosítani tudja a tehetségeket.

És újból Szilárd Leó gondolatai: „Túl érzékeny és némileg ideges gyerek lehettem. Nem mondhatom, hogy boldog gyerekkorom volt, de azt se, hogy boldogtalan lettem volna. Amennyire meg tudom ítélni, tudósnak születtem. Azt hiszem, nagyon sok gyerekben megvan a tudós kíváncsisága, és valószínűleg azért lettem tudós, mert tulajdonképpen megmaradtam gyereknek.”¹⁵

■ *(Az üzenet)* Az emberiség jövőjéért aggódó GÁBOR DÉNES üzenete: „...azok a találmányok, amik valószínűek, nem éppen azok, amikre szükség van. Jönnek még nagyobb komputerok, a még gyorsabb kommunikáció stb. Ellenben hol jön a szociális stabilitás? A harmadik évezred küszöbén egyre nyilvánvalóbb, hogy Magyarország és a többi ország jövője a kultúrán áll vagy bukik. Korunk stratégiai erőforrása a szellemi tulajdon, a tudás. A bölcs belátás megvilágítja az anyagi és szellemi gazdagság összetartozását és azt, hogy a magaskultúra ápolása egyben hosszú távon jó anyagi üzlet. Egymást segítve haladhatunk előre a kultúra

mind magasabb lépcsőfokain egy olyan világ felé, amelyben a mi bolygónk a béke, a bőség, a boldogság és szépség biztos otthona.”¹⁶

NEUMANN JÁNOS a hidegháború korában figyelmeztet a háborús veszélyekre. „Előre kész receptet kérni nem lenne ésszerű. Csak a szükséges emberi tulajdonságokat határozhatjuk meg: tolerancia, rugalmasság, intelligencia. Fel kell ismernünk, hogy a jövő tudósainak kiképzése nem teljes, amíg a technikai, a szakmai tárgyakra korlátozódik, tudniuk kell valamennyit a történelemből, a jogtudományból, a közgazdaságból, a kormányzásból és a közvéleményről.”¹⁷

HARSÁNYI JÁNOS gondolata szinte rímel a fenti sorokkal: „A legjelentősebb tudományos eredmények akkor születnek, ha egy-egy kutató több tudományterületet művel, és átviszi eredményeit egy másik, esetleg távoli tudományterületre.”¹⁸

BOLYAI JÁNOS a múltból üzeni: „Már most nem durva erővel, hanem műveltséggel kell igyekeznünk kitűnni, s lehet nem csak elérnünk, hanem el is hagynunk más már régóta messze előre rugaszkodott nemzeteket, azoknak dicső példát adván.”¹⁹

A Nobel-díjas OLÁH GYÖRGY 1996-ban üzent amerikai otthonából: „Nagyon remélem, hogy odahaza megértik azt, hogy a közelgő XXI. évszázadban, ami nincs már messze, a legnagyobb értéke minden nemzetnek az, hogy mit tud a fiatalsága. Tehát a kiképzés, a tanítás, a nevelés, ez egészen alapvető fontosságú. Gazdasági kincsek, amik a XIX. és a XX. században nagymértékben befolyásolták, hogy melyik nemzetek tudtak előrejutni, ezt meg vagyok győződve, a XXI században nagymértékben az fogja átvenni, hogy egy ország mit tud a fiatalsága nevelésében és szakértelmében nyújtani. A jövőbe be kell fektetni, és a legjobb befektetés, amit egy ország csinál, az a fiatalsága nevelése.”²⁰

Több mint ezer éve alapította Géza fejedelem Pannonhalmán az első magyarországi iskolát, amely hosszú és küzdelmes úton nemzetközi viszonylatban is az élvonalba emelkedett. Ez az iskola mai lehúzó anyagi gondjaink és az új évezred hatalmas kihívásai közti ellentmondásban válaszúthoz ért. Mit üzennek egykori iskolájunknak és hazájunknak legnagyobb tudósaink? Azt, hogy a tudományban kis nép szülőttei is alkothatnak nagyot, és hogy a beruházás az emberi tőkébe a legjobban megtérülő befektetés. Azt, hogy jobban kell támogatni az oktatást, a kultúrát, épp a jobb gazdálkodás érdekében, és azért, hogy a magyar iskola a világnak a jövőben is új Neumann Jánosokat és Nobel-díjasokat adó alma mater legyen.

■ JEGYZETEK

1. P. Wilhelm: *The Nobel Prize*. Teknowledge Stockholm, 1983.
2. Gazda István: *A tudományos és műszaki elit a két világháború közötti Magyarországon*. Rubicon, 2007/4–5. XVIII. év.
3. Normann Macrea: *John von Neumann*. Pantheon Books, New York, 1992.
4. Marx György: *Marslakók érkezése*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.
5. Ropolyi László: *Wigner Jenő válogatott írásai*. Typotex, Bp., 2001.
6. Szép Jenő: *Harsányi János 1920–2000*. Magyar Tudomány 2001/1 XLVI. év.
7. Nagy Ferenc (szerk.): *A Géniusz '96 üzenete*. Better Kiadó, Bp., 1996.
8. Marx György: i. m.
9. Ralph Moss: *Szent-Györgyi Albert*. Typotex, Bp., 2004.
10. Marx György: *Szilárd Leó*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1998.
11. Marx György: *Beszélgetés marslakókkal*. OKK-Press, Veszprém, 1992.
12. Hargittai István: *Beszélgetés Marx Györggyel 1999-ben*. Magyar Tudomány 2003/7.
13. Szabó Árpád: *Magyar természettudósok*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1999.
14. Hargittai: i. m.
15. William Lanoutte: *Szilárd Leó*. Magyar Világ Kiadó, Bp., 1998.
16. Dennis Gabor: *Inventing the Future*. Pelican Book, New York, 1964.
17. Normann Marcea: i. m.
18. Nagy Ferenc: i. m.
19. Nagy Ferenc: i. m.
20. Nagy Ferenc: *Nobel Prize Winners from Hungary*. MTESZ, Bp., 1994.

VISKY ANDRÁS

AZ ELTŰNT VALÓSÁG NYOMÁBAN

A színház a maga
jelentős pillanataiban
sohasem hitt az író
romantikus, isteni
szuverenitásában,
és abban sem, hogy
a darabok tökéletes
alkotások volnának.

*A színház megmutatja, hogy a helyzet valóban
kétségbeejtő, de ezen az eseményen belül egy
Szubjektum érvényre jutathatja a maga ragyogó
törvényét.*

ALAIN BADIOU

■ Csaknem három hónapja szorongás fog el, valahányszor arra gondolok, hogy a három színpadi írásomat közreadó könyvhöz előszót kell írnom.* Darabjaimat ráadásul bőséges és az én szememben lenyűgöző gazdagságú kommentárok kísérik, nekem meg nem áll módomban sem új szempontokkal, sem az író műhelyében őrzött titkos ismeretekkel kiegészíteni őket, ilyenekkel ugyanis nem rendelkezem. A darab hamar kikerül a drámaíró kontrollja alól, ráadásul sokkal korábban, semmint gondolnánk: már akkor, amikor mintegy önmagát kezdi írni, szabadon áradva, mert a szerzői kontrollal szemben vívott szabadságharcát sikeresen megvívta.

Szorongásaimat ráadásul csak tetézte az a körülmény, hogy a nyár folyamán a *Julius Caesar* magyar nyelvű fordításait, szám szerint négyet vettem össze, hogy Silviu Purcărete készülő előadásához készítsek el egy – az ő megfogalmazása szerint – „közvetlen, de poetikus, lehetőleg velünk kortárs” szövegváltozatot. Azahogy magát a lehetetlent kíséreljem meg. Magyarra fordítani Shakespeare-t a nyelvet szétfelezítő dramatikus robbanóanyagról való lemond-

Az esszé András Visky's *Barrack Dramaturgy: Memories of the Body* (ed. J. Komporaly. Bristol: Intellect, 2017. ISBN: 9781783207329) című könyv előszava. A könyv a márciusi London Book Fair hivatalos címe. A könyvben publikált változatban a mottó nem szerepel. (V. A.)

dást is jelenti egyszersmind, a jórészt hosszú, gyakran négy-öt-hat szótagos szavakból álló magyar nyelv folyamatos invencióra, jambikus lejtésű soronkénti *licentia poeticára* kényszeríti a fordítót, aki persze kiejthetetlen szavakat és mondhatatlan replikákat sorakoztat fel a papírra vetett versrokban. A vers kilép a drámából: megmenekül a poézis, de eltűnnek belőle a *dramatis personae*, nos igen, a drámai személyek: a valóságos emberek élete, a mozdulataik, a húsuk, gesztusaik, a tekintetünket kereső tekintetük, testük érzékelhető kipárolgásai. Mintha egy gönyörűen beszélő múmia állna előttünk, egy másik időből hozzánk szóló szemléltető tárgy, – a színház viszont nem múzeum, és még kevésbé mauzóleum, ha valamitől, akkor ettől áll a legtávolabb. Yorick koponyája nem beszéli Yorick nyelvét – ismeri fel maga Shakespeare is –, Hamletnek kell belépnie Yorick eltűnt idejébe, hogy érzékelhetővé váljon az érzékelésünk hátárán túlra került világ. Holott milyen közvetlen egyszerűséggel hangzik még az én transzilván fülemnek is Shakespeare nyelve, amikor a szöveget hangosan olvasom vagy hallgatom!... „Nem Shakespeare-darabot akarunk előadni, hanem egy Shakespeare által elképzelt előadást” – mondja Purcárete az első próbán, ami persze nem színházban szocializálódott irodalmár számára bizonyára barbár kijelentésnek tetszik. Holott, meggyőződése, Shakespeare nyelve magyarul és, felteszem, sok más nyelven, az angolt leszámítva persze, nem a jambikus pentaméter volna, hanem a modern szabad vers, a maga szigorú nyelvi tartásával és a belső hullámzást fenntartó csupasz, dramatikus gondolatrítmusával.

Amikor színdarabról beszélünk, akkor, íme, színházról szólunk máris – nincs más módja a darab megértésének, csak mint színház. A „megértésünk” tehát a szöveg megcselekvése, azaz az írás belehelyezése egy non-verbális képződménybe, ami maga a néző ott-létekor megszülető, majd eltűnő előadás. Az írott szöveg egy korábban végbement, multimediális esemény dokumentuma, a darab tehát mindig nyitott és, bizony, befejezetlen. Arra vár, hogy belépünk a nyelvi hangzás végtelen lehetőségeket felkínáló terébe, és hogy ezt a térszerűséget mint valóságos, velünk történő eseményt érzékeljük és értelmezzük. A szöveg nyitottsága azt is jelenti, hogy a színpadra szánt írás valamilyen értelemben mindig tökléletlen, tökéletessége a nyitottságában rejlik, amiből az következik, hogy csak a hozzá való szabad alkotói viszony előtt nyílik meg. Nem pusztán arról van szó, hogy az író mentális színpadán végbement előadás hozza létre a darabot mint nyelvi képződményt, hanem sok minden egyéb megelőzi a szöveg létrejöttét, ami a színház életéhez tartozik: a színházi architektúra, színházi konvenciók (vagy: esztétikák), nézői szokások, színészi iskolák, kulturális tradíciók, a teljes színházi intézményrendszer szerkezete stb., stb. Egy színházi szöveg hűséges történeti előadása tehát teljességgel lehetetlen, ennek éppen a színész áll ellent, aki a mi kortársunk, és a néző, aki a színházban a maga kortársa kíván lenni, azaz a saját kultúrája, az őt mindegyre megszólító és letámadó ideológiák és politikai viszonyok, a világba-helyezetttsége alanya. A színház a „társadalmi képzelet laboratóriuma”, és nem „reménydrog” – hogy a Wolfgang Heisét idéző Heiner Müller éles szavait hívjam segítségül.

A színház a maga jelentős pillanataiban sohasem hitt az író romantikus, isteni szuverenitásában, és abban sem, hogy a darabok tökéletes alkotások volnának. Ehelyett viszont abban bízott, hogy egy darab újra és újra eljátszható, szám-talan formában inszenálható, megismételhető, létrehozható nyelvi képződmény – tehát hogy feladatként van és marad velünk a kor és benne önmagunk megértése folyamatában. Semmi sem kínosabb, de persze mulatságosabb is,

mint azokat a szerződéseket olvasni, amelyek, mintegy a drámaíró védve, a szöveg minden egyes betűjét kőbe vésik, és a színházi embereket a színésztől a scenográfuson át a rendezőig potenciális szöveggyilkosoknak tekintik. Mintha bizony kontrollálhatná a saját szövegét a drámaíró!... A drámaíró Beckett farkaszemet néz a rendező Beckettal, de aztán enged a rendezőnek, aki finoman, de határozott mozdulatokkal átállítja a szöveget a színészre, a térre, a ritmusra és a nézőre. Az író Beckett felismeri, hogy a színpad egy egészen más médium, mint a könyv és a magányos olvasás. A fordító Beckett is fölülbírálja a francia kánonhoz ragaszkodó író Beckettet. Hány Beckett-kánon létezik voltaképpen? Legalább három: egy írói, egy fordítói és egy rendezői – és ezek még csak nem is egy nyelven kerültek ki Beckett keze alól. Beckett mindazonáltal kiváló dramaturgja Beckettnek, de nem az egyetlen lehetséges, és távolról sem az egyetlen érvényes.

Darabjaim a valóságon alapulnak, azt viszont nem tudják – sem a darabok, sem a szerzőjük –, hogy a valóság vajon igaz történeten alapul-e, és ezt a nem-tudást minden egyes sorukban fenntartják és visszhangoztatják. Valamennyi szövegem mondhatni a színházban született, de nem a „devising theatre” technikája segítségével. Helyesebb, ha azt mondom, színházból lettek, legfőképpen talán térből, hangzásból, nyelvből és nézésből, olykor tehát közelebb tűnnek lenni a zenei kifejezőmódhoz, mint a köznapri értelemben vett színházihoz. De hogy el ne felejtsem, színészből is lettek, bizony: megírásuk idején a szerepeket számomra jól ismert színészekre „osztottam ki”, minden figurámról tudom, kinek a hangján szólnak bennem, és kinek a testében jelennek meg előttem a képzelet fekete dobozának végtelen terében. Még anyám sem anyám hangján szólt, amikor a *Júliát* írtam, holott anyám fogság-történetéhez nyúl vissza a darab, és a *Pornó* sem feleségem hanglejtését idézi, holott az ő testi traumája áll a középpontjában.

Az írás és persze a színház a forma kérdése, a kompozícióé, következőképpen az írás folyamata a forma keresése és jó esetben megtalálása és nem a végtére is mindenki által ismert „igazságok” visszhangoztatása. Amikor anyám először látta a róla írt darabot, azt mondta nekem: „minden sora igaz és minden sora hazugság”. Megköszöntem neki a színházi lényegnek ezt a tömör és bizonytökéletes megragadását. Az író csak önmagáról írhat, és annyit tehet, amennyit a nyelv megenged neki. Júlia én vagyok; a darab fikció. Ámde a fikció is a valóság része, semmiképpen sem alacsonyabb rendű emberi tevékenység, mint a valóság köznapri és felelős művelése. Aki élt diktatúrában, tudja, hogy az erős valóságszituációk és valóságkontrollok mekkora fikciókon alapulnak. Az ember egyéni és kollektív tévedhetetlenségének a fikciója is egy közülük, még akkor is az, ha a nyugati kultúrában ezt a bálványképet a tökéletesnek hitt műalkotásban is készségezen imádjuk.

A színházi térben létrejövő mesterséges realitás a valóság iránti mélységes, olykor a személyiségünket is megrendítő, kettéhasító vagy szétziláló kételyünkből születik. Gloucester Richárdot mindenki véres kezű diktátornak látja, holott ő az egyetlen felnőtt szereplő a *III. Richárd*-ban, aki bizonyosan nem diktátor, miközben rajta kívül mindenki más az. Richard hirtelen az őt körülvevő valóságban nem hisz, arra nem talál magyarázatot ugyanis, hogy az ember időről időre miért érez leküzdhetetlen késztetést arra, hogy a maga szabadságát másra ruházza át, és mintegy saját döntéséből rabszolgává váljon, hogy aztán majd a felette uralkodó zsarnok az egyes ember minden bestialitását összegezze és véghezvigye. Súlyos kételyektől gyötörve Richárd a szemünk előtt dönti el, hogy „gazember lesz”, és létrehozza azt a – mindenestől fogva színházi – laboratóriumot,

amelyben a kor valódi arca és az emberé végre megmutatkozik. Egyszerre színész és rendező ő, aki maga is – egyébiránt a néző közvetlen és provokatív megszólítása brechti eszközeivel élve! – elcsodálkozik az ember iszonyatos méreteket öltő irgalmatlanságán és szeretetlenségén. Azon például, hogy Lady Anne számára semmi sem drágább és fontosabb, mint megmaradni a *Cosmopolitan* címszaván, mert az ő világában, ami persze a miénk is, akit nem néznek sokan, és akiről nem beszélnek úton-útfélen, az nem is létezik.

A drámaíró színházat ír, a színház meg a valóságon alapul, mi máson, kérdésfeltevése viszont alapvetően mégis az, hogy min alapul a valóság, amin a színház nyugszik, és kicsoda benne az ember, aki a játéktérben az Én és a Nem-Én, vagy a Martin Buber-i Én-Te és Én-Az elképesztő komplexitású formáit hozza létre. A drámaíró számára az ismeretlen maga a realitás, e felé az ismeretlen felé indul el az írás, amely aztán átadja magát a színháznak, mert az mérhetetlenül többet tud a darabról, mint amit a szerzője a legsötétebb lázálmaiban is akár elgondolhatott volna felőle. Semmi sem unalmasabb a színházban, mint az a dokumentarista attitűd, amely a valóságot adottnak tekinti, holott a színház a maga idő- és térkoncentrációjával minden benne megjelenőt áttemel önnön valóságába, és nem várt ismeretekkel ruházza fel. Darabjaim saját élettényeket vetnek fel mindegyre, ám színházban dolgozva jutottam arra a felismerésre, hogy a színházat az ember valóság iránti kételye szülte meg, és ez a legemberibb monomániánk tartja életben. Így talán érthető, miért áll a színház olyannyira közel a vallási fenomenonhoz: vajon a vallás nem a valóság iránti, olykor kifejezetten radikális kételyünkéből táplálkozik?!...

Semmi sem volt szürreálisabb számomra, mint gyermekként fogságban élni és a gyermek-fogoly nézőpontjából szemlélni a világ történéseit. Az 1989-es romániai politikai fordulat után, immár felnőtt fejjel az ember hajlamos volt azt hinni, hogy valamiféle véletlen, adminisztrációs figyelmetlenség vagy hivatalnoki túlkapás folytán jutottam én is fogolytáborba anyámmal és hat testvéremmel együtt, miután apámat ellenzéki magatartásáért börtönbe zárták. De kiderült, hogy szó nincs erről. 1991-ben a illetékes bukaresti belügyminisztériumi hivatal saját kérésünkre kibocsátotta a kényszerlakhelyre való kitelepítési végzés hivatalos másolatát, amit egyébiránt korábban soha meg nem mutattak nekünk, ebből az derül ki, hogy én magam is, alig két éves gyermekként a diktatúra megkülönböztetett figyelmében részesültem, és név szerint szerepelek a büntetendőek listáján. Gondoljunk csak bele: ezeket az ítéleteket felnőtt emberek hozták, majd vetették papírra, komoly pozíciókat betöltő férfiak írták alá, és látták el komor pecsétekkel. A realitásnál semmi sem szürreálisabb!... Az emberi mívolt önfelszámolása, az identitásvesztés, a másik ember arcának az eltörlése, a kicsinyek és gyöngék kihasználása, az élvezet mint a legmagasabb rendű érték bizony rendszerszerű működése az emberi kultúrának: nem kilengés, hanem maga a normalitás. Ha nem ez történik, hanem a jó, nos ez a kivételes esemény, és erre nincs magyarázat, mondja Kertész Imre, aki kamaszkorában a fogság univerzális természetére pillanthatott rá a nyugati típusú, majd hógynem tökéletesen működő, az emberi tudást sajátosan összegző megsemmisítő táborokban.

A színház a Másik különbözőségének a felismerése és a tőlem különböző Másik életben hagyásának az eseménye.

A színház azért az illúziók világa, hogy ne áltasson a realitás felől. Ámde jól járunk, ha a színházban nem a fájdalomcsillapítás lelki-mentális mechanizmusai, hanem a felismerés rettenetes, de a szituációt feltakaró és abból kieme-

ló eseményében részesülünk. A színházról való tudásunkat a görög színház, jelesül a görög tragédia alapozta meg, ami meg az önáltatás visszautasításának legelőbb tradícióját jelenti még mindig a nyugati színház számára. Agauénak nemcsak néznie, hanem fel is kell ismernie saját széttépett gyermekének a fejét a kezei között, sőt szembesülnie kell a saját tettével is, ami a gyermek meggyilkolását tulajdonképpen istentiszteletnek (értsd: valóságtiszteletnek), tehát az emberi kultúra legmagasabb rendű megnyilvánulásának gondolta. Nincs semmilyen lehetősége a kitérésnek, eltartásnak vagy a tett elutasításának. És magához az iszonyatos tényhez mérten minden magyarázat üres és értelmetlen, mert maga a nyelv veszíti el jól bejáratott jelentéseit, és pillanatok alatt kiürül, mint amikor egy kataklizma söpör végig egy szigeten, és ami korábban erkély volt meg panorámás ablak, könyv és képernyő, festett porcelán és vászon, egyszerre a sokszínű, jelentés nélküli semmi lesz.

Erre a semmire tekintett rá Samuel Beckett is, és attól kezdve nem is fordított hátat neki. Hogyan lehet egy olyan nyelven irodalmi műveket alkotni, amely teljességgel felszámolta önmagát? – ez a radikális kérdés mintha bizony kiszorult volna a színpadjainkról, és a színház a mindent eluraló lélektani realizmus talaján csakhamar visszatért a magyarázatgyártás kisszerű iparához. Beckett az abszurd csodabogara maradt, dramaturgiája legfeljebb csak marginális kísérletekben folytatódott. Paradox módon a performatív attitűd sokkal többet tudott asszimilálni belőle (lásd Robert Wilson színházát), mint a drámaírói. Az abszurdra, ha melléknévként használjuk, úgy gondolunk, mint ami egyértelműen értelmetlen, lehetetlen, ami szembemegy az általánosan elfogadottal. Holott amint bekövetkezik, erős valóságként áll előttünk, amihez egyáltalán nem vezetett látható út. Az analitikus lélektani furror a közvetlen valóságra való vonatkoztatottságot a dráma és a színház üres és pusztító kritériumává tette. Ha ugyanis olyan nyelvvel bírunk, amely képtelen jelentéssel bíró kijelentéseket tenni arról, ami velünk történt, akkor ebből két következtetést vonhatunk le. Az egyik az, hogy ami megtörtént, annak nincs vége, csak valami egészen jelentéktelen dolog miatt szünetel, tehát éppenhogy folytatódik; „a gondolatnyi csend – mondja Kertész –, amíg a kivégzőosztag újratölt”. A másik következtetés meg az, hogy ha beszélni akarunk róla, akkor a nyelvet el kell vinni a saját határáig, addig, ahol már tulajdonképpen nem nyelvként szólal meg, és így kell rávonnunk arra, hogy újraalkossa önmagát, és beszélni tudjon arról, ami megtörtént velünk, és történik tovább. A nyelv elvesztése – valóságvesztés; visszaszerzése – valóságfelismerés.

A valóság észrevétlenül eltűnése és az ember kihullása a saját valóságából – a színházban legalábbis ezt tanultam meg – nem pusztán a klasszikus modernitás (gondoljunk a mindenki által ismert Csehovra) vagy a modernitás utáni kornak a meghatározó érzülete (gondoljunk, Beckett mellett, Ionescóra vagy Peter Handkéra). Oidipusz király számára a saját valósága teljességgel eltűnik mint referencia, ő egy nagy erővel felépített és gondosan ápoltság boldog konstrukció börtönében él: a legcsekélyebb mértékben sem tudja, hogy valójában mi is történik vele, azt meg végképp nem, hogy a várost pusztító pestis összefüggésben áll az ő történetével. A „nem látom, amit nézek” („nem érthető, ami velem történik” stb.) tapasztalatát az önmagával kötött szerződéséhez hűséges színház a „felismerem, amiről sejtelmem sem volt” eseményével oltja ki és szünteti meg. Ehhez azonban valóságos kockázatoknak kell kitennie magát.

A nyelv határa nem a nem-nyelv, az üresség, a hiány, még kevésbé az értelmetlen beszéd, hanem a költészet: a beszéd költészete és a test költészete. A köl-

tészet hozza létre azokat a nyelvi invenciókat, sűrítvényeket, amelyek kitágítják érzékelésünket, és újfajta élménymodelleket kínálnak, amelyek az előlünk elrejtőzött valóságunkhoz visznek közelebb. A maga mindennapi életét élő ember viszont nem a költészet nyelvét beszéli; hogyan volna lehetséges, hogy a kortárs dráma átlépi a hétköznapi beszéd határait, és egy egészen más nyelvi térből beszél hozzánk? A színház a testi megismerésre törekszik, és ennek minden esetben – ha mégoly korlátozottan is – van egy világosan manifesztálódó közösségi dimenziója, ami lassan csak a színház- és koncertteremek konstitutív eleme. Hamlet ma is jambusokban szól hozzánk, mégsem a múltból üzen, hanem, ha valódi színházzal van dolgunk, saját jelenünk**ből** és a saját jelenünk**be**. A színház a nézőt hozza színre, az ő ott-létét modellálja, ahhoz viszonyul, és azt tartja kiindulópontnak. Ha nem így volna, teljességgel szükségtelen lenne kitenni magunkat a színházi előadás jótéteményeinek.

A darabok megírása idején a tér – *in concreto*: saját kolozsvári dolgozószobám – rendkívül gazdag akusztikájára lettem figyelmes. Erről persze már korábban is voltak tapasztalataim, hiszen mielőtt drámaíráshoz adtam volna a fejemet, verseket írtam, a versírás meg mindig is a nyelv hangzástudományát jelentette nekem. Amikor azonban a több hangon szóló dramatikus írásaimat olvastam fel önmagamnak, valami egészen más tapasztalatban volt részem. A hang kiragadta a szöveget a mentális folyamatokból, és behelyezte az idő végtelen, hangzó terébe. Felfigyeltem például arra, hogy a hangom meglepően sokféle színt hullámoztat, erről korábban sejtelmem sem volt. Az „én hangom” sokféle hangnak az eredője: mint egy folyó, amely sok-sok patakot magába fogad, anélkül azonban, hogy nyomtalanul eltüntetné az egyes történeteket: a hőmérsékletet, az áramlás sebességét, a különös hangzástudományokat és a színeket. Egyetlen áramlás, tele finom varratokkal. Váratlan dialógus jön létre az idővel: az ember megsejti a nagy egyetemes jelen időt, amelynek, noha fogalma sincs, miként, maga is része. Nem (csak) én beszélek, amikor (csak) én beszélek. A szöveg testi megismerése és „megértése” kiszakad az analitikusan föltárható és leírható folyamatokból, az áramlást olykor nem folyamatosként érzékeli, hanem mint egymástól élesen különböző fragmentumok egymásmelletti-ségét. Amikor tehát nem értünk egy darabot, mérhetetlenül nagy esélye van annak, hogy testi tapasztalatként részesüljünk belőle, és így vegyük magunkhoz. Szimptomatikus, hogy az „abszurd” gyakran az „érthetetlen”, sőt „összefüggéstelen zagyvaság” szinonimája, jóllehet aligha van strukturáltabb szövegforma, mint az abszurd dráma vagy a költészet technikáival élő színpadi szöveg. Csakhogy egy egészen más értelmezési módot vár el tőlünk.

A színházi mainstreamet a pszichologizáló, analitikus és realista attitűd uralja: mindennek megvan a maga magyarázata, és ezt a biográfikus előzmények körültekintő elemzése során kell és lehet is feltárni. A magyarázat, a szilárd és megnyugtató ok-okozat relációk mint valami, a klasszikus modernitás végső soron derék illúzióiból sebtében összehordott bálvány uralkodik a színházi szövegértésen. A posztbrookly színház a kultúrafogyasztó művelt középosztály önünneplésévé lett, voltaképpen csaknem minden fölrázó, szubverzív gondolat kiveszett belőle. A producerek új, lineárisan fölrakott történeteket vadásznak, holott egyikünk sem találkozott még „lineáris emberrel”. A színház a film rabszolgájává lett. Ha egy szöveg nem engedelmeskedik ennek az elvárásnak, akkor a színházi munka során a rendező irányítása alatt különösebb erőfeszítés nélkül a darabot befogadható történetté alakítjuk, és szépen fazonírozunk, mert, ezt hallom mindenütt, a nézők a színházban könnyen érthető történetekre vágyanak. Amint

a színházban elszaporodik a nézőkre való populista hivatkozás, jó, ha gyanút fogunk: kalmárok vették birtokba a színpadokat, és befektetéseik gyors megtérülésén fáradoznak.

El kell még mondanom egy velem megtörtént esetet, hogy érthető legyen, miről beszélek. Amikor először kezembe vettem Kertész Imre *Kaddis egy meg nem született gyermekért* című, szinte egyetlen lélegzetből megírt monológregényét, néhány oldal elolvasása után ellenállhatatlan késztetést éreztem, hogy hangosan olvassam. Meg is tettem: a teljes regényt felolvastam magamnak; majd aztán, beismerem, többször is megtettem. Lenyűgöző hatást gyakorolt rám. A könyv címe a szövegalkotási tradíciót illetően mintegy behatárolja a regényt – „kaddis” –, amennyiben tehát figyelmen kívül hagyjuk a gyászima formai követelményeit, úgy nem azt a szöveget olvassuk, amit a kezünkben tartunk. Az erős szöveg, ha szerencsések vagyunk, megváltoztatja olvasási szokásainkat. Úgy árad ez a – a magyar nyelvben egyébiránt rímelő! – „Nem!” elkiáltásával kezdődő és „Ámen”-nel végződő szövegörvény, mint egy gátszakadás után a felgyűlt víztömeg: a völgygát előtti csöndes víztükör üvöltetni kezd, miközben minden képet, amelyet magába fogadott, szilánkokra zúz szét és szór szerte a sötét színű napsütésben. Kényszeres szövegmozgás, repetitív fragmentumok, több elindított motívum, amely hirtelen megszakad, majd a lehető legváratlanabb pillanatban bukkan fel megint, és megy tovább. Az első olvasás után az volt az érzésem, hogy föl tudom rajzolni a nagy tódulásban-özönlésben külön-külön haladó áramlásokat, különböző színeket, hang- és fényrezgéseket is hozzá tudok rendelni valamennyihez. Sőt, ha kell, talán le is tudnám kottázni. De arra a kérdésre nem tudnék válaszolni, hogy „miről szól ez az írás?”. Azt talán le tudnám írni, hogy „mi”, de azt nem, hogy „miről szól”. Olyan tapasztalatzuhatagban részesített, hogy belőlem szólt, és én szóltam belőle, és ami nézőpontunkból most még fontosabb, nem a könyvet fölfejtő magyarázatokra szólított fel, hanem annak a szemlélésére, ami velem történt, miközben kivettem magam ennek a meztelen és bizonyos értelemben veszélyes olvasási módnak.

A hang, megint. A hangok együttese. Annak a megtapasztalása, hogy egyedül olvasva fel a könyvet, máris vétettem a gyászima tradicionális szabályai ellen, hogy tudniillik legalább tíz férfinak kellett volna a szobámban lennie, hogy a hangos felolvasásba vessem magam. És hogy a másik, az olvasás jelentős testi aktivitás, amelynek során szükségszerűen el kell buknom, hogy átéljem az auschwitzzi szituáció lehetetlen lehetőségét, amely a számomra olyannyira becses nyugati keresztény kultúrát tette lehetetlenné, mert elbukott, fölszámolta önmagát, és kiüresített minden kinyilatkoztatást, amely a Tóra, az ószövetségi próféták, Szent Pál és Shakespeare nyelvén szól hozzánk. Kertész könyve nem egy történetet mond el, hanem egy állapotot ragad meg, következésképpen a legmegfelelőbb megértése ennek az iszonytató erejű könyvnek nem más, mint a benne megragadott állapot újraélése. Egy kiolvashatatlan könyv, írtam róla valahol később, ugyanis számomra értelmetlenné vált azt állítani, hogy „már elolvastam”, hiszen mindegyre az olvasás megismétlésére szólít fel, mert a könnyvből, mondhatni, „nem maradsz semmivel”, hanem csak önmagad világban való helyzetével, a te valódi állapotod mélységes mély szakadékával. Tévedünk, ha azt gondoljuk, valamiféle depresszív kedélyállapot lesz úrrá rajtunk ilyenkor. Azért is emeltem színpadra a könyvet a *Hosszú péntek* címet viselő adaptációmban, hogy nézőként a nézők között ülve még egyszer megbizonyosodhassak erről. Nem depresszió, hanem bizony valamiféle katarzis, amiről alig tudjuk, mit is jelent valójában.

A körkörös monológ módján árradó szöveg annak megcselekvése híján érthetetlen marad, ahogyan egy drámának is a legadekvátabb értelmezése a színházi előadás maga. Kierkegaard híres, elsöre alighanem nevetségesnek tetsző felszólítása jut eszembe, mint mindig, amikor egy dráma értelmezésének az útján elindulok: „Kedves Olvasóm! Kérlek, olvasd ezen írásomat, hacsak lehet, fennszóval! Ha ezen kérésemet teljesíted, úgy fogadd köszönetemet. Ha pedig rábírsz erre másokat is, úgy engedd, hogy ezeknek is külön megköszönjem, sőt újból neked is. Fennszóval olvasva soraimat, meg fogsz győződni, hogy csak önmagaddal kell foglalkoznod és nem velem is (aki nem szólok »hivatalosan«), még kevésbé másokkal, mert ez utóbbi már pusztá szórakozás lenne.” A „pusztá szórakozás”, nos igen, a meddő nevetés és sírás, ami a színháznak soha sem volt sajátja, és most sem az, ha nem veti bele magát a szórakoztatóipar halálosan ölelő karjaiba.

A dramaturgiának ezt a nem pszichologikus olvasási módját később autista dramaturgiának neveztem el. Egy foglyot láttam magam előtt, amiképpen nagyon sokszor egyébiránt, aki egy cella szűk terében a saját, testére és képzeletére korlátozott szabadsága kényszeres, számtalanszor ismétlődő mozdulatait végzi el. Erre a dramaturgiára épül fel a színpadra szánt írásaim legjava, és ennek a dramaturgiának a kidolgozását tűzik ki célul szerény színpadi kísérleteim. A sztereotip viselkedés, a kényszeres ismétlődések, a kultúra sokféle kudarcaiba való bezártság, a gondolkodás és viselkedés szervesetlen, egymásból nem következő egybekapcsolódásai, a nyelv mint szövegfragmentumok alkotta textúra vagy mozaikkép, csillapíthatatlan beszédtorlódás. A lineáris dramaturgia *loop*-dramaturgiává lesz, a körköröség azt az érzést kelti, hogy az előadást, amely rendszerint intimus, sőt kifejezetten szűk térben zajlik, többször meg kell nézmem, mintegy többször ki kell tennem magamat az eseménynek, hogy elmélyüljön bennem, és a sajátommá váljon.

A dramatikus szövegek általában, így attól tartok, az enyéim is, a lehetelent kérik az olvasótól. Elsöre mindenképpen a megszakítás nélküli olvasást, hogy valami egészben részesüljünk, még ha nem is tudunk nevet adni neki. A dráma első olvasásakor nem a szöveg maradéktalan megértésére kell törekednünk, hanem a belépésre a dráma világába, ebbe a számunkra meglehet teljességgel idegen univerzumba. Az autista dramaturgia abban siet a segítségünkre, hogy jobban figyeljünk az intonációra, a beszédritmusra, a hangzásra, az ismétlődések kompozícióképző erejére: a szöveg zenei szervezetségére más szóval. A szöveg megértése nem információcsere és tudásmegosztás, hanem testi tapasztalat: oly mértékben válik a sajátommá, hogy egyetlen lépést sem tudok megtenni nélküle. A színpadi cselekvések nem a szöveget és a megértésüket illusztráló analitikus értelmezésből következnek, hanem sokkal inkább egy a szövegtől függetlenül megnyilvánuló koreográfiából születnek meg. Az autista dramaturgia a formát részesíti előnyben, és a szöveg megcselekvő beteljesítésében érdekelt, semmint a szöveg szolgáiban alázatos előadásában. Színházban sohasem vált meg a szöveg, még a nagyon jól megírt, tökéletes dramaturgiájú szöveg sem: semmi nem ment fel ugyanis a teljes értékű előadás létrejöttének színházi imperatívusza alá. Ami önmagunk maradéktalan odaadásának a feltételével születik meg. És távolról sem ment fel önmagunk, kultúránk, világunk diszkurzív értelmezésének feladata alá, hanem kifejezetten lehetővé teszi.

Olyan színházról beszélek, hallom, ami valójában nincs is, legfeljebb olykor közénk szakad, mint egy meteor, amely megváltoztatja a természet megszokott arányait, és egészen más irányba indítja el a beszélgetést.

LIVIU JITIANU

NYITÁS A VILÁGRA. JÉZUS A KRISZTUS KARL RAHNER TEOLÓGIÁJÁBAN

Isten önközlése
és az ember
öntranszcendenciája
mint egy egymásba fo-
nódó és egymástól
elválaszthatatlan
egység jelenik meg.

A jelen tanulmányban egy krisztológiai vázlat bemutatására vállalkozom. Azt a kérdést szeretném körbejárni, hogy ki is a Názáreti Jézus, akit a kereszténység Isten Fiának tart. Segítségül a 20. század egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb teológusát, Karl Rahnert (1904–1984) hívom, aki a krisztológia sokszínű világában számomra a legvonzóbbnak tűnik. Rahner a hagyományos és a modern (kiemelten az egzisztencializmus) teológia találkozáspontján fogalmazta meg tételeit, ahogy ő jelezte: „intellektuális becsületességgel”. Tételét az ember transzcendentális nyitottságára építette rá. Meggyőződése szerint az ember (és maga az Istenfiúság kérdése) a Transzcendens (isteni) és az immanens (teremtett világ) találkozáspontján érthető meg és értelmezhető. A léte értelmét kereső, (transzcendensre) nyitott ember választ a Krisztus-eseményben kap, amely az ember létének teljességét biztosítja. A német teológus a Krisztus-eseménynek abszolút jelleget tulajdonít. Ez viszont nem jelent krisztológiai exkluzivitást, nem zárja ki az üdvösség univerzális jellegét.¹ (Erre vállalkozik a tanulmány második része.)

Rahner az ember világából indul ki (transzcendentális antropológia²), és igyekszik „az antropológia segítségével Isten emberben történő megjelenését és önközlését megvilágítani”.³ Antropológia és krisztológiai feltétel nélkül összetartozik teológiájában. Ennek mentén akarja a „felülről” és a „lentől” induló krisz-

tológiát harmonikus egybekapcsolni.⁴ Klasszikus teológiai mester, aki egyrészt kiemeli a klasszikus krisztológiai tételek maradandó értékét (amelyek fő vonala az „alászálló [deszcendens] krisztológia, a preegzisztens Logosz megtestesüléséből kiinduló krisztológia),⁵ másrészt mégis „modern”, a szó nemes értelmében: törekszik kiemelni a krisztológia *ascendens*, azaz felemelkedő vagy felszálló vonalát, alapot mindehhez a kortárs antropológiában találva. Ez utóbbi „nem jelenti azt, hogy az ember minden dolog mércéje”, hanem arra akar rámutatni, hogy „a hit az ember öntapasztalatából kiindulva, a megértés horizontjának történelmi keretében” lel igazi megalapozást.⁶ Célja: egy olyan krisztológiai rendszert alkotni, amelyben lüktető erőként hat a kinyilatkoztatás belső dinamikája, és amely képes „az Ige hallgatóját” létében megszólítani. Az ember mint „transzcendentális kényszerben létező”, „a végtelen teljes titokra utaltság”⁷ Jézus Krisztusban kap végső választ, és nyer „beteljesedést”.⁸ Ennek ősmintája a megtestesülés, amikor is „egyedi és legtökéletesebb fokon megvalósul az emberi valóság, és kiteljesedik az emberi lét”.⁹

Rahner tézise szerint az emberi és az isteni *kompatibilis*, összeegyeztethető létformák. Az ember lényegéhez tartozik az önmaga fölülmúlásának lehetősége: képes Istent befogadni – hangsúlyozza. Ezen képessége olyasvalami, amely ugyan „tisztázatlanul”, de mégis létének mindig legalapvetőbb tartozékát képezte.¹⁰ Isten már a „Szóban és tettben” elhangzó Kinyilatkoztatás előtt megszólította az embert: létre hívta. Maga az emberi lét nem egyéb – sugallja Rahner –, mint válasz az isteni megszólításra. Az ember önmegvalósítását az adott történelmi keretben látja ő a Krisztus-eseményben megvalósulni. Benne (Krisztusban) Isten, az embernek adott abszolút válasza hangzik el, most ugyan konkrét történelmi keretben, gyökerében viszont már a teremtés aktusában. Jézusban az lesz jelenvalóvá, „ami minden ember legbensőbb lehetősége, de ami csak benne valósult meg: »felülről« Isten kegyelmi, ajándék jellegű önmaga feltárulkozása, maradandó, legbensőségesebb odafordulása a világhoz és az emberhez, »alulról« a maradéktalan és végleges elfogadása Isten ezen önmaga-kimondásának, szabad engedelmségben és teljes önátadásban, amint ez Jézus Krisztus emberségében megvalósult”.¹¹ Ebben a „krisztológiai momentumban” valósul meg Isten és ember legbensőségesebb együtt-volta és egymásban-levése.

A Krisztus-esemény teológiai megközelítése

■ A kereszténységben a teremtő Isten és teremtett ember kapcsolata kettős irányt feltételez: egyrészt Isten önközlését, önmaga feltárását, másrészt az ember közeledését Istenhez. A kapcsolat kezdeményezője Isten, aki létre hívta, kiválasztotta az embert, és akivel szövetséget kötött. Isten szóban és tettben történő önfeltárásának egésze a kinyilatkoztatás (*revelatio divina*). Az isteni önközlés az isteni benső élet, életforma kiáradását jelenti: „Istennek a maga jóságában és bölcsességében úgy tetszett, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudtukra adja akaratának szent titkát” (DV 2). Isten önmagát ismerteti meg, nem valamit önmagából vagy önmagáról. Önmagát (Szentháromság) és a teremtett világot, az embert megcélzó akaratát (részesezni a kegyelem által az isteni életben) tárja fel. Akarata a világot és magát az embert átforgató erő. A világ, amelyben Isten megmutatkozik, az üdvemények helye, az ember pedig az üdvösség megcélzottja és hordozója. A második irány Isten és ember kapcsolatában egyértelműen nem öntranszcendenciát, önfelülmúlási mechanizmusok (egzaltáció, extázis, révület

stb.) sokféleségét, hanem az ember létének, lényegének megnyitását, önmaga „kiszolgáltatottságát”, „életáldozatát” jelenti.

A keresztény teológia tanítása szerint a teremtés egésze és maga az ember Isten önközlésének helye. Maga a teremtés, a kiválasztás, a szövetségekötés Isten gondviselő tettei, amelyekben feltárja önmagát: szuveranitását, hatalmát, szentségét, hűségét, irgalmát és szeretetét. A Szentírás isten önfeltárukozásának csodás dinamikájáról beszél: az örök isten „isteni pedagógiával” adja tudtára kilétét a kinyilatkoztatás megcélzottjának, az embernek (Zsid 1,1–2). Isten világ felé való fordulásának csúcseménye Fia megtestesülése. Isten a megtestesült Igében valóban és teljesen kimondja, feltárja önmagát. Krisztusban, a tökéletes istenemberben pedig legbensőségesebb módon talál az ember az ő istenére. Krisztus élete, tettei, halála és feltámadása az ember tökéletes megnyílása isten előtt. Benne az „alászálló” (= önmagát kinyilatkoztató) Isten és a „felszálló” (= Isten kegyelmi adományainak útján kiteljesedő, megistenülő) ember találkoznak.

A kereszténység önazonosságának egyetlen kritériuma éppen ezért a Krisztus-esemény. A kereszténység (és az Egyház) alapja „semmiképp sem valamilyen eszme, nem valamilyen elv vagy program, nem is egyes dogmák és erkölcsi parancsok, még kevésbé bizonyos egyházi vagy társadalmi struktúrák összessége”. Csak egy személy függvényében beszélhetünk róla: „akinek egészen konkrét neve van: Jézus Krisztus”.¹² Jézus Krisztus minden kor hittudatának és teológiájának központját képezi.¹³ A teológusgenerációk és minden egyes hívő ember feladata pedig egy helyes krisztuskép kialakítása.¹⁴

Újabb és újabb krisztológiai munkák látnak napvilágot. Nyitást jelent ebből a szempontból (is) a II. vatikáni zsinat. A megújulási folyamat hangsúlyos szerepet kap a zsinaton, amely fordulópontot jelent a teológiatörténetben. Szinte dátumhoz kötve (1965) kezdetét veszi a ma is dívó teológiai pluralizmus, ami nem annyira a szerteágazó „teológiák” egymásmellettiségét jelenti, hanem sokkal inkább a teológiai kérdések egyes aspektusaira való koncentrációt.

Karl Rahner, egy a khalkédoni zsinat 1500. évfordulójára (451–1951) írt cikkében¹⁵ rámutat arra, hogy mi is az ő szándéka: az első századok dogmatikai kijelentéseinek aktualizálása. A klasszikus krisztológiai meghatározások¹⁶ tartama maradandó. A zsinatok tanítása ennek megfelelően minden krisztológiai tétel mércéje.¹⁷ A teológus „józan és önkritikus” feladata a múlttal szembeni felelős magatartás, hisz a múlt olyan „eleven nagyság”, amelynek gazdagságából mindig tanulni lehet és kell.¹⁸ Igaz ugyan, hogy a klasszikus krisztológia sok szempontból (különösen nyelvezetét nézve) behatárolt. Magán hordja a hellenizmus pecsétjét. Éppen ezért nem jelenthet lezárt, megmerevedett, dogmatizált rendszert, amelynek egyes tételeit ismételtetni kell, hanem *kezdet*, mert igazságát a mai ember kérdéseinek horizontján kell közvetíteni.

Rahner a krisztológiai modellek közepében találja magát. Egyes teológusok a krisztológiát a hit, a hívő ember szemszögéből tárgyalják (R. Bultmann, G. Ebeling). Szerintük Krisztus feltétlen hite a „mintája” a hívő ember isten-hitének. Mások a krisztológiában a szentháromságos Isten-tan kibontakozását látják¹⁹ (A krisztológia Isten önfeltáruzásának végleges és tökéletes helye – hangsúlyozza K. Barth. Hasonlóképpen gondolkozik H.U. von Balthasar, aki szerint a krisztológia célja az istenfiúság hiteles bemutatása.) Ismét mások a krisztológia univerzális jellegére teszik a hangsúlyt.²⁰ Előtérbe itt a megváltás egyetemes volta kerül. (P. Teilhard de Chardin a kozmikus megváltásra összpontosít. Tétele: „Krisztológia a kozmológia horizontján”. W. Pannenberg modelljének – „egyete-

mes történelmi krisztológia“ – középpontjába a emberiség történelmét helyezi, amelyet belülről minősít át a Krisztus-jelenség. J. Moltmann krisztológiai tételében – „eszkatológiai és politikai krisztológia“ – az eszkatológiai jellegre kerül a hangsúly. A Krisztus-esemény politikai üzenete fontos.) A felsorolt modellek nem abszolút igénnyel fellépő rendszerek, hanem a krisztológia egyes aspektusait kidomborító tézisek. Mindenik a krisztológia „egészének” egy részét mutatja be. Helyesen látja Romano Guardini, aki szerint a különféle elképzelések gyökere az újszövetségi Krisztus-képek sokszínűsége, ami viszont nem eredményez pluralizmust. Az újszövetségi Krisztus-képek, címek az Ősegyház *egyetlen* hitének kifejezőmódjai. A modellek sokasága arra vezethető vissza, hogy az isteni Szó a maga teljességében nem fordítható le emberi szavakra. Mindennek „ki-mondhatatlan középpontja”²¹ az egész Krisztus-jelenség.²²

Rahner Krisztusa: Isten végleges emberigenlése

■ Az ember Jézus az isteni Logosz „reálszimbóluma” – emeli ki Rahner. Jézus története nem más, mint a „Logosz önmagát kinyilatkoztató jelen-léte” a mi reális történelmünkben. Isten jelenléte az Ő Fiában.²³ A megtestesült, konkrét, történelmi Jézus Krisztus kilétét kutatva fontos elfogadni – hangsúlyozza –, hogy az „belső szentháromságos ökonómiai”, és az „immanens”, a megtestesült isteni Logosz „szigorúan ugyanaz”.²⁴ Az üdvtörténetben tehát az immanens Szentháromság mutatkozik meg. Az örök isteni lényeg nyilatkoztatja ki önmagát történelmi keretben Krisztusban, az Isten-Fiában.²⁵ Jézus Krisztus Isten megtapasztalhatóságának „helye”. A Jézussal való találkozásban tehát maga Isten jön el hozzánk. Jézus Krisztus embersége az Istennel való találkozás maradó helye. Nemcsak Jézus szavai és tettei, hanem teljes embersége, sorsa a megtestesülés örömhírét hordozza. Jézus életének minden mozzanatában megtapasztalható az ittlevő Isten. „Aki az ember Jézussal találkozik, valójában az élő Istennel találkozott.”²⁶ A megtestesülésben az Isten-Fiú az egész emberi valóságot átjárja: Az „abszolút, teljesen más, transzcendens, megfoghatatlan magára vállalta a megfoghatóságot, a közelséget; részese lett a ,hozzánk-mindenben-hasonló’ létnek”.²⁷ Ez a megromlott emberi természet jóságának helyreállítását (restauratio) eredményezi. Az ember a „kezdet” szépségét, istenképűségének teljességét kapja vissza.

„Jézus titka valójában abban keresendő, hogy ő Isten és teremtménye közötti határvonal mindkét oldalán ott található: Isten Fia és ugyanakkor az ember fia.”²⁸ Ha az ember lényegi vonását abban látjuk, hogy léteben nyitott, és hogy személyi volta a transzcendens, az isteni abszolútum felé való irányultságában valósul meg, akkor kijelenthetjük, hogy Jézus Krisztus személyében az ember-volt maximuma mutatkozik meg. Az emberi jelenség a Krisztus-jelenségben talál értelmet és teljeseedik ki. Jézus „valós emberségében” az ember transzcendens irányultsága jut tökéletes megvalósulásra. Benne az ember nyitottságára a „valós Isten” ad választ. A Jézus Krisztusban önmagát kinyilatkoztató Isten *emberi*, és az ember, aki Jézusban és általa feltárja önmagát, *istenti*. Ebben gyökerezik az ember legalapvetőbb méltósága.²⁹ A megtestesülés belső isteni logikája ezek szerint: feltárni az ember-volt, az emberi egzisztencia lényegét; rámutatni az ember gyökereire és megnyitni az ember önmegvalósításának isteni horizontját. Jézus Krisztusban az emberi lét teljessége mutatkozik meg. Benne valósul meg az ember létének legalapvetőbb hordozója: transzcendens nyitottsága, az abszolútum-

ra való irányultsága. Ennek létfeltétele – amint ezt Rahner felvezeti – Isten „nyitása” az ember felé, ami a megtestesülésben valósul meg.³⁰

Krisztus szolidaritást vállal az emberiség egész családjával, és ebben a szolidaritási aktusban megszólította léte legmélyén az embert, amire ő, „szolidarizálva” (a Krisztus-követésben) a megtestesült Logosszal, léte válaszát adja. Rahner meglátása szerint mindez az ember „legsabadabb” aktusában, magában a halálban valósulhat meg a legtökéletesebb módon: „Ez az embert megcélzó üdvösség a mi emberi helyzetünkben [...] leginkább a halálban történik meg, amelyben a történelem beteljesedik, a szabadság végleges volta megvalósul, és az ember önmagát szabadon és véglegesen átadja magát az isteni titoknak.”³¹

Krisztus az abszolút üdvösségközvetítő – hangsúlyozza Rahner: „Üdvösséghezónak nevezzük azt a történelmi személyiséget, akiben, térben és időben, Isten abszolút önközlése kezdetét veszi.”³² Ez viszont nem azt jelenti, hogy Isten önközlése, önfeltárulkozása a világ számára egy adott időben, kizárólagos jelleggel, vele venné kezdetét. Az abszolút üdvösséghezó személyét ugyanis olyan „szellemi szubjektumként” kell elgondolnunk, aki az emberiség és a világ egész történelmével együtt létező (coexistens) valóság. Isten abszolút önfeltárulkozása az ember számára egyaránt „abszolút lehetőség és követelmény”. Lehetőség, hisz benne, az abszolút üdvösséghezóban Isten reálisan emberközelpelbe kerül. Követelmény, mert kikerülhetetlen. Realitása „kényszerítő” jellegű, ugyanis döntéshozatalt követel. Ezért mondhatni, hogy az emberiség történelmének olyan „csúcseménye”, amelyben Isten az egész emberiséget megszólítja. Ebben a személy-eseményben Isten az egész emberiséggel közösségre lép. Csúcsemény tehát, amely önmagában áll, áthatja a történelem és az emberi jelenség egészét, de mégsem azonosítható a történelemmel vagy Isten egyetemes önfeltárásával.³³

Az üdvösséghezó Isten üdvözítő tetteinek, önmaga feltárásának történelmi momentuma, amelyben „a kozmosz történelmének részévé lesz”.³⁴ Helytelen lenne e kérdés kapcsán Istent a világon kívüli valóságnak elképzelnünk, aki a kozmikus történéssel semmilyen formában nem lép kapcsolatba. A megtestesülésben Isten a kozmosz részévé lett. A „krisztológia alapkielentése Isten megtestesülése, az ő anyaggá-levése”.³⁵ A Logosz anyaggal való egyesülésében Isten „magához ragadja” a világot.

Szabad önközlés ez, mint ahogy az ember öntranszcendenciája is szabad történés. Az ember önmagának fölülmúlási folyamata dinamikusan történés, amely magában hordozza a bűnt, a „nem” lehetőségét. Sőt elképzélhető a végső, az abszolút cél végérvényes nem-akarása is. Ahol viszont ez Isten életébe torkollik, ott „az ember öntranszcendenciája belesimul Istenbe”.³⁶

Krisztológia egy evolutív világnézet kereteiben

■ Rahner (Teilhard de Chardinhez hasonlóan) a Krisztus-eseményt evolutív világgépen belül tárgyalja. Nem profán evolúcióról beszél, hanem Isten és a kozmosz harmonikus együttlétéről, kiemelve Isten gondoskodó hatalmát, amely a kozmikus evolúció irányadója és végcélja. Ebben a keretben hangsúlyozza a teremtés krisztológiai irányultságát. A teremtés maga a Krisztus-eseményt előkészítő keret; Isten önközlésének „első foka”. A teremtés története folyamatosan, isteni pedagógiával előkészített, Isten önfeltárásáról tanúskodik. Mindennek beteljesedését, „utolsó mozzanatát” a Krisztus-eseményben látjuk teljessé. A te-

remtett világ értelmes létezője, az ember Krisztusban elnyeri léte teljességét. Az emberi lehetőségek kegyelmi beteljesedése, az emberi léte teljességének kibontakozása, az ember megistenülése valósul meg benne. Így valósul meg a krisztológiai kozmikus evolúció.³⁷

Rahner a kozmológiai krisztológiához csatolja történelemteológiai fejtegetéseit. Az evolutív krisztológiai világnézet ugyanis nehéz kérdést vet fel: Ha minden Krisztusra irányult, benne teljeseedik ki, akkor mi az értelme a további fejlődésnek? Mondhatni, hogy Krisztus után nincs fejlődés a kozmoszban?

Rahner meglátásában, a világ nem egy statikus, önmagában álló, zárt rendszer, hanem dinamikus, nyitott valóság. Dinamikája, nyitottsága „előre” irányult. A történelem nyitottsága „a valóban új”, „valami magasabb rendű» felé, az „átmenet egy állapotból és fázisból egy másikba” csakis „mint »öntranszcendencia’ jellemezhető”.³⁸ Ez pedig nem a történelem önerejének eredménye, hanem a történelemben jelenné lett Isten tette. (Ennek kapcsán a teológia óvatosságra int. El kell kerülnünk azt a veszélyt, hogy Istenben a világ „immanens hatóókat” lássuk. Ő nem csupán létében, de a világba belenyúló tetteiben is transzcendens marad. A teremtett világ dolgait hatja át, és arra képesíti őket, hogy „teremtő” szerepet vállaljanak magukra. Még az is elképzelhető – hangsúlyozza néhány teológus hogy a világ az önmaga felülmúlásának képességét is megkapja.³⁹ „A magasabb rendű valóságra irányuló öntranszcendencia csakis az abszolút létező, Isten erejéből valósulhat meg, viszont, hogy ő a véges változó lét lényeges eleme lenne [amint ezt az okkazonalizmus állította],⁴⁰ de mégis lényegében irányítva és megvalósítva ezt a történet, amennyiben a világot létben tartja és együttműködik vele.”⁴¹)

A teremtett lét abszolút öntranszcendenciájának végcélja a „közvetlen részesedés Isten létének végtelen titkában”.⁴² Ennek pedig abszolút feltétele „Isten közreműködése”, amely leginkább „Isten kegyelemteljes önközlésében” mutatkozik meg.⁴³ Isten önközlése és az ember öntranszcendenciája mint egy egymásba fonódó és egymástól elválaszthatatlan egység jelenik meg. A kettő abszolút egysége érthetővé és elérhetővé lesz számunkra a megtestesülésben. Ebben a történésben Isten, maga a transzcendens tér és idő keretében jelenvaló. Az ember pedig mint a „megtestesülés helye” és mint Isten önközlésének abszolút hordozója „befogadja” Istent.⁴⁴ „Ezáltal a kozmikus és a történelemben önmagát szabadon feltáró krisztocentrizmus egységeként a világ részévé lesz.”⁴⁵ A megtestesült Logosz pedig csúcspontja és ugyanakkor központja a világ történésének, amelynek végső (már tér és idő feletti) mozzanata a világ át-lényegülése, „megistenülése”. „Isten önfeltárása a Krisztus-esemény forrása, és ez nem csupán az üdvösség egy lehetséges eszköze, hanem maga az önközlés, amely visszavonhatatlanul és történelmileg jelenvalóvá lett.”⁴⁶

Az üdvösség ezen történelmi személy-realitása Isten egyszeri és szabad tette, amely teremtő aktus, az „új teremtés” kezdete és megvalósulása. Olyan realitás, amely a történelem egészét áthatja, letörölhetetlen pecséttel illeti, és a történelem „történését” átminősíti. Minden történelmi tett ugyanis az üdvösség lehetőségét hordozza magában. Nyugodtan beszélhetünk ebben az összefüggésben a történelem szentségi vonzatáról. A történelem Isten „közelségének” abszolút helye. A történelem részesévé lett, megtestesült *személy-üdvösség* pedig nem csupán Istenre mutató *szentségi jegy*, hanem maga a *jelzett*, maga Isten.⁴⁷ Isten üdvössége az emberlét vagy emberi egzisztencia reális része – emeli ki Rahner.

A teremtett világban Rahner végtelen ő-s-lehetőséget lát, Krisztusra-irányultságot, amely az emberiség történelmét „meghatározza”: „Valójában az emberiség

egész történelme az Isten-gyermekségről beszél, amely történelem legbensősége-
sebb központját Isten abszolút, teljesen szabad, kegyelmi önközlése képezi, aki
teljes valóságában a történelem részese, és mint annak végső elve és lüktető ere-
je azt hatékonyan irányítja.”⁴⁸ Isten nem a világ fölött álló „első ok”, aki transz-
cendenciájába burkolódzva a világ számára „érintetlen” marad. Szeretetének
„eksztázisában” a világ „legbensőségeesebb értelmi és irányt adó forrása”, aki a
teremtés egészét azon „pont” felé irányítja, amelyben a világ megistenül. Ebben
a pontban létünk Isten jelen-létében beteljesedik.⁴⁹ Ebben a folyamatban fontos
az ember szerepe: az ember ugyanis a teremtésben hatékony, tudatos, szabad
egységesítő faktor, aki mint szellem és anyag legkomplexebb találkozási helye
önmagában egy, és aki egységet megcélzó akaratával a teremtett világot minden
egyes dimenziójában áthatja.⁵⁰

Rahner számára evidens a teremtett világ megváltottságának végleges volta.⁵¹
A megtestesült Logoszban, az Isten-emberben Isten a világot elfogadta, és dicső-
ségének részesévé teszi. Krisztusi korban élünk, és ezért mondható, hogy a jelen
történései végidőbeli események.⁵² „[...] a világtörténelem egy végső és meg-
szüntethetetlen fázisba érkezett, és így a világ kétségbeesett és sötét szíve jóvá
lett.”⁵³ Világunkat ugyan még „megzavarja a bűn”, még nem teljesen nyilvánva-
ló „a kegyelem átlényegült testisége”.⁵⁴ A világ a „már” és a „még nem” feszült-
ségében található. „Még a régi és az új között zárandokolunk”, még „úton va-
gyunk Ádám és Krisztus között”.⁵⁵ Mindent áthat viszont a reménység.⁵⁶

Nem szabad szem elől tévesztenünk – figyelmeztet Rahner, hogy „Jézus éle-
te, halála és feltámadása egy olyan esemény kezdete, amely a maga teljességé-
ben és végleges voltában csupán akkor bontakozik ki, amikor a világ egésze át-
lényegülve közvetlen kapcsolatba kerül Istennel, amikor Jézus »másodszor hoz-
zánk érkezik.«”⁵⁷ A Krisztus-esemény ugyanis nem véget vet a történelemnek,
hanem olyan keretet biztosít neki, amely lehetővé teszi a világ Istenhez való ér-
kezését. Az egység Isten és a világ között adott, olyan lehetségség, amely meg-
valósítandó feladat az ember számára. Az ember az egységesedő folyamat aktív
forrása. A „megvalósítandó egység” nem kényszerítő jellegű, meghagyja az em-
ber szabad akaratát. Lehetséges az is, hogy az ember nem az egységen munkál-
kodik, hanem a világ szétesését eredményezi. A Krisztus feltámadása és máso-
dik eljövetele „köze” eső idő tehát az ember szabad döntésének nyitott történel-
me, amelyet áthat az isteni kegyelem. Krisztus „kora” – jelenthető ki – a kegye-
lem és a döntés ideje. Ezért szükségeszerű a történelmet „nem csupán mint fej-
lődési folyamatot szemlélnünk, hanem mint Isten és ember közötti »dialógust«
vagy [...] »drámát«” elfogadnunk.⁵⁸

Érdekes, hogy Rahner szemében, ha mindez csak egy bizonyos vallásra szű-
külne le, a vallásos ember behatároltságát, transzcendens nyitottságának egyol-
dalú elferdülését eredményezné. Éppen ezért kardoskodik krisztológiai tézisé-
nek egyetemes nyitottsága mellett. Az üdvösség útján senki sincs egyedül, min-
den egyes ember embertársára irányult, érte felelős. Az üdvösség interkommun-
nikáció és kommunió.⁵⁹ Rahner szerint: „Az individuális üdvtörténetben meg-
valósuló üdvösség üdv-közvetítő jellegű minden ember számára.”⁶⁰

Evolutív krisztológiája záradékként Rahner a kinyilatkoztatás-történelem
„végének”, lezártságának értelmezésére vállalkozik. A „kinyilatkoztatás lezártsá-
ga” helyett a kinyilatkoztatás „felülmúlhatatlan voltáról” beszél. Szerinte egyér-
telműen hozzáférhetőbb az értelmén számára, „hogy egy időben meghatározott
történelmi esemény minden időkre mérték jellegű [...] lehet, mint az, hogy egy

történelmi esemény, habár egyszerűen befejeződött, és nem tart tovább, mégis azal az igénnyel lép fel, hogy jelentőséggel bír a rákövetkező időkre.”⁶¹ Jézus Krisztusban Isten a világ számára történelmileg megtapasztalhatóan közölte, benne az üdvösséget visszavonhatatlanul összekapcsolta a teremtett világgal. A világ „abszolút jövője” nem más, mint üdvösség Krisztusban. Önközlése nem lezárult, hanem teljességében feltárta magát. Ebben rejlik „a végtelen jövő” titka. És ezért jelenthető ki: az üdvösség beteljesedése Krisztusban fölülmúlhatatlan.⁶²

Az ember történelme Krisztus halálával nem zárult le, tovább tart, történik. A teológia szerint eszkatológiai feszültségben történő kinyilatkoztatás- és üdv-történelem. „Isten önközlésének a világhoz intézett visszafordíthatatlan győzelmes eszkatológiai Szava” olyan „ajánlat”,⁶³ amely nem „végső és fölülmúlhatatlan” potenciális kínálat, hanem megvalósult, beteljesedett valóság.

A kinyilatkoztatás Krisztus utáni „sorsát” értelmezve⁶⁴ Rahner a történelmet két korszakra osztja fel, és Krisztus *előtti* és *utáni* korszakokról beszél. Mindkettő mércéje, kánonja és választóvonalja Jézus Krisztus. Ennek megfelelően beszél Krisztus előtti és a Krisztusban történő Kinyilatkoztatásról: „A Krisztus előtti Isten és ember közötti történelmi dialógus, amelyet a világ és az üdvösség történelmének mondunk, minden pillanatában nyitott és szabad volt Isten az ember számára még elfátyolozott, még a várakozás jegyét magán hordó és csak egy történelmi eseményben megjelenő döntésére. Krisztus előtt, anélkül, hogy a történelem realitása feloldódjon, megvolt a lehetőség, hogy üdvtörténeti szempontból valami történjen, ami addig még nem volt, ami az ember-jelenséget az Isten-kérdés függvényében lényegesen megváltoztatja.”⁶⁵ Rahner kijelentésének egyértelmű a szándéka: igyekszik megvilágítani a kinyilatkoztatás folyamatának isteni pedagógiáját. „*Most* pedig, Krisztussal és Krisztus »után«, az idők végezte érkezett hozzánk, Isten emberiséget megcélzó üdvtettei Krisztusban döntő, alapvetően fölülmúlhatatlan és végleges fázisát érte el. Krisztusban a »végső idő« lesz jelenvalóvá, és ez nem átmeneti, hanem végleges formájában, úgy, hogy a krisztusi korban már semmire se várhatunk, ami üdvösségünk tényét lényegesen megváltoztatná.”⁶⁶ Rahner ebben a kijelentésében rámutat a Krisztus *után* folyamatosan megvalósuló teológiai eszkatológiára, amely a Krisztus *előtti* egzisztenciális teológia helyébe lép. A kinyilatkoztatás teológiája tehát nemcsak visszafelé tekint, hanem előre is.⁶⁷

Az anonim kereszténység

■ Karl Rahner tételei közül valószínűleg egy sem annyira vitatott, mint az „anonim kereszténységről” alkotott elgondolása. Ezen tételében Rahner a nem keresztények üdvözülésének lehetőségét tárgyalja. Megpróbál, egyrészt, minden merev, statikus egyházképet feloldani, állítva az Egyház univerzális voltát.⁶⁸ Az univerzalitás ebben az összefüggésben nemcsak a katolicitás egyetemességét hangsúlyozza, hanem tágabb értelemben vett egyetemességre összpontosít, amely függvényében az üdvösség egyházon kívüli lehetőségességét is állítja. Rahner megpróbálja a II. Vatikáni Zsinat a nem keresztény egyházakról és Isten egyetemes üdvözítő akaratáról szóló tanítását⁶⁹ továbbgondolni. Szándéka felfeztetni és bizonyítani, „hogy az Egyház tanítása szerint minden ember megszentelő kegyelemben részesül, képes a megigazulásra és megszentelődésre, Isten gyermeke és a mennyország örököse, a kegyelmi életben a természetfölötti örök üdvösségre irányult, még mielőtt kifejezetten elfogadná a keresztény hitvallás

tételeit és részesedne a keresztség szentségében. Az »anonim keresztség« mindenekelőtt a keresztség előtti megistenülést és megbocsátást kieszköző belső kegyelemre mutat rá.⁴⁷⁰

Az anonim keresztségéről alkotott tétel sokakban visszatetszést szült. Jó néhány katolikus gondolkodó ezt úgy értelmezte, hogy Rahner feladja az egyház abszolút jellegét. Mások szerint a tétel fölöslegessé teszi az egyházat, ha amúgy is minden ember „egyházon kívül” üdvözülhet. Ismét mások úgy látják, hogy az „anonim keresztség” elgondolás erőszakosan mindenkit egyetemesen az egyház részévé tesz. Rahner maga is belátja az általa használt fogalom félreérthetőségét: „A szoros értelemben vett keresztség reflektált hitbeli öntudatot, explicit keresztény hitvallást és egyházhoz tartozást hordoz önmagában, és éppen ez az, amit az »anonim« szó kizár.”⁷¹ Ezen megfontolás indítja arra Rahnert, hogy tétele tartamát más fogalmakkal is körbeírja. Így beszél „implicit”⁷², „az ember szívében elrejtett keresztségéről”⁷³, „nem hivatalos keresztény voltról”⁷⁴ vagy „elközelgő keresztény magatartásról”⁷⁵.

Az anonim keresztség tételében Rahner a következőket szeretné kiemelni: a Krisztusban megvalósult üdvösség, az egyetemes megváltás részévé szeretné tenni mindazokat, akik „saját hibájukon kívül” nem jutottak el Krisztus ismeretére. Nagyon sok ember ugyanis „egyházon kívüli”. Nem jutnak el a keresztény örömhír ismeretére. Ennek ellenére Istennel való kapcsolatuk „pozitív”. A „megszokott és kissé lerövidített terminológia” szerint „megigazultak, a kegyelem állapotában élnek”.⁷⁶ A rahneri „anonim keresztény” fogalom arra az emberre utal, aki „[...] a hit, remény és szeretet által Krisztus kegyelmi állapotában él, annak ellenére, hogy létének a Jézus Krisztusban megvalósuló kegyelemteljes üdvösségére való utaltságáról kifejezetten valamit is tudna”.⁷⁷ „Nincs tehát abban az állapotban sem – vonja le Rahner következtetését –, hogy önmagáról azt mondja, hogy »keresztény«.”⁷⁸ Számára mégis egyértelmű: elképzelhető, és van is erre példa, hogy számos ember eljut a megigazulásra, a természetfeletti üdvösségre, Isten színe látására, aki „sem megkeresztelve nincs, az egyház által meghirdetett evangéliummal sem kerül közvetlen történelmi-kategorikus érintkezésbe, sem nem tagja a történelmileg megtapasztalható keresztségnek.”⁷⁹

„A nem keresztények üdvössége a kifejezett hit megvalósulásának alapján történik”⁸⁰ – vallja Rahner. – A megigazulásra és végleges üdvösségre „senki sem juthat csak azért el, mert nem vét erkölcsös lelkiismerete ellen.” Senki sem üdvözül „teológiaiilag, a szó szorosan vett értelemben hit nélkül”.⁸¹ Minden ember esetében szükséges a természetfeletti hit („fides supernaturalis”) megléte – hangsúlyozza, és rámutat arra, hogy ebben az összefüggésben nyugodtan beszélhetnénk egy „egyházon kívüli egyházzal”, amelynek minden jóakarató ember tagja.⁸² Kiemeli, hogy „Isten kegyelme, az üdvösség és töredékesen az evangélium” az egyházon kívül (extra ecclesia) is megtalálható. Ebben látja ő az anonim keresztség lehetőségét és egy „latens” egyház alapjait.⁸³ Isten megtapasztalható a Krisztus által alapított egyházban, mégsem azonosítható ezzel, végtelenül „nagyobb az üdvösség eszközénél”. Minden az emberre és a világra jellemző kategória fölött áll.

Amikor Rahner „anonim hitről” beszél, azt szeretné kiemelni, hogy a természetfeletti és ennek megmutatkozását lehetetlenség olyan mértékben bármilyen egyházhoz kötni úgy, hogy a transzcendens (Isten) az immanenstől (egyháztól) „függő” legyen. Mindkettő: az Isten-tapasztalat és az Istenbe vetett hit túlnövi az

Egyház kereteit. Az anonim hit éppen ezért az Isten-tapasztalat, a hit végtelen „szabadságát” emeli ki. Ennek megfelelően, a teremtett világ egésze az Isten-hit alapját képezheti. Rahner az ember számára, akit ő úgy próbál meghatározni mint „határtalan transzcendentalitást”, „abszolútumra, abszolút reményre és jövőre irányultságot”, az egyházon kívül (is) lehetséges „hitet” akar biztosítani. Ha az ember „önmagát, határtalan transzcendentalitásával szabadon elfogadja”, végső soron Istennek mond igent. „Ezt teszi, amikor szabadon valóban lelkiismeretét követi, hisz minden ilyen tettében a radikális [Isten melletti] döntés nem tematikus lehetősége adott”, és így, habár nem tematikusan (az egyház tanításának megfelelően), de mindig „Istennek mond igent”.⁸⁴

Ideális állapotot ír le Rahner, tudva persze, hogy az Isten-tapasztalat nem minden emberben, legyen keresztény vagy nem keresztény, egyformán megvalósított, „adottság”.⁸⁵ Az Isten-tapasztalat nem konstans adottsága az embernek. Nem is olyasvalami, amivel folyamatosan „rendelkezünk”, hanem dinamikus történés, ami az ember „történő” szabadságára támaszkodik. Ennek megfelelően Isten-tapasztalatunk elhomályosodhat, háttérbe szorítható. Bizonyos viszont, hogy életünk döntő pillanataiban mindig és ellenállhatatlanul tudatosodik.

Az istentapasztalatban Isten hitre szólítja fel az embert, megérinti őt a konkrét történetekben. Az erre adott válasz „anonim hitnek” nevezhető – jelenti ki Rahner. Erre, a nem behatárolható, tételesen nem felvezethető hitre építi „kereső krisztológiáját”: „[...] minden ember, minden kereső és várakozó, aki valami konkrét ismeretlen valóságot keres, ezzel [...] egzisztenciálisan és valóban kapcsolatba kerül, még akkor is, ha még nem talált rá a keresett valóságra, és éppen ezért kapcsolata ezzel teljes lényegében még nem tudott kifejlődni”.⁸⁶ Az ilyen ember már keresztény, hisz léte Krisztusra irányult, aki minden emberi lényeges irányultság végső célja. A kereső krisztológia kapcsolatban van Jézussal, még akkor is, ha őt nem képes néven szólítani.⁸⁷ A kereső személy tud keresésének mi-benlétéről, de nem tud keresésének végső személyes céljáról, nem tud a keresett személyről.⁸⁸ Az „anonim keresztényekről” szóló teória tehát, anélkül, hogy föltétlenül ragaszkodna a fogalomhoz magához, anonim Krisztus-hitet állít. Azt a lehetőséget hangsúlyozza, hogy a kereszténységen kívül is beszélhetünk „krisztusi közösségről, egyházzal”, Isten kegyelméből eredeztetett megváltottságról, a Lélek kegyelmi kiáradásáról, egyszóval: üdvösségről.

Az anonim kereszténységről alkotott tételét Rahner összekapcsolja az emberiség összetartozásának kérdésével. Az ember nem önmagában álló, önmagába zárt individuum, hanem személy, akinek gyökere, létfeltétele a közösség, és aki önmagát kizárólagosan közösségre irányultan képes megvalósítani. Ebben az összefüggésben beszél az emberek közötti szolidaritásról. Ez kell kifejeződjön különösen akkor, ha olyan létkérdésekről beszélünk, ami embervoltunk alapját képezik, és amelyek önmegvalósításunk szempontjából végleges jelleggel bírnak. Ennek tudatában jelenti ki: „Ha ő [a szolidárisan cselekvő ember] a kereszténység abszolút jellegének igényével lép fel, és ennek az egész emberiséget és minden egyes embert érintő univerzális jelentőséget tulajdonít, ha az emberiség történelmének egészében értelmet és dinamikát vél felfedezni, ami a keresztény embernek szükségszerűen adott, akkor meg kell tudnia válaszolni, hogyan és milyen formában testvére neki a másik ember, hisz a kereszténység nem humanista beállítottsága, hanem krisztusi volta miatt lát minden emberben testvért.”⁸⁹

Rahner jól látja, hogy a mai keresztény egyre fokozódó diaszpórahelyzetbe került,⁹⁰ ami társadalomformáló erejének veszteségét (is) jelenti. Ez viszont nem

ment fel az isteni örömhír meghirdetésének parancsa alól. Gondoskodó, törekvő kötelessége az igehirdetés, azon emberek megszólítása, akik a „szükséges igazságot” nem képesek az evangéliumi örömhír tükrében felismerni.⁹¹ A missziós küldetés maradandó krisztusi parancs. Az anonim kereszténység nem teszi hatálytalanná vagy fölöslegessé az explicit kereszténységet,⁹² hanem erre kihívásként, serkentőleg hat.⁹³ Teljesen félreértelmezzük az „anonim kereszténységet” figyelmeztet Rahner, ha a kereszténység mentőövét véljük benne felfedezni. Ez a tétel, nem „egy kétségbeesett, utolsó kísérlet végső értelmében az Egyház számára a világunkból egyre inkább eltűnő keresztény hit javait és az emberit magát »megmenteni«.”⁹⁴

Rahner tudatosan szembenéz azzal a ténnyel, hogy a kereszténység az emberiség nagy családján belül kisebbséggé vált, hogy „a missziótörténelem egy meghatározott periódusa is lezárult”, hogy „Nyugaton a keresztény hagyományos társadalomból történő csendes exodus továbbra is tart”⁹⁵, és erre próbál reagálni. „A kereszténység és a nem keresztény vallások” tanulmányában a következőképpen ír: „A kereszténység önmagáról állítja, hogy olyan, minden embert megcélzó, abszolút vallás, amely semmilyen más vallás vele való egyenrangúságát nem ismerheti el. Ez a kereszténység önértelmezésében önmagától értetődő és alapvető kijelentés.”⁹⁶ A nem keresztények mégsem az üdvösségtől elesettek, nem a missziós buzgóság alanyai, sem az eltévelyedettek tábora, hanem Isten egyetemesen felkínált üdvösségének megcélzottjai, akik, ha nem is kifejezetten, de a Krisztusban közénk érkező Istent keresik. Ha a keresztény ember számára tudatossá lesz, hogy a nem keresztények is bizonyos értelemben keresztények, azaz ők is Isten megszólítottjai, akiknek Isten kegyelmi ajándékait felkínálja, „akkor az egyház nem úgy tekint magára mint az üdvösség őrzőinek exkluzív közösségére, hanem sokkal inkább, mint egy történelmileg megragadható elő-csoportra, mint annak a történelmileg és társadalmilag szerveződött valóságnak kifejeződésére, amit a keresztény ember mint rejtőző valóságot az egyház láthatóságán kívül is adottnak hisz.”⁹⁷

Kicsoda Jézus Krisztus?

■ A kérdés megválaszolása nem könnyű feladat. Még a hívő ember számára sem. Ebben a folyamatban segítséget jelenthet egy teológiai kompozíció. Így Karl Rahner is. Gondolatait nehéz feltörni. Nem a hétköznapi teológusa. Értelmiségiek hatalmas táborát viszont elvarázsolta. Teológus nemzedékeknek lett „atyja”. Töretlen fáradozása volt egész életművében egy elmélyített Krisztus-képet megvalósítani. Két mozzanatát emeltem ki ennek: az emberiség történelmében megjelent Krisztust, akiben a nyitott, kereső ember önmagára találhat, és az üdvösség egyetemes voltát. Mindkét tézis átnyúlik a hagyományos egyházkép keretein, megcélzottja ugyanis minden kereső ember. Rahner, a Feketeerdő egyszerű embereként (gyakran nevezte így magát) az emberiség nagy családjának lett teológusa. Teológiájának alapmotívuma: hinni az emberben, a benne rejlő lehetőségekben és abban, hogy a sokszínűség ellenére egy nagy családot alkotunk.

■ JEGYZETEK

1. Részletesebben erről: G. Wassilowsky: *Karl Rahners gerechte Erwartungen ans II. Vatikanum (1959, 1962, 1965)*. In: G. Wassilowsky (Hg.) *L. Zweites Vatikanum – vergessene Anstöße, gegenwärtige Fortschreitungen (Questiones disputatae 207)*. Freiburg, 2004. 31–54.
2. G. L. Müller szerint Rahner mesterhez illő módon elkerüli „Isten naiv eltárgyasítását” és a Krisztus-esemény elmitoszosítását. Ennek érdekében dolgozza ki a „transzcendentális-antropológiai metafizika” rendszerét. Vö. G. L. Müller: *Katholische Dogmatik. Für Studium und Praxis der Theologie*. Freiburg–Basel–Wien, 2003. 369.
3. A. Schilson – W. Kasper: *Christologie im Präsens. Kritische Sichtung neuer Entwürfe*. Freiburg–Basel–Wien, 1974. 80.
4. A fentről induló krisztológiát nevezzük „leszálló”, „alászálló”, „descendens” krisztológiának. Kiindulópontja a szentháromságos Isten önközlése. Isten Fiában, az örök isteni Logoszban önmagát végérvényesen, visszavonhatatlanul és fölülmúlhatatlanul kimondta. A letről induló krisztológia „felszálló”, „ascendens”. A megtestült Isten-Fiú a történelem részese lett, magára véve az emberi természetet.
5. L. Scheffczyk – A. Ziegenaus: *Katholische Dogmatik IV. A. Ziegenaus: Jesus Christus. Die Fülle der Zeit. Christologie und Erlösungslehre*. Aachen, 2000. 107.
6. Uo. 109.
7. Rahner: *Zur Theologie der Menschwerdung*. In: *Schriften zur Theologie* (a továbbiakban: *Schriften*) IV. 137–155, 141.
8. G. L. Müller: *Katholische Dogmatik* 369.
9. Rahner: *Zur Theologie der Menschwerdung* 142.
10. Uo.
11. Schilson–Kasper: *Christologie im Präsens*. 82sk.
12. Walter Kasper: *Jézus a Krisztus*. 13. és Uő: *Aufgaben der Christologie heute*. In: A. Schilson – W. Kasper. *Christologie im Präsens* 133–151.
13. A. Grillmeier: *Zum Christusbild der heutigen katholischen Theologie*. In: *Fragen der Theologie heute*. (Hrsg. J. Feiner – J. Trütsch – F. Böckle), Einsiedeln–Zürich–Köln 1958. 265–300, itt: 265.
14. W. Kasper: *Jézus a Krisztus*, 15sk. „Egzisztenciális” törekvés jellemzi ezt a teológiát: szándéka bemutatni azt, hogy mit jelent a hit a mai embernek, és milyen választ képes adni az emberek egzisztenciális kérdéseire. A „forrásokhoz” való visszatérés is tetten érhető („Zurück zu den Quellen”), amely jegyében jelentkezik az újszakaszitika. A teológiai gondolkodás középpontjába a hagyomány, a gondolkodás történelemfölkötti igaza kerül. Érvényesül a hermeneutikai szándék, miszerint a teológia „értelmező beszéd” (discours) és nem csupán „a mindig azonos hittartalom különböző kifejezése”, hanem „a hit tartalmának aktualizáló értelmezése”. A teológia a maga egészében a kinyilatkoztatás értelmezésére irányul. A hermeneutizáló törekvés egyrészt szembehelyezkedik a szélsőséges historizmussal, amely a természettudományokra jellemző objektív tudást hangsúlyozza, másrészt kétségbe vonja azt a spekulatív tudást, amely mellőzi a történetiséget. Az „új teológia” (*nouvelle théologie*) elindítója a protestáns teológia formatörténeti módszere (Bultmann, Dibelius) és a vallásfenomenológia. A megújulás gyökere a bibliakutatásban, a biblikus teológiában keresendő. (Kiemelkedő szerepet kap a *Jeruzsálemi Biblikus Iskola*, a *Revue Biblique* folyóirat, az *Etudes Biblique* könyvsorozat, a leuveni *Nouvelle Revue Théologique*.) A biblikus teológia szabadságát biztosítja XII. Pius *Divino afflante Spiritu* (1943) c. körlevele. A bibliakutatás mellett hangsúlyozott szerepet kap a patrisztika – gondoljunk elsősorban H. de Lubac, J. Daniélou munkájára (a *Sources Chrétienne* sorozat), a középkori teológia újraértékelése (E. Gilson, M.D. Chenu, Y. Congar) – ezen belül az újtomizmus (P. Rousselet, J. Maréchal) és nem utolsósorban a liturgikus megújulás (O. Casel, J.A. Jungmann, R. Guardini, P. Parsch). Nem elhanyagolható a megújulási folyamat filozófiai vetülete sem. Különösen az egzisztencializmus, a perszonalizmus, az antropológia, a történelemfilozófia bír nagy jelentőséggel. A tudományos krisztológiai gondolkodás új szakaszának kezdete E. Käsemann nevéhez fűződik. Meglátása szerint a megváltozott, „új” teológiai feltételek között Jézus Krisztus történetiségének kérdését újból fel kell vetni. Hatására újra központi kérdéssé lesz a történeti Jézus kutatása. Protestáns részről A. Schweitzer, R. Bultmann, E. Fuchs, G. Bornkamm, H. Conzelmann, H. Braun, J. Robinson, G. Ebeling, F. Gogarten, W. Marxen, katolikus részről J.R. Geiselman, A. Vögtle, H. Schürmann, F. Mussner, R. Schnackenburg, R. Pesch említhető meg.
15. K. Rahner: *Chalkedon – Ende oder Anfang?* In: *Das Konzil von Chlakedon III*. (Hrsg. A. Grillmeier – H. Bacht), Würzburg, 1954. 3–49. (Uő: *Probleme der Christologie von heute*. In: *Schriften* I. 169–222.)
16. Az „egy és ugyanazon Fiú”, aki „tökéletes az istenségben és tökéletes az emberségben, valóban Isten és valóban értelmes lélekből és testből álló ember”, a megváltó egyetlen személy, benne két természet, amelyek „össze nem elegyítve, változhatatlanul, meg nem osztva és szétválaszthatatlanul” alkotnak egységet, és amelyek hiposztázisa az örök Logosz – DH 302.
17. K. Rahner – W. Thüsing: *Christologie – systematisch und exegetisch*. Freiburg, 1972. 55.
18. K. Rahner: *Kleine Anmerkungen zur systematischen Christologie heute*. In: *Schriften* XV. 225–235. itt: 225; és *Christologie heute*. 217–224. itt 217.
19. Vö. uo. 51–70.
20. Vö. uo. 71–114.
21. H. U. von Balthasar: *Romano Guardini. Reform aus dem Ursprung*. München, 1970. 91.
22. R. Guardini: *Das Bild von Jesus Christus im Neuen Testament*. Freiburg, 1963. 133–141.
23. *Schriften* IV. 123.
24. Vö. uo. 115sk. A kérdéshez lásd Rahner szentháromságtani fejtegetését: K. Rahner, *Der dreifaltige Gott als transzcendenter Ursprung der Heilsgeschichte*. In: *MySal 2*. Einsiedeln, 1967. 317–401. 336.
25. W. Kasper: *Der Gott Jesu Christi*. Mainz. 1982. 336.

26. Th. Schneider: *Zeichen der Nähe Gottes. Zeichen der Nähe Gottes. Grundriss der Sakramententheologie.* Mainz, ⁵1987. 41.
27. L. Boros: *Im Menschen Gott begegnen.* Mainz, 1967. Ssk.
28. K. Rahner, *Erfüllung des Menschseins*, in: *Forum Religion 3: Christus erkennen.* Szerk. W. Trutwin, Düsseldorf, 1983. 115.
29. A katolikus teológiában a megtestesülés, az emberré válás ezen aspektusa gyakran háttérbe szorult. A megtestesülés/megváltás az ember bűnösségének megváltására irányult. Ezért óv Rahner a magváltás e leszűkített értelmezésétől, és hangsúlyozza: „Az a veszély fenyeget, hogy Istent dicsérve (vagy legalábbis ezen irányú törekvésünk mellett) magát a világot Isten nélkül hagyjuk.” In: *Schriften* III. 54. Igenis gyakran előforduló teológiai veszély: Jézus emberségét isteníteni, míg a magunk emberségét elhanyagoljuk, sőt leértékeljük.
30. Rahner: *Christologie im Horizont der Anthropologie.* In: *Christologie im Präsens.* 80–89.
31. Uo. 176.
32. Rahner: *Die Christologie innerhalb einer evolutiven Weltanschauung.* In: *Schriften* V. 183–248. 202.
33. Vö. uo.
34. Uo. 204.
35. *Schriften* V. 204.
36. Uo. 238sk.
37. E kérdés kapcsán beszélhetünk a rahneri krisztológiai tételek és Chardin „kozmosz krisztológiája” konvergenciájáról. Chardin Krisztusa a teremtett világ középpontja. A kontingens, változó világ célja Jézus Krisztus. A világ, amely az ősananyagból, az „alfa” pontból bontakozik ki, az „omega” pont felé tart – állítja Chardin. Az „omega” nem végpont, hanem az evolúció irányító elve. Az evolúciós folyamat „szakaszokra” osztható: geoszféra (az élettelen/previtális matéria), bioszféra (az élőlények összessége), nooszféra (a gondolkodó szellem megnyilvánulása) és végül „a világ vége”, amelybe minden beletorkollik, a krisztoszféra. Mindenik szakasznak végcélja, beteljesedése a következőképp alakul: geoszféra › kozmogenezis, bioszféra › biogenezis, nooszféra › noogenezis, és végül a krisztogenezis. Vö. P. Teilhard de Chardin: *Der Mensch im Kosmos.* München, ⁴1959, különösen 292skk.
38. SM II 837.
39. Vö. Gál Ferenc: *A teremtett és megváltott ember.* Bp., 1970. 43; J. Feiner: *Der Ursprung des Menschen.* In: *MySal* 2. 562–582.
40. Az okkazonalisták a deistákkal szemben Isten a világtól való „függőségét” állították. A világban történő események és Isten direkt kapcsolatát hangsúlyozták, mintha a világ eseményei „lehetőségek/occasiones” lennének, amelyeken keresztül Isten cselekszik. Szentírasi hivatkozási helyük az 1Kor 12,6: „Ő [Isten] mindenben minden.”
41. SM II 837.
42. SM II 837.
43. Uo. 838.
44. Vö. uo. 838sk.
45. Uo. 839.
46. Uo.
47. Vö. Rahner: *Die Gegenwart des Herrn in der christlichen Kultgemeinde.* In: *Schriften* VIII. 395–408, különösen 407.
48. *Schriften* IX. 212. Kiindulópontként elfogadjuk, hogy Isten nem csupán a teremtett világ kezdete (causa prima et exemplaris) és végső pontja (causa finalis), hanem annak központja is (causa efficiens). Isten hatékony ebben a világban. Folyamatosan teremt (creatio continua: sustentatio/a világ létbenntartása, gubernatio mundi/a világ kormányzása, concursus/együttműködés a világgal, providentia divina/kegyelmi adományainak ajándékozása), és arra képesíti az embert, hogy kegyelmi adományaival együttműködve az üdvösség szolgáltatója legyen.
49. Vö. uo. 212sk.
50. Rahner: *Art. Erlösung.* In: SM I. 1159–1176. 1171.
51. Uő: *Betrachtungen zum ignatianischen Exerzitienbuch.* München, 1965. 247.
52. Vö. uo. 249.
53. Uo. 247.
54. Uő: *Sendung und Gnade* 70.
55. Uő: *Betrachtungen* 261.
56. Uő: *Zur Theologie der Hoffnung.* In: *Schriften* VIII. 561–579, különösen 563sk.
57. Uő: *Christologie im Rahmen des modernen Selbst- und Weltverständnisses.* In: *Schriften* IX. 227–241. 240.
58. Schwerdtfeger: *Gnade und Welt.* 294sk. A „dialógus fogalomhoz”: *Schriften* IX. 317; a „dráma” címszóhoz: *Schriften* I. 126; *Schriften* VII. 192; *Schriften* X. 415skk.
59. Rahner: *Christliches Leben. Das „Gebot“ der Liebe unter den anderen Geboten.* In: *Schriften* V. 494–517.
60. Uo.
61. Uo. 161.
62. Uo. 162.
63. Uo. 164.
64. Vö. Rahner: *Visionen und Prophezeiungen.* (= *Questiones Disputatae* 4), 2. unter Mitarbeit von P. Th. Baumann ergänzte Aufl. Freiburg, 1958. 24–30.
65. Uo. 25.
66. Uo.
67. Uo. 26.

68. Tagadhatatlan, hogy a katolikus ekkleziológia hosszú évszázadokon át túlzott rigorista egyházképpel dolgozott. A kezdetben Origenész és Cyprian által képviselt tételt: „Extra ecclesiam nulla salus” / „Egyházon kívül nincs üdvösség” magáévá téve tanította, hogy a szentségi-intézményesített egyház látható keretein kívül abszurditás az üdvösség elérése. „Isten országának” ezen túlzott ekkleziológiai behatároltsága lényegesen elmentmond a Szentírásban megmutatkozó Isten egyetemes üdvözítő akaratának. Lehetetlen Isten országát az „egy, szent, katolikus, apostoli” Anyaszentegyházzal teljességében azonosítani, minthogy azt is, hogy az üdvösség egyetlen, kizárólagos intézménye az egyház. Vö. W. Beinert: *Um das dritte Kirchenattribut. Die Katholizität der Kirche im Verständnis der evangelisch-lutherischen und röm.-katholischen Theologie*. Essen, 1964. II. kötet, 544. skk.; Y. Congar: *Außer der Kirche kein Heil*. Essen, 1961; J. Ratzinger: *Kein Heil außerhalb der Kirche?* In: *Uó: Das neue Volk Gottes*. Düsseldorf, 1969. 339–361; W. Kern: *Außerhalb der Kirche kein Heil?* Freiburg, 1979; M. Figura: *Außerhalb der Kirche kein Heil?* In: *ThPh* 59 (1984) 560–572. 69. Kehl: *Die Kirche* 366–384.
70. K. Rahner: *Anonymes Christentum und Missionsauftrag der Kirche*. In: *Schriften* IX. 498–518, 502.
71. Uo. 500. Nem véletlenszerű, hogy számos teológus a fogalom kapcsán értetlenségét fejezi ki. Hans Küng a következőket írja: „Az anonim kereszténység minden erről gondolkodó ember számára *contradictio in adiecto*: fából vaskarika.” (Küng: *Christ sein*. München, 1974. 118.). Az anonim kereszténység tétele a nem keresztények „bekebelezését” jelenti (uo. 90). Nem keresztények a tételt magát „egy többé-kevésbé szemtelen elképzelésnek tartják, amely alapján, annak ellenére, hogy kifejezetten és teljes akarral nem akarnak Krisztus egyházának tagjai lenni, egy tudatalatti egyház utáni »vágyódást« akarnak rájuk diktálni, akaratuk és határozott vétőjük ellenére szép csendesen kivetnék rájuk az egyház hálóját, mintha ez a hátuk mögött egyáltalán lehetséges lenne.” (H. Küng: *Die Kirche*. Freiburg, 1967. 376.)
72. Rahner: *Atheismus und implizites Christentum*. In: *Schriften* VIII. 187–212.
73. Uó: *Leben in der Welt. Der Christ und seine ungläubigen Verwandten*. In: *Schriften* III. 419–440. 437.
74. Uó: *Der Einzelne in der Kirche. Die anonymen Christen*. In: *Schriften* VI. 545–554. 546.
75. Uó: *Von den Ständen und Berufe in der Kirche. Der Auftrag des Schriftstellers und das christliche Dasein*. In: *Schriften* VII. 386–400. 390.
76. Uó: *Kirche in der Welt. Bemerkungen zum Problem des „Anonymen Christen“*. In: *Schriften* X. 531–546. 533.
77. Uo. 534.
78. Uó: *Atheismus und implizites Christentum* 187.
79. Uó: *Bemerkungen zum Problem des „Anonymen Christen“*. 531–546. 534. A II. vatikáni zsinat tanítása szerint a katolikus egyház hittudatának szerves része azon kitétel, amely alapján a meggazulás, a természetfeletti üdvösség elérése minden jóakarátú ember számára lehetséges. Gondoljunk elsősorban a *Lumen Gentium* és *Dei Verbum* dogmatikus konstitúciókra és a *Nostra Aetate* kezdetű rendelkezésre. LG 1, 16, DV 3, 6, NA 1.
80. Uó: *Bemerkungen zum Problem des „Anonymen Christen“* 536.
81. Vö. uo.
82. Vö. Uó: *Kirche außerhalb der Kirche*. In: Rahner: *Kritisches Wort. Aktuelle Probleme in Kirche und Welt*. Freiburg, 1970. 38–39.
83. Uo. 38. Rahner óvatosságra int az „egyház” fogalom használatánál. Teológiai szempontból az egyház fogalom teljes értelemben csak ott használható, „ahol az evangéliumot kifejezetten és tisztán hirdetik meg, a szentségeket érvényesen szolgáltatják ki, és mindettől alapját a legitím. Jézustól származó megbízatás képezi”. Rahner az egyházi reformtörekvések alapvető követelményének tartja a megnyilvánuló (manifest) és lappangó (latens) egyház kiengesztelődését. „Az egyházi reform követelményének egyik mércéje, a latens és a lényegében megmutató egyház kapcsolatát tisztázni. Az egyház alapvetően nem mondhat le arról, hogy a »latens« egyház minél több tagját megnyerje a tulajdonképpeni egyháznak.” Uo. 39.
84. Uó: *Glaube und Geist. Anonymer und expliziter Glaube*. In: *Schriften* XII. 76–84. 78.
85. Vö. N. Schwerdfeger: *Gnade und Welt. Zum Grundgefüge von Karl Rahners Theorie der „anonymen Christen“* (= *Freiburger Theologische Studien* 123). Freiburg–Basel–Wien, 1982. 363–365.
86. *Schriften* XII. 278.
87. *Schriften* XII. 279.
88. Vö. Uó: *Ich glaube an Jesus Christus*. Einsiedeln, 1968. 48–65.
89. Uó: *Bemerkungen zum Problem des „Anonymen Christen“*. 545. sk.
90. Vö. Uó: *Theologische Deutung der Position des Christen in der modernen Welt*. In: *Sendung und Gnade. Beiträge zur Pastoraltheologie*. Innsbruck, 1966. 13–47.
91. Vö. Uó: *Bemerkungen zum Problem des „Anonymen Christen“* 552.
92. Ebben áll H. U. von Balthasar ellenvetése is. Rahner „antropológiai irányultságú teológiájában” azt a vesztély véli felfedezni, hogy végkicsengésében „az egész kereszténység humanizmusra redukálódik”. In: H. U. von Balthasar: *Cordula oder Ernstfall*. Einsiedeln, 1966. 104.
93. Vö. Rahner: *Ekklesiologie. Anonymes Christentum und Missionsauftrag der Kirche*. In: *Schriften* IX. 498–518. 512.
94. Vö. uo. 551.
95. H. Waldenfels: *Theologie der nichtchristlichen Religionen. Konsequenzen aus „Nostra Aetate“*. In: *Glaube im Prozess*. 757–778. 761. skk.
96. *Schriften* V. 139.
97. Uo. 156.

BUCHWALD PÉTER

CSODASZEREK, CSODÁS GYÓGYSZEREK

A több mint háromévi intenzív kutatómunka kísértetiesen hasonlít a Los Alamos-i atombomba előállításának forgatókönyvére, csak az eredmény lett „kissé” humánusabb.

Kőkorszaktól a kininig

■ Már az írásos emlékeinket jóval megelőző időkből is vannak bizonyítékaink, hogy a gyógyulni vágyó kőkorszaki ember is élt a természet adta lehetőségekkel, és felhasznált olyan növényi, állati vagy ásványi anyagokat, melyeknek kábító, részegítő, hashajtó, esetleg lázcsillapító hatásuk lehetett. Ennek ellenére a gyógyszerészet, az orvostudományhoz hasonlóan, évszázadokon keresztül alig változott. A kizárólag tapasztalati úton fejlődő orvoslás csak nagyon lassan hozhatott látványos eredményeket. Természetesen ebben az is közrejátszhatott, hogy a 16. századig nem a „materia medica”, hanem sokkal inkább az aranycsinálás kötötte le a természettudományokkal foglalkozók figyelmét. Ez a jó másfél évezredet tartó alkímia korszaka, amikor a bölcsek kövének előállítása került előtérbe. Erről feltételezték, hogy véglegesen nemessé képes változtatni minden fémet, meghosszabbítja az életet, örök fiatalságot és egészséget biztosít a birtoklójának. Ez történelmünknek az a korszaka, mikor az úgymond orvosok vagy az ő szerepüket betöltő borbélyok és kuruzslók – több kárt, mint hasznot hajtva – olyan kotyvalékokat használtak a gyógyítás céljára, mint a krokodilürülék, békasperma, számrápa vagy az eunuchháj. Később, a reneszánsz csodálatos korszakában, főleg Paracelsus munkásságának tulajdoníthatóan, már valami mocoogni kezd az orvostudományban is, de ez a tudományág mérhetetlenül lemarad a többi –

például a matematika vagy a csillagászat – mellett, hogy az építészetet és képzőművészetet már ne is említsük. Viszont ekkor már megjelenik az első igazán hatékony gyógyszer, a jezsuita porként ismert kinin, amit a misszionáriusok hoztak Európába. Ők figyelték meg, hogy a cinchona (kínafa) gyökerét rágó dél-amerikai indiánok nem kapják meg a maláriát. Ezt a valószínű első divatgyógyszert akkoriban egy áron árusították az arannyal.

A gyógyszeres terápia fejlődését sokáig hátráltatták a gyógyhatású szerek hatásmechanizmusát magyarázó hibás elméletek. A skót William Cullen (1712–1790) szerint a gyógyszerek elsődlegesen az idegrendszer központjában fejtik ki hatásukat, és az emberi test többi része csak mintegy parancsszóra engedelmeskedik a központ utasításainak. Nagyon érdekes, és sokáig uralkodott Samuel Thomson (1769–1843) elképzelése. Szerinte mindenfajta betegségnek az okozója egy általános betegséget előidéző ok. Ennek következtében kell léteznie egy általános, minden betegséget egyaránt gyógyító szernek is, egy modern elixírnek. Habár mint tudjuk, ilyen csodaszert még nem sikerült előállítani, de sokan ezt az elképzelést tekintik a Selye-féle stresszelmélet elődjének.

Korszakváltás

■ A Pasteur és Ehrlich munkássága fémjelezte 19. század vége és a 20. század eleji évek jelentik azt a korszakváltást, amikor a határtudományként jelentkező gyógyszerkémia felzárkózik a többi tudományág mellé. A Pasteur által kimutatott kórokozó mikroorganizmusok léte a terápiás gyógykezelést is alapjában megváltoztatta.

A huszadik században a gyógyszerek nagyon nagy egészségügyi, ipari, társadalmi és tudományos jelentőségre tettek szert. A felfejlődő modern orvostudomány segítségükkel győzte le az emberiséget megtizedelő járványokat. Megnőtt az átlagos életkor és ezen belül az aktív életévek száma. A fejlett civilizációval rendelkező ipari világban olyan magas halálozási aránnyal rendelkező betegségek váltak gyógyíthatóvá, mint a kolera, pestis, himlő, szamárköhögés, skarlát, tífusz vagy a tuberkulózis. A szifilisz és az AIDS ha teljesen gyógyíthatóvá nem is, de kezelhetővé vált. Mindez alapvetően megváltoztatta az életmódunkat.

Az első szintetikus úton előállított gyógyszer a Bayer cég terméke, az aszpirin volt (1899). A legrégebb, eredetileg lázcsillapítónak szánt készítmény ma is forgalomban van, sőt reneszánszát éli: gyulladásgátlóként és a vér alvadását megelőző szerként kiváló eredményeket lehet vele elérni.

Az első igazán áttörést jelentő szintetizált gyógyszer családot viszont a szulfamidok jelentették. Miután Pasteur bebizonyította, hogy a fertőző betegségeket mikroorganizmusok, baktériumok okozzák, és Ehrlich módszeres kutatással felfedezte a szifilisz gyógyító salvarsant (az elvégzett munka mennyiségét jellemzi, hogy csak a 606. megvizsgált vegyület bizonyult hatásosnak), a kutatók kezdtek hinni a kemoterápiában rejlő lehetőségekben. Azaz abban, hogy egy kémiai molekulával úgy lehet „bombázni” és eltalálni a baktériumot, hogy az elpusztuljon. A múlt század harmincas éveiben a münsteri egyetem tanára, a farmakológus Gerhardt Domagk (1895–1964) azzal foglalkozott, hogy vizsgálta az IG Farbenindustrie által előállított vegyületek hatását Streptococcus-szal fertőzött egereken. Szerencséjére az egyik festéknek szánt vegyület tökéletesen megvédte a különben halálos adaggal megfertőzött egereket. A vegyület szulfonamidcsoportot is tartalmazott, innen a később kifejlesztett hasonló termékek szulfamid

neve. Először 1933-ban gyógyítanak meg egy Staphilococusszal súlyosan fertőzött csecsemőt a vörös szulfamidként emlegetett Prontozillal. Az eredmény világszenzáció. Ez a gyógyszercsalád forradalmasítja a fertőző betegségek kezelését. Csak mint érdekesség: a később sikeresen alkalmazott fehér szulfamidot egy osztrák vegyész, Paul Gelmo már 1908-ban előállította. Ha akkor valakinek eszébe jut ennek gyógyhatását kipróbálni, talán csak feleannyian halnak meg az első világháborúban. A szulfamidok ma is megtalálhatók a patikákban. Az antibiotikumok megjelenése után kissé háttérbe szorultak, de mint később kiderült, velük szemben kevésbé rezisztensek a baktériumok, így akárcsak az aszpirin, ma a szulfamidok is reneszánszukat élik.

Antibiotikumok

■ Ha visszatekintünk a gyógyszerkutatás sikereire, annak ellenére, hogy olyan slágergyógyszerek is rajta vannak a listán, mint az inzulin (1922), hidrokortizon (1952), klorpromazin (1952), fentanil (1960), noretindron (1960), propranolol (1963), cimetidin (1976) vagy a fluoxetin (1987), nyugodtan állíthatjuk, hogy a pálmát az antibiotikumoknak kell odaadni. A múlt század negyvenes éveiben megjelent és rohamosan elterjedt antibiotikumok valósággal forradalmasították az élő kórokozók kiváltotta betegségek gyógykezelését. Azok a betegségek, amelyeknek kifejlődését addig csak tehetetlenül szemlélte az orvos (gondoljunk csak az agyhártyagyulladásra, tüdőgyulladásra, idült szívbelsőhártlya-gyulladásra vagy a tuberkulózisra), aránylag könnyen kezelhetőkké váltak, és halálozási statisztikájuk alaposan megjavult.

„A különböző mikroorganizmusok „békés” egymás mellett élésének – a szimbiózisnak – létezik az ellentéte: az antibiózis. Ilyenkor a létért való küzdelem jegyében az egyik mikroorganizmus el akarja pusztítani a másikat. A köztudat Alexander Flemingnek (1881–1955) tulajdonítja a penicillin felfedezését, pedig ő még nem tudott gyógyászati célra penicillint előállítani. Ő csak 1929-ben közölte, hogy észlelte egy penészféleség baktericid hatását egy kitenyészített stafilococcus-kultúrán, ami tulajdonképpen a két mikroorganizmus antibiózisa. A gomba által termelt antibakteriális anyagot penicillinnek nevezte el és mivel azt tapasztalta, hogy semmi ártalmas hatása nincs az emberre, javasolta a terápiás kísérletek megkezdését. Igen ám, de mindez még a szulfamidok megjelenése előtt történt, amikor a baktériumok kemoterápiáját még elég szkeptikusan szemlélték a tudósok, s így Fleming kísérletei feledésbe merültek. Tíz évnek kellett eltelnie, hogy a penicillin újra a figyelem központjába kerüljön. Ekkor sikerült Howard Florey oxfordi kollektívájának a hatóanyagot tiszta amorf por formájában előállítani, és az ezzel végzett állatkísérletek óriási érdeklődést keltettek. Az időközben kitört második világháború igencsak megnövelte a gyulladásgátló és fertőzésellenes gyógyszerek iránti igényt. A szövetségesek hamarosan átlátják, hogy a penicillinkutatásnak hadászati jelentősége lehet, és a gyógyszerkutatásban még sohasem látott hihetetlen emberi és anyagi erőket mozgósítanak a vegyület szerkezetének felderítésére és az ipari előállítás kidolgozására. Angol és amerikai kutatók az összehangolt kutatás eredményeire publikációs zárlatot rendelnek el. A több mint háromévi intenzív kutatómunka kísértetiesen hasonlít a Los Alamos-i atombomba előállításának forgatókönyvére, csak az eredmény lett „kissé” humánusabb. A háború utolsó éveiben, majd az ezt követő időkből igen gyorsan elterjedt a penicillin, amit sokan a háború megnyerésé-

nek egyik döntő okaként is emlegetnek. A sikeres alkalmazást világszerte nagyarányú antibiotikumkutatás követte. Az előállított egész sor antibiotikum, (hogy közülük csak az eritromicint, tetraciklint, kloramfenikolt, oxitetraciklint említsük), úgy tűnt véglegesen megoldja a fertőző betegségek kezelését. A kezdeti igen látványos eredmények után azonban sajnos az antibiotikumok mind szélesebb alkalmazásakor, előbb csak ritkábban, majd egyre gyakrabban jelezték az orvosok, hogy a várt hatás elmaradt. Kiderült, hogy a mikroorganizmusok kezdtek úgymond hozzászokni az alkalmazott antibiotikumhoz, azaz ellenállóvá, rezisztenssé váltak. A kórokozók rezisztenciájának mechanizmusát ma már ismerjük. Ez tulajdonképpen nem más, mint a mikroorganizmus evolúciója: a fertőzéskor jelen levő baktériumok milliárdjai között lehet egy, amelyiknek az önmegismétlést szabályozó DNS struktúrájában feltehetően olyan spontán mutáció áll be, ami miatt reá nem hat az egyébként őt elpusztító antibiotikum. Az érzékeny baktériumok milliárdjai elpusztulnak ugyan, de az az egy túlélő egyed tovább szaporodva most már ellenálló utódokat fog létrehozni, amelyek a szervezetből kijutva rezisztens járványokat indíthatnak el. A közhiedelemtől eltérően tehát nem a beteg szokik hozzá az antibiotikumhoz, hanem a betegséget okozó baktérium. A sokszor fölöslegesen alkalmazott antibiotikum csak azért káros, mert elősegíti a kórokozók rezisztenciáját. Szerencsére ez a rezisztencia általában antibiotikum specifikus, tehát a baktériumtörzs csak egy bizonyos antibiotikummal szemben ellenálló. Így a járvány egy másik antibiotikum alkalmazásával leküzdhető. Ezért kell a legcélszerűbb antibiotikumot antibiogram segítségével kiválasztani, és ezért kell több mint hetven évvel a penicillin ipari előállítása után is folytatni az antibiotikum-kutatást. Gyógyszerkincsünk talán legértékesebb képviselőit próbálják így megmenteni a kutatók a terápia számára.

A kemoterápia kifejlesztése mellett a 20. század, amelyet joggal tartanak a gyógyszerkutatás aranykorának, még számos más területen is ért el nagyszerű eredményeket. A már említettek mellett olyan fontos gyógyszerkategóriák, mint a vitaminok, hormonok, nyugtatók, fájdalomcsillapítók, a szív- és érrendszeri megbetegedések gyógyszerei vagy a tulajdonképpen gyógyszernek nem tekinthető hormonalapú fogamzásgátlók mind a múlt században elvégzett rendszeres és módszeres kutatásnak köszönhetik megjelenésüket. Úgy tűnt, hogy az emberiségnek előbb-utóbb sikerül majd nem minden betegségre vagy kóros elváltozásra megtalálnia a megfelelő remediumot. Ez a sikeres folyamat viszont a század utolsó két-három évtizedében érezhetően lelassult. Ezért jobb, ha a fentebbi mondatban sokkal inkább a majdnem szóra és nem a mindenre tesszük a hangsúlyt. Az eredmények csökkenése mindenekelőtt a mérhetetlenül megnőtt kutatási költségeknek tulajdonítható. Egy hatékony, toxicitásmentes és minimális mellékhatással rendelkező új termék törzskönyvezésének költségvetése milliárd dolláros nagyságrendű, és jóformán csak egy úrhajózási projekt költségeivel hasonlítható össze, amit az egyre nehezebb szabályzati előírások betarthatósága okoz. Egy valódi haladást jelentő új termék piacra dobása minimum tizenöt év kutatást és több tízezer oldal dokumentáció elkészítését igényli.

A contergantragédia és a kutatás

■ A gyógyszergyártást és -kutatást irányító és ellenőrző nemzeti és nemzetközi szervek az ismert contergantragédia óta szigorították meg ennyire egy-egy új gyógyszer bevezetésének engedélyezését. A múlt század hatvanas éveinek ele-

jén a német Grünenthal cég által előállított thalidomide vagy más néven contergan nevű, szedatív hatású, a terhes nők hányási ingerének csökkentésére szánt készítményéről kiderült, hogy azok a nők, akik ezt terhességük első három hónapjában használták, olyan torz újszülötteknek adtak életet, akiknek végtagjaik helyett csak ujjak nőttek ki a vállukból (phocomeliának, főkavétaguságnak nevezett rendellenesség). A mintegy tízezer contergansérült újszülött annak „köszönhette” nyomorúságát, hogy a kötelező klinikai vizsgálatokat állapotos nőknél nem végezték el. Igaz, ez akkor még nem is volt szokásos eljárás. Úgy látszik, nemcsak híres, hanem hírhedt gyógyszereket is lehetett előállítani! Az óriási felháborodást okozó tragédia és évekig elhúzódó per óta a klinikai vizsgálatokon kötelező az új szerek teratogén (magzatkárosító) hatásának a vizsgálata is. Drákói szigorítás lett a következmény, olyannyira drákói, hogy sok szakember szerint ez már keményen hátráltatja az új gyógyszerek utáni kutatást. Valóban, azóta az igazán eredményes kutatást már csak a mamutcégek laboratóriumai engedhetik meg maguknak, vagy például a rákkutatást nemzetközi összefogást is jelentő csapatmunkában végzik. Az utóbbi években nagyon kevés olyan gyógyszer került forgalomba, amelyik megterítette a kutatására szánt összegeket, természetesen beszámítva a sikertelen kísérletek ráfordításait is. Az egyik ilyen reális hasznot hozó termék a férfi potenciát növelő viagra volt.

Amint az már az eddigiekből is kiderülhetett, az új, hatékony gyógyszerek utáni kutatás távolról sem egy lezárt folyamat. Az influenza, a daganatos betegségek, a multiplex sclerosis, az Alzheimer- és a Parkinson-kór meg még jó pár betegség ma is várja sikeres gyógyszerét. A fejlődő világ gyógyszerellátása még mindig siralmas, és a megnőtt átlagos életkor következtében elidősödött társadalom gyógyszerfogyasztása ugrásszerűen az egekbe szökött. A megoldásra váró jogos igények kielégítése a kutatással foglalkozó tudósokra vár.

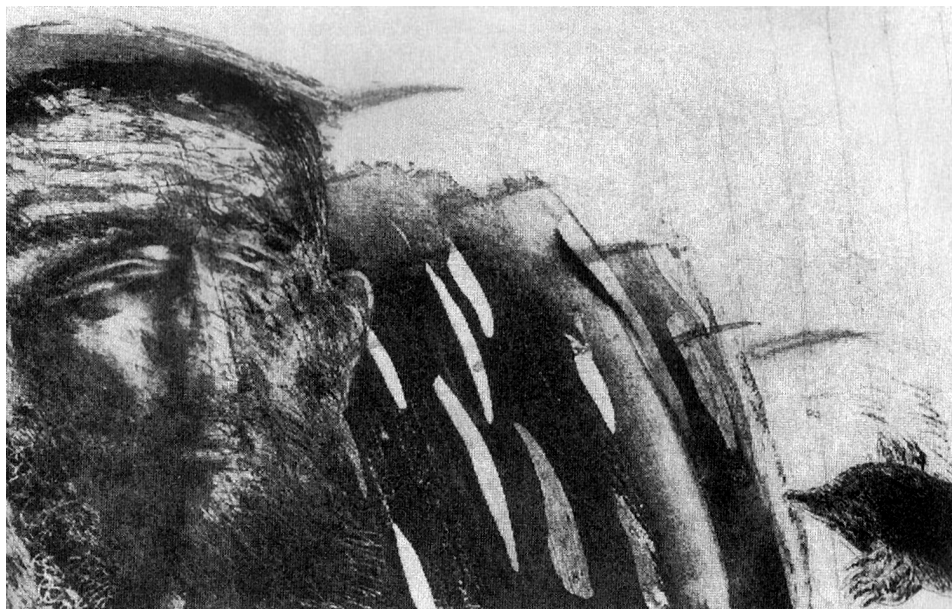
„Két nap alatt...”

■ Amíg lesznek olyan betegségek, melyeknek teljes gyógyítására még nincs a patikákban megfelelő szer (rák, sclerosis multiplex, izomsorvadás stb.), a gyógyulni vágyó beteg vagy hozzátartozója kapva kap minden gyógyítással kecsegtető szer után, lett légyen annak eredete bármennyire is kétes. „Kizárólag természetes anyagból készült, ősi, esetleg keleti országokban évszázadok óta sikeresen alkalmazott olyan szer, amelyik két nap alatt meggyógyította azt, akiről az orvosok már teljesen lemondtak” – szól általában a csodaszert hirdető reklám. Távol áll tőlem, hogy megkérdőjelezzem a jobbára csak táplálékkiegészítőként engedélyezett, természetgyógyászok által forgalmazott készítmények létjogosultságát és/vagy hasznát, de azért jó egy-két dolgot figyelembe venni. A „kizárólag természetes anyagból készült” címke pusztán tényközlő és nem minőséget jelző megállapítás. Tudjuk, hogy van rendkívül mérgező, természetben található gomba vagy növény. Továbbá a legtöbb ismert, ma szintetikus előállított gyógyszert úgy nyerték, hogy egy gyógyhatású természetes anyagból kivonták az aktív hatóanyagot, amit a megfelelő szerkezetfeltárás után most már szintetikus úton is előállítottak. Ezt a tiszta anyagot sokkal pontosabban lehet adagolni, mint a számtalan mellékterméket is tartalmazó növényt vagy annak kivonatát. Az „ősi” vagy „évszázadok óta használt” jelzős szerkezet, bár nem kizáró jellegű, de nem is biztosíték a hatékonyságra. A Samuel Hahnemann (1755–1843) által alkalmazott homeopátiás gyógyszereket – velük sűrűn találkozhatunk ma is a patikák-

ban –, bár még nem vonták ki a forgalomból, de a WHO (Egészségügyi Világszervezet) felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a végtelen hígításban alkalmazott szerek hatékonysága semmivel sem több a placebóénál.

Az, hogy valaki, akinek sorsáról már lemondtak az orvosok, csodával határos módon meggyógyul, egyáltalán nem ritka jelenség. Csak az nem biztos, hogy az alkalmazott csodaszertől. Tudjuk, hogy a betegségek egy része olyan természetű, hogy sokszor a puszta ágynyugalom vagy a kórházi környezet, esetleg pszichés hatások már önmagukban javulást, sőt gyógyulást okozhatnak. A gyógyszerek hatékonyságának egzakt, számokban kifejezhető meghatározására a klinikai vizsgálatok második fázisában megvannak a jól kidolgozott eljárások. Ez pár száz betegen történik, akiket véletlen besorolásos (randomizált) módszerrel lehetőleg azonos összetételű csoportokba osztanak. A kezelték csoportjában lévők kapják a vizsgálandó új gyógyszert, a kontrollcsoportosak a placebót (latinul azt jelenti: tetszeni fogok, ez úgynevezett látszatgyógyszer, kinézésre pont olyan, mint a megvizsgálandó gyógyszer, csak nincs benne hatóanyag). Sem a betegek, sem a kísérletet irányító orvos (kettős vakpróba), de sokszor még a szereket kiosztó segédszemélyzet sem (hármass vakpróba) tudja, ki mit kapott. A placebó célja a pszichés hatás kiszűrése. A gyógyítás mértékét számszerűen, általában százalékban szokás megadni.

Annak ellenére, hogy tízezer molekulából jó esetben is csak egy jöhet számításba a gyógyszerkutatók szempontjából, a még hátralevő feladatok megoldásában nagyon sokat segíthet a modern számítógépes gyógyszertervezés (az amerikai egyetemeken már külön tantárgyként tanított drug design), a könnyen hozzáférhető digitalizált szakirodalom és a gyógyszeriparban még mindig meglévő, ha nem is éppen bőséges pénzforrás.

JAKABFFY TAMÁS

TÓTH VIKTOR „ÖN- ÉS KÖZGYÓGYZENÉJE”

Mennyiben feltétele
a kor-szerűség annak,
hogy egy zenészt
Európában csakúgy
értsenek, kedveljenek
és igényeljenek, mint
a Közép-Keleten,
Latin-
és Észak-Amerikában –
vagy a többi
makrokulturális
közegben?

1

■ Szép magyar szó a *világhír*, mindkét tagja a tágasság, a nyitás/nyitottság, az extroverzió képzetét kelti. De hát az összetett szavak jelentés(felhő)je – mint annyi más komplexitás – természetesen „nem egyenlő a tagok összegével”. Azon viszont kétségkívül érdemes elgondolkodni, hogy akik a *világhír* szót használják, vajon egyazon *világot* értik-e. A legegyszerűbb és persze a legbanálisabb értelmezés a globálisra épít, arra a *világ*-jelentésre, „ahol” e földgolyó egésze (és ezzel megismerhetőségének határa) jelenti a dimenziót magát. Ezen az értelmezési alapon pozitív vagy negatív *világhír* egyaránt szóba jöhet, de így még olyanok is *világhírűek* lehetnek, akiknek történeti valósága kétséges, viszont a kultúra, amely őket kitermelte, hatásával betérítette a kontinenseket, és így honosságot nyertek az egyetemes emberi tudásban.

Némileg más a helyzet, amikor kifejezetten egy kortársunk *világhíréről* gondolkodunk. Ahhoz, hogy a jelen vagy a közelmúlt egy nevezetes alkotója, tudósa, művésze, politikusa, bűnözője – vagy értéksemlegesen: közszereplője – általános ismertségre tesz szert, ahhoz jórészt a korszerűségnek is köze van. Itt pedig egyáltalán nem pozitív értéktulajdonítással használjuk a korszerűt. Egyszerűen *kell* a korba illeszthetőség ahhoz, hogy a világismertségi minőség „lábra kapjon”. (Ez esetben talán célravezetőbb volna – bár a helyesírási szabálykönyv útmutatásával homlokegyenest ellenkezőleg – kötőjellel írni a fogalmat: *kor-szerűség*.)

Mennyiben feltétele a kor-szerűség annak, hogy egy zenészt Európában csak úgy értsenek, kedveljenek és igényeljenek, mint a Közép-Keleten, Latin- és Észak-Amerikában – vagy a többi makrokulturális közegben? Magától értetődően korszerűnek tarthatjuk-e azt a dzsesszmuzsikust, aki, bár következetesen az önmagának való megfelelés (adekvátság) eszményét vallja, névjegyként mégis csak olyan zenéket hagy maga után Londonban, New Yorkban, Berlinben, Moszkvában vagy széles körben forgalmazott albumokon, amelyek épp *ma* egyetemesen érthető és kanonikus művészi világot létesítenek, amelyek személyességük és/vagy egyediségük mellett is – meglehet, akaratlanul – részt vesznek a világ zenei kompetíciójában, vagyis beszállnak a versenybe, egy olyan megmérésbe, amelyért nem jár díj, mindössze (!) egyre gyarapodó zenészi rokonság fonódik-szerveződik az előadó/szerző köré, ismertsége jól követhetően gyarapszik, *korának* mind meghatározóbb és hivatkozottabb dzsesszzenészeként tartják számon – egyre magasabb lesz az *impaktfaktora*? Szóval hát... lehet-e (elméletileg) kortalanul – vagyis a jelenkort mint feltételt semmibe véve – zenélni, működhet-e az ideológiátlan, irányzattalan, divattalan és maradéktalanul önközpontú zenélés?

Nem.

2

■ Mindezek előrebocsátása mellett mégsem hiszem, hogy Tóth Viktor csúsztatna. Ő ugyanis, miközben (persze nagyon precízen épített agenda szerint) a világ és Erdély szüntelen barangolása közepette egy délutánra vendégül látott a Gyimesek egy kakukkfűillatú domboldalán – maga is látogatója lévén ott egy kedves, idősödő néninek –, a kérdésre, hogy fontosnak tartja-e a kor-szerűséget, rövid habozás után azt mondta: „Én a pillanatban szeretek lenni. Ott, abban szeretnék lenni, amit *most* csinálnom kell. Ha itt lenne a hangszerem, nem gondolkodnék ennyit, mit is mondjak... Nem töröm magam azon, hogy korszerű vagy korhű akarok-e lenni, hogy hallják-e, ki hallja, hogy mit gondolnak rólam, vagy hogy *én* mit gondolok majd utólag, próbálok inkább megnyitni magam és belélegezni a környező energiát. Amiben persze benne vannak az emberek is, az emberek energiái. Az egyetlen, ami számít, az az, hogy legyen igaz, legyen szép... és legyen most.”

Más alkalommal pedig: „Korábban azt gondoltam, a jazztanulás, gyakorlás és a zenekari közös gyakorlatok vezetnek a jobb jazz-zenésszé váláshoz. Így is volt, amikor tizenöt évvel ezelőtt Cseke Gabival, Szandai Matyival és Mohay Andrissal egyfajta önképzőkörként tevékenykedtünk, próbáltunk, zenét hallgattunk és elemeztünk heti öt alkalommal. Mivel azonban Charlie Parker sem Charlie Parkert hallgatott, hogy Charlie Parker legyen, nekem is ki kellett nyílnom minden másra. Hogy megtaláljam ott a választ, amit a jazzre kerestem a jazzben. A zenészek a mondanivalójukat sokszor saját koncertjeiken keresik.”

Az ember azt gondolná: tervezési szakaszában a jórészt kottafüggetlen szóló zenélést megfontoltan, a mellékösvények és zsákutcák körültekintő számbavétele mellett képzelik bele a jövőbe; a formát, a stílust, az arculatot és a lelkiület többé-kevésbé rögzítik, legyen mégoly improvizatív is a „végtermék” – ami persze sohasem lezárt, nem befejezett, így nyilván továbbgondolható. Tóth Viktor azonban ennél is továbbtágítja a zenész szabadsághatárait. Az önkifejezés hitelességét, a pillanatnak, a körülményeknek-hangulatoknak való zenei megfelelést nem köti stílushoz vagy műformához. Ez nyilván azokra a zenészekre emlékezz-

tet, akik önrendszerű maximalizmusukban a zenei kihívást túlfinomított feladatként élik meg, így jószerével mellékes kérdés lesz, hogy a legbravúrosabb, már-már követhetetlenül egyéniesített módon előadott standard dzsessztémát játszanak-e, vagy épp egy Händel- vagy Mozart-szonátatételt (Bobby McFerrin vagy éppenséggel Keith Jarrett koncertjeinek meglepő zenei exkurzusai legalábbis ezt igazolják). Kevésbé számít tehát, hogy bebop, bossa nova, swing, hiphop vagy acid jazz, keretes szerkezet vagy szvitszerű variációsorozat; ami a latban igazán nyom: az az ösztönszerűvé desztillált, technikai felvértezetttségben megalapozott „őszinteség-performancia”. Ennek pedig lényegében előfeltétele a megfigyelés, egy békés távolságban megválasztott nézőpont, amelyből a szemlélődő zenész nem akar beleszólni a dolgok zajlásába, zenéjével nem szeretne véleményt mondani az emberről s a társadalomról, amelyben él, lehetőleg elkerüli a programzenélés olykor merevítő hatású késztetését, inkább csak szeretve, derűsen nézi a létrejövés, az élés, a meghalás, a továbblét, az elengedés, az összetartozás egységfolyamatait, megpróbálja lényegére egyszerűsíteni, kioldozni a csomókat, megtalálni valamilyen vezérirányt, emberire lefordítani azt, amiről beszélni nem nagyon lehet.

3

■ A szemlélődő, már-már a keleti misztikákat idéző magatartás hatja át Tóth Viktor (illetőleg az általa meghívott-összefogott Arura Trió) legutóbbi, 2014-es albumát is, amelynek darabjait a cimbalmos Lukács Miklóssal és a bőgős Orbán Györggyel játszotta, s amelynek révén Tóth valósággal tarolt a díjakban (Az Év Jazzlemeze díj 2014-ben és 2015-ben, Az Év Altszaxofonosa díj és Az Év Jazzzeneszerzője díj 2014-ben). A *Szemed kincse / The Present* című felvételsor hangzásvilága és szívverése rendkívül egységes. De nem csupán ezek teszik tömbszerűvé az albumot, hanem a dallamok és hangulatok szerzőségét vállaló Tóth Viktor életből-író habitusa is. Mindegyik számnak személyes indoka, forrása, ihletője van, legyen az egy tragikus balesetben meghalt zenésztárs emléke, a John Coltrane által örökkévalóságba írt *Dear Lord* előtti főhajtás vagy egy 19. századba merülő, lányszöktető ükapa (Barta Bertalan) balladai emlékmondása szaxofonban-cimbalomban-bőgőben.

E három hangszer konzonzanciája voltaképpen Tóth Viktorék triójában nyert igazán polgárjogot a magyar és a nemzetközi dzsesszvilágban. De a hangszerek funkcióváltásai, elő-, majd háttérbe lépései, „mondásaik” és hozzátoldásaik, hallgatásuk vagy összhangzásuk mind valamiféle méléző-borongós, ám egyáltalán nem kedélytelen, őszi hétköznapi-délutáni hangulat felé viszik magukkal a hallgatót, egy olyan tudat- és érzésállapotba léptetnek be, amely jószerével minden konvencionálist, minden panelszerű alkatrészt kizár. Tóth Viktoréknak valóban sikerül új, élményképes vonalra beállítaniuk a *Szemed kincse* – e Weöres Sándor-i utalásban könnyet és fényt zenében összesítő Nagy Szinesztézia – hallgatóit. Dobtalanságában e dzsessz különben is a líra területén fejlődik ki leginkább, amely természetesen eleganciával és szégyenkezés nélkül rajzolja címerpajzsába a szépséget.

Talán nem fölösleges tudni róla, hogy a trió nevéül szolgáló *arura* nem egyéb, mint a keleti kultúrákból ismert misztikus és mitikus gyógynövény, amely minden lehetséges lelki és testi bajnak hatásos ellenszere. Tóth Viktor ennek jegyében „ön- és közgyógyzeneként” jellemezte a *Szemed kincse* darabjainak sorát,

amely képes elrepíteni hallgatóját egy másik, magasabb regiszterbe, egy nyugodtabb, mélyebb világba. Az albumról beszélgetve megkérdeztem, hisz-e benne, hogy van valahol egy igazi arura. „Van – válaszolta. – Minden van, amit el tudunk képzelni. Amikor kisgyerek voltam, ültem a kádban, úgy háromévesen, és a kacsák és a műanyag halak ott úszkáltak körülöttem, és álmodoztam. S persze olykor meséltek is nekem, voltak csodálatos történetek, történések a mesékben, a jó nyilván elnyerte jutalmát, a rossz meg a büntetését. Voltak csodavilágok – vannak is –, és én ebben akkor nagyon éltem. S akkor telt, telt az idő, egy idő után pedig mondták, hogy hát kisfiam, ez csak a mesében van, az élet, az nem ilyen. Akkor megértettem, hogy... nem ilyen. Később meg rájöttem, hogy de igenis ilyen. Hogy a jó elnyeri a jutalmát, a rossz meg a büntetését, és léteznek csodálatos dolgok. Ha!... Ha mi megnyílunk erre, ha észrevesszük. A csoda itt van körülöttünk. Sokszor a butaságunk zár el minket a csodáktól. Gyógyító növények és csodálatos történések vannak, ha hiszünk bennük, ha bevonzuk őket, és ha tudatában maradunk annak, hogy máskor is megtörténhetnek velünk.”

A *Szemed kincse* darabjai egyrészt a zenészekre íródtak. Szerzőként és napi hangszeres gyakorlómunkája során – másrészt – Tóth Viktor néhány olyan zenei helyzetet, életérzést, dallamot érlelt meg magában, amelyek a legpontosabb módon épp a cimbalom-bőgő-szaxofon összhangzásban nyerhettek formát.

4

■ De térjünk vissza a világhírré és a világ(ok)ra. Az utóbbi évtized során Tóth Viktor számos olyan helyen lépett fel akár szólózenészként, akár comboegyüttesben, akár táncszólista zenészpartnereként, amelyek mértékadó állomásnak számítanak bármely zenéspályán. Lengyelországról köztudott, hogy a közép-európai dzsessz igazi fellegetője, az ösztönös erudíció és az akadémikus oktatás szerencsés találkozási pontja egy több évtizedes hagyományvonal és jó pár nemzedékváltás mentén. Tóth Viktor a Krakkói Dzsesszfesztivál, a varsói Nyári Dzsessznapok, a wrocławai fesztivál visszatérő résztvevője, ráadásul az utóbbi években John Betschcsel és Michal Baranskival egyetemben játszik a lengyel zeneszakma egyik legjelentősebb alkotójának, Piotr Wojtasiknak a kortárs innovatív kvartettjében. De Bulgáriában, Litvániában, Oroszországban, Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban szintén megmutathatta művészetét, a berlini, burghauseni, düsseldorfi dzsesszfesztivál szervezői is nagy örömmel hívták meg. Londonban a Magyar Kulturális Központban és a legendás Club 606-ban, az Egyesült Államokban pedig (Flip Fest New York, Rochester Jazz Festival, washingtoni Magyar Kulturális Központ, New Orleans Jazz Festival) újból és újból színre lépett. Gyakran zenél az afroamerikai jazzdobolás egyik vezető mesterével, Hamid Drake-vel – akit amúgy elsőrendű mesterének tart zenei és világszemléleti téren – és Szandai Mátyással (nagybőgő) alkotott trióban. De partnerei sorában ott van William Parker, Gareth Williams, Leena Conquest, Peter Finch, Bart Maris (a Tóth Viktor & Masim Badavi Players formációban), Winston Clifford, Arnie Somogyi, Tim Giles, Eric Allen, Henry Franklin is.

Ez az egyik világ: azoknak a zenészeknek a társasága, akikre hajlamosak vagyunk amolyan állócsillagokként tekinteni (miközben – valójában! – maguk is a folyamatos tanulásban, kísérletezésben, olykor egyenesen kockáztatásban élnek meg a zenei világalkotást, csak épp jóval kimunkáltabb stílus- és eszközkészlettel). Velük a színpadi alkotásban találkozni: a közös hullámhossz, az „együttrez-

gés” következménye. Egy-egy pillanat elég hozzá, hogy évekre szóló barátságok, örömteli együttműködések alapozódjanak meg.

A másik világ meg a *kísérőé*. Mert Tóth Viktor évek óta elkötelezett érdeklődéssel fordul a fiatal zenészek felé, akiket – érzésem szerint – egyáltalán nem *oktat*, nem irányít, talán csakugyan elkísér (egy darabig). Erdélyben legalábbis egyre népszerűbbek és igényeltebbek Tóth Viktor workshopjai, ezek között is vélhetőleg a sepsiszentgyörgyi dzsessztábor foglalkozásai. Úgy tűnik, Tóth számára a világ(ok) teljességének feltétele a kapni és adni kettőssége. S ez nyilván a dzsessz alapvető értelmében is rejlik. Hiszen ekstázis és borongás megosztásának, társas vagy közösségi megélésének „nyelve” a dzsessz megannyi ága, üzeneteit hallgatni éppúgy elégtétel, mint mondani, mondikálni, kérdezni vele és jóváhagyólag csatlakozni általa a kifejezéshez. Mindez természetesen nem pusztán zeneszakmai, hanem világnézeti kérdés is. „Egy dzsesszzenésznek nem azt kell kidolgoznia, hogy mit fog játszani, hanem azt, hogy *bármit* tudjon játszani – mondja Tóth. – Én azzal töltöm az időm nagy részét, hogy egy rézdarabbal élek együtt immár negyedszázada, és a vele való összhangot próbálok megtalálni. Izmokról van szó, mechanikákról, rugókról – most csak a lényegtelen dolgokat sorolom természetesen –, ám meg kell tanítanom az ujjaimnak, hogy ami a fejemben és ami az érzelmeimben, az *ugyanabban a pillanatban* tudjon megszólalni a hangszeremen. Úgyhogy a napi munkám nem más, mint improvizáció, tematikusan. Van, amikor mérnöki pontossággal, képzeletben tetőtől talpig beöltözve dolgozom – védőszemüveg, kezeslábas, tolómérce –, ebből van húsz perc, utána meg a homokozóba belefeledkező kisgyerek várépítésének és pancsolásának szabadságával próbálok zenét csinálni. Persze a technikai gyakorlás is szabadság, játékosság. És ugyanezt próbálok a fiataloknak is sugallni, akiknek rendszeresen segítek: hogy a játékosságot, ezt a magamnak parttalanul örömszerző habitust próbálják felépíteni. Én tényleg ezt találok a legcélravezetőbbnek. Amint a tudat egyféle magolósos-fenyítésszel teljesítménykényszeres, »ha nem megy, nagyon dühös leszek magamra« hozzáállással próbálja a zenélést megalapozni, onnantól blokkok és feszültségek vannak, amelyeket talán csak évek árán tudsz magadban feloldani. Sokkal célravezetőbb tudati út az, hogy »talán most nem vagyok rá képes, de folyamatosan próbálgatom«. Tudván tudva, hogy a bennünk megszólaló zene és a hangszerünk által keltett zene sohasem fogja teljesen fedni egymást, ilyen tekintetben tehát mindig töredékes lesz a tudásunk.”

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN

A TÖMEGTÁRSADALOM NYILVÁNOSSÁGTALANSÁGA

A habermasi nyilvánosságelmélet (enyhe) kritikája

Jürgen Habermasra a média elsősorban nem amiatt neheztel, amit a magát mindig szociológusnak valló világhírű német filozófus, a frankfurti iskola jeles képviselője megírt, hanem főképpen azért, amit nem írt meg, pedig ideje bőven lett volna rá.

E kritikai kijelentés magyarázata nem túlságosan bonyolult. Az emberiség történetében Habermas három típusú nyilvánosságot azonosított: 1. az agora központú antik görög (hellenisztikus) világét, 2. a középkori, reprezentatív-demonstratív célú feudális társadalomét, illetve 3. a 18. század végétől létező, kávéházak, szalonok és más politikai, társadalmi és kulturális viták színhelyein létrejött, polgárinak elnevezett nyilvánosságot. Azt Habermas is belátta, hogy az idő elteltével és a modern információáramlás eszközeinek megjelenésével egyidejűleg a polgári nyilvánosság egyre manipulálhatóbbá vált, egyre látványosabban hatotta át és formálta, sajátos érdekeinek megfelelően, a mindenkori hatalom, és hogy ez a típusú nyilvánosság ezzel arányos mértékben veszítette el eredeti szabadságát.

Természetesen a múlt század hatvanas éveiben kidolgozott habermasi elmélet nem számolhatott azzal a metamorfózissal, amelyet később a századvég informatikai és kommunikációtechnikai robbanása okozott, így azt sem jósolhatta meg, hogy a polgári nyilvánosság mivé fog majd fejlődni vagy átalakulni. Ezért bírálni tehát Habermast a legkevésbé sem lehet.

Habermas elmulasztotta elmondani azt, hogy az a polgári nyilvánosság, amelyet az emberiség harmadik típusú nyilvánosságaként határozott meg, mára tulajdonképpen gyökeresen átalakult, s a korábban meghatározott formájában megszűnt létezni...

Az idén 88. évét töltő aktív filozófusnak lett volna azonban számtalan alkalma az elmúlt több mint két évtizedben, hogy elméletét át- és újragondolja, és kiegészítse mindazokkal a tényalapú hatásokkal, körülményekkel és következményekkel, amelyek az internet 1995-ös kereskedelmivé válása óta a polgári nyilvánosságot drámai módon átalakították, és amely körülmények a média klasszikus intézményeinek lehetőségeit és hatásait mára jelentős mértékben ellehetetlenítették, illetve semlegesítették.

Habermas elmulasztotta elmondani azt, hogy az a polgári nyilvánosság, amelyet az emberiség harmadik típusú nyilvánosságaként határozott meg, mára tulajdonképpen gyökeresen átalakult, s a korábban meghatározott formájában megszűnt létezni, és nem figyelmeztetett arra, hogy a klasszikus, a polgári nyilvánosság körülményeire kigondolt-megtervezett és az azokhoz igazodó sajtó ennek az átalakulásnak rövid időn belül milyen súlyos következményeivel kell hogy számoljon.

Mindenképpen el kellett volna mondania az elmúlt húsz év során, hogy a nagymértékben az internet által gerjesztett kommunikációs robbanás gyakorlatilag lezárta a polgári nyilvánosság korszakát, és hogy – mondjuk éppen 1995-tel kezdődően – a társadalmi nyilvánosság terén a világ új korszakba lépett. Gondolkozni lehet, nyilvánvalóan, arról, hogy ezt az új típusú nyilvánosságot minek nevezzük: posztpolgárinak, globálisnak, hálózatalapúnak?

Persze a média csupán az egyik tagja az egyenletnek. Ott van azonban a másik is, a társadalom dolgai iránt nagyfokú és állandó érdeklődést mutató, korábban polgárnak nevezet személy, aki a polgári nyilvánosság korszakában kiváló tájékozottsággal akart rendelkezni, bele kívánt szólni a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokba, és cselekvően alakítani akarta azokat.

Az internet megjelenése előtti polgárhoz eljutó információk oroszlátrészét a hírügynökségek biztosították, amelyek az „információ kapuja” ádáz óreinek számítottak. Ezenkívül az újságok, a rádió- és a televízióállomások által begyűjtött információ szolgált tájékozottsága kiteljesítéséhez, igaz, jóval kisebb mértékben, mint a hírügynökségek által produkált és továbbított információ. Ennek a rendszernek sok hátránya volt, az információáramlás szabadságát el nem hanyagolható mértékben korlátozta, és viszonylag tág lehetőséget adott a manipulációra. Ugyanakkor azonban az információ ellenőrzött és számon kérhető volt, megfelelt a szakmai normának, és referenciaértékűnek számított. Mindene megvolt tehát ahhoz, hogy megbízható legyen, és döntéseit a polgár rá alapozhassa.

Az internet által gerjesztett médiarobbanás következtében keletkezett bőség azonban idővel hatalmas hangzavart okozott, és a médiafogyasztó rövid úton az elé a dilemma elé került, hogy már nem tudja megállapítani, melyik információt tekintse referencia-, azaz döntésmegalapozó értékűnek.

Eközben az információ minőségének drasztikus átalakulása is végbement, s arra az információs források bősége csökkentő hatást gyakorolt. A klasszikus polgári médiának rá kellett ébrednie arra, hogy iránta a kereslet folyamatosan csökkent, s idővel a társadalom már egyre kevésbé mutatkozott hajlandónak arra, hogy a minőségi, ellenőrzött, referenciaértékű információért fizessen. A nyomtatott sajtó példányszámának mélyzuhanását semmi sem volt képes megállítani, és a kétezres évek végén beköszöntött világméretű pénzügyi válság a kialakult helyzetet gyors tempóban rontotta tovább. A sokféle információval bombázott fogyasztó pedig idővel védekezni kezdett a rázúduló hatalmas mennyiségű információ ellen, és a szórakoztató tartalmak irányába menekült.

A társadalom informáltságának szintje és minősége csökkent, és a felsőoktatás tömegessé válásával együtt járó további minőségcsökkenés az elitekre is számottevő hatással volt. A jelenséget talán legjobban az a John Lukacs amerikai történész ragadta meg, aki – Habermas helyett – végül kimondta: a polgári nyilvánosság véget ért, s ma már a tömegtársadalom nyilvánosságában élünk. Annak a tömegtársadaloména, amely nem elsősorban a referenciaértékű, döntésmegalapozó információ megszerzésében és az ahhoz történő kritikai viszonyulásban érdekelt, s amelynek általános műveltségi szintje sem mérhető már az öntudatos, az általános szabadság és a méltóság értékeit, a gondolatok és a vélemények szabad közlésének jogát és felelősségét féltő és fontosnak tartó polgárához.

Néhai mesteremmel, Cs. Gyimesi Évával, akinek rendkívül érzékeny érzékelése idejekorán jelezte a közeledő bajt, meglehetősen sokat vitatkoztunk ezekről a kérdésekről is. Megállapítása, amelyet nem sokkal tragikus halála előtt, 2009-ben vetett papírra, a *Szem a láncban* című kötetében, s amelyre kevesen figyeltek fel akkor és azóta, szerintem ma is változatlanul érvényes: „Az eltömegesedő társadalom, a civilizáció és a kultúra értékeinek érzékelhető devalválódása olyan közeget teremt, amelyben szabadnak maradni mintegy provokációként hat, és nem csupán a hatalom szemében.”

Kedves Jürgen Habermas, gazdasági köntösbe bújtatott új társadalmi paradigmákkal kell ma szembenéznünk: a high-tech (és az általa kreált) tömegtársadalmi nyilvánosságtalanságának a kapujában állunk, nyakig a bizonytalanságban.

A bús hírállomás vallomásai

■ Két mozzanatot szeretnék felidézni, valójában két emléket. Mindkétszer úgy éreztem, a sorsomról dönt a hír.

1989 decemberében tizenkettedikes voltam, a forradalom hírért akkor hallottam, amikor az osztálytársamtól jöttem el. Vele sétáltunk a villamosmegálló felé, s útközben találoztunk a barátjával, aki azt kérdezte, hallottad-e, mi van Temesváron. Egyikünk sem hallotta, és Bobby otthagyt a megállóban, sietett vissza rádiót hallgatni.

A hír voltaképpen *hírzárlatként* jelentkezett az életemben. Amit az állami tévé sugárzott, arról mindenki tudta, hogy nem hír, pontosabban nem az az igazi hír, hiszen bizonyos értelemben mégiscsak híreket mondtak. Ám a forradalmat csak később, a diktátor megdöntése után nézhettük élőben – ma már nem biztos, hogy olyan nagy vívmánynak látom ezt, de ne tévesszük össze utólagos tudásunkat azzal, amit akkor megéltünk.

A hírek nem állami, hanem szamizdat csatornákon keresztül jutottak el hozzánk, bár Csernobilt például nem lehetett elhallgatni. Mindenesetre *akkor* ez az állami ellenőrzöttség biztosította a pletykák bugyogását és a jólétesültség fitogtatásának lehetőségét. Ha tiltás van, azt hiszed, az igazi hírek máshol rejtőznek, holott kérdés, mi az igazi hír, és nincs kizárva, hogy az állam sem hazudik mindig, nem beszélve arról, hogy a hazugság is sokat elárul az igazságról. Mint a klasszikusoktól tudjuk, „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot”.

De akkor, tizenkettedikesen, nem voltak ilyen elméleti aggályaim. A diktatúrában egyébként éppen ez volt a jó, és szerintem ezért is sírják vissza sokan, bármire is hivatkoznak amúgy: senkinek nem voltak aggályai. A diktatúra körülöttünk húzódott egyre körénkebb, a diktátort naponta láttuk, mi pedig éltünk, ahogy tudtunk, és nagyfiúkként már gyakran beszélgettünk arról, hogyan úszunk át Kanadába. Hamar ment, azért vagyunk a mai napig itt.

Néhány nap múlva a tévében néztük a forradalmat, bizonyos értelemben magunkat, egy egész ország felszabadulását, szabadságát és reményét. Valami hasonlót nemrég éltem át a tüntetéssorozat kapcsán.

Ez volt tehát az egyik mozzanat. Része voltam valaminek, amiből hír lett, évekig úgy is peckelődtem, mint egy *részes*. Aztán megszűnt ez is.

2001-ben Méray-ösztöndíjasként a *Népszabadság*hoz kerültem, és szeptemberben a rovatszerkesztő elküldött az amerikai nagykövetségre. Nem tudom, milyen kulturális esemény lett volna ott, mindenesetre odaértem, és egy árva lelket nem találtam. Többször is bekopogtam, legalábbis emlékeim szerint, morfondírozom most, mert hát valakinek csak kellett lennie, mégiscsak egy nagykövetség! Visszamentem a kollégiumba.

Délután Majoros Sándorral kellett interjúznom. A Batthyány téren találkoztunk vele meg a fotóssal, és azzal köszöntött, hát ennek ellenére beszélgetünk? Minek ellenére, kérdeztem, mint egy friss kollégista. Akkor hallottam először a 9/11-ről, és rögtön úgy éreztem, valami visszafordíthatatlan történt, valami, ami gyökerestül fordítja fel a világot, ami önsúlyától leng, és lengése közben tör-zúz.

Azóta naponta hallok rendkívül fontos dolgokat; szerte a világból minden árad belém; mintha már nem is lehetne másként híreket szerkeszteni, csak az „elképesztő”, „káprázatos”, „lélegzetelállító” stb. jelzők kíséretében. Olykor átverték, megvettem egy-egy pletykalapot, mert hittem a címlapnak, mely „fantasztikus rejtélyeket” meg „lerántott lepleket” ígért. Ám a cikkben semmi lerántás nem történt, sőt nem is derült ki semmi, amit addig is ne tudtam volna.

A Facebook még jobban felgyújtotta ezt az amúgy is felgyújtott piacot. A párizsi merényletek, a menekültválság, a tüntetéssorozat már kezdettől szimultán kommentált eseményekként jelentek meg a nyilvánosságban. A hír önmagában is kommentár, hiszen valaki kiválasztja és tálalja, de ez valahogy más: az azonosidejűség és a közelség (a lapot ki kellett nyitni, a tévét be kellett kapcsolni, egyikhez sem szólhattál hozzá, és mindkettő vitt is tovább, míg egy poszt alatt addig fűrészelheted a semmit, amíg csak a kedved tartja) megrontja a tartalmat. Nagy FB-rajongó vagyok, mégis keserű szájjal figyeltem, hogyan legyintődik le például a tüntetéssorozat, hogyan magyarázódik szét, hogyan okoskodják morzsáira, hogyan mondanak rengeteg ostobaságot csupán a mondhatás miatt. Ha Zuckerbergék találmánya már 1989-ben létezett volna, a szabad világ emberei nem ülnek lélegzetvisszafojtva a tévé előtt, hanem smiley-kkal és süket bejegyzésekkel fitymálják le az eseményeket, felhergelt hordák indulatos cselekedetének titulálva a forradalmat.

Nem állítom, hogy semmi nem lep meg, semmi nem kavar fel, semminek nincs hírértéke a számomra; de hogy naponta, óránta, másodpercente meglep és felkavar, az szinte ugyanazt jelenti. Minden virtuálissá és paradox módon távolivá válik, miközben itt nézem a szobámban. Nincsenek hírek, mert egy hírállo-más lettem én magam. Akárcsak mindenki más.

GÁLL ERNŐ ÉS A MEGSZAKÍTOTT FOLYTONOSSÁG ÚJRATEREMTÉSE

■ A szociológus, filozófus és eszmetörténész, ideológus Gáll Ernő (1917–2000) a kolozsvári egyetem tanára és a *Korunk* főszerkesztője volt, nemzedékek támogatója és vitapartner. Egyik életrajzi jellemzése szerint a magyar Nagyváradon született zsidónak, 1940-ig „a román Nagyváradon volt magyar gyerek, majd a román Kolozsváron magyar fiatalember, filozófia szakos egyetemista. Aztán Erdély ezen része újra magyar lett, Gáll Ernő pedig újra zsidó. Ebben a minőségében aztán a magyar hatóságok vagonba rakták, és Buchenwaldba vitték. [Haza már] az újra román Kolozsvárra érkezett, ahol lelkesen folyt bele az életbe; volt neki jó oka megbecsülni azt. [...] Helyi, de annál nagyobb jelentőségű orgánumok, az *Igazság*, majd az *Utunk* szerkesztése után a *Korunk* főszerkesztője lett. Ez nevezhető élete fő művének”. Első írásait 1935–36-ban a *Nagyvárad* *Napló*, publicisztikáját a budapesti *Népszava*, szociológiai cikkeit 1937-től a *Korunk* közölte, melynek 1957-es újraindításától főszerkesztője volt 1984-es lemondatásáig.

1948-tól a magyar Bolyai Egyetem, ennek felszámolása után az „egyesült” Babeş-Bolyai professzoraként adott elő marxista és nem marxista filozófiát, etikát és szociológiát. Tizenhét könyve jelent meg, néhány románul is. Szociológiatörténeti monográfiája után nagy figyelmet keltő eszmetörténeti tanulmányokat és filozófiai esszéket közölt főként az etika, a morálfilozófia, az értelmiségszociológia és a kisebbségi ideológia köréből. Sokáig – a történelmi korszak és az életút ismeretében mondható, hogy természetesen – ő is kommunista volt, azután már „csak” marxista, a XX. szovjet pártkongresszus, majd ’56 katarzisa után felszabadult „alkotó marxista”. Később az „emberarcú szocializmus” reménykedő híve, végül a nyugat-európai „marxista reneszánsz” lelkes felfedezője a diktatórikus Romániában. Már a magyar forradalom leverése után erkölcsi-szellemi életgyakorlatává tette a módszeres kritikai önvizsgálat, a korábbi eszményekkel való fokozatos leszámolás öntisztító végrehajtását. A szektás dogmatizmussal való értelmi és lelki szakítás után az önreflexió és a kisebbségi magyar nemzeti közösség megmaradásának szolgálata jelentette számára a legfőbb értéket. A nemzetközi kitekintésből is táplálkozó tudásátadás, a tanítványok és kollégák ösztönzése mellett visszatérő tárgya lett a nemzeti-kisebbségi kérdés, élete végén a jelenkori nacionalizmus színváltozásainak megragadása. Mégis azzal a korszakos kezdeményezésével ásott legmélyebbre, amely a két világháború közti erdélyi magyar szociológiai, etikai-filozófiai gondolkodás és ideológiateremtő munka elhallgatott értékeinek „nemzeti haszonelvű” feltámasztását tűzte ki célul. Az elődök örökségére való élményszerű ráismerését morális önreflexiójával összekapcsolva olyan koncepciót alkotott, amely a folytonosságot kívánta helyreállítani. Naplóiában és leveleiben is a változékony múlt váratlan veszedelmeiről és a *Korunk*ról, a bizonytalan, akkoriban egyre kilátástalanabb jövőről beszélt. Főként pedig arról, hogy erkölcsisége és intellektusa miként segítette eljutni a kommunizmustól „a humanizmuson” át a nemzeti önvédelem gyakorlásáig, az „egyszerű” antifasizmustól mindenfajta totális hatalom megtagadásáig. A baloldal kegyetlen, komor szektájától kisebbségi közössége védelmezéséig, a hatalomból való részesedéstől a kényszerű kompromisszumokon át a hatalommal való összeütközésig.

Mozgalmi múltjával, „vezető értelmiségiként” Gáll a romániai magyar politikai-szellemi elit, sőt az establishment meghatározó tagja volt, mégsem tartozott a hatalmi pártarisztokráciához. Olyan baloldali volt, aki kapcsolatainak védőhálójával

embereket mentett, és intézményeket védett meg, aki már évtizedekkel a „létező szocializmus” összeomlása előtt a dialógus demokratikus elveit követte, lévén a pluralizmus reménytelenül megrögzött híve. Hiába volt sokáig marxista és mindvégig baloldali, magyar polgár volt, mégpedig erdélyi magyar baloldali értelmiségi polgár. Nem polgári baloldali, hanem baloldali polgár, aki éppúgy ragaszkodott Váradhoz és Kolozsvárhoz, mint Márai Sándor Kassához. Nemcsak az urbanitáshoz, hanem városa magyar szellemi miliőjéhez, a nemzethez és a kultúrához, vagyis saját identitásához. Életműve meghatározó része az erdélyi magyar művelődés legújabb kori történetének. Olyan erkölcsi, szellemi, tudományos készség, melynek nemcsak jelentékeny eszmetörténeti (kisebbségi ideológiai) örökségével kéne jobban sáfárkodnia utókorának a 21. század elején, hanem morális imperatívuszával is kellene végre valamit kezdeni. Azzal ugyanis, ha muzeális hagyaték gyanánt, mint a lezárt múlt részét, zárójelbe tesszük, magunkat fosztjuk meg a hagyomány (többek között a transzilvanizmus), a közelmúlt és a jelen megértésétől.

Gáll életművének hármaskaraktere az új *Korunkkal* kezdett kirajzolódni. Első, könnyen megragadható vonása az a tudatos kultúraépítő, művelődésszervező munka, melynek eredménye előbb maga a folyóirat lett, amely az ideológiai-hatalmi korlátok, megannyi kompromisszum ellenére a kor erdélyi magyar művelődésének legnagyobb egyéni és kollektív teljesítménye. Gáll tudományos érdeklődése is arra ösztönözte, hogy a XX. kongresszus előtt „polgári áltudományoknak” bélyegzett szellemi területek felé forduljon. Akkor is, ha mint maga írta, az új *Korunk* lapszámait „a szerkesztőség – manipuláltságtól, téveszméktől távolról sem mentes – törekvései és a hatalmi apparátus intézkedései közötti megfelelés, érintkezés vagy éppen ellentét függvényében alakultak ki”. És a lap mellett megjelentek a *Korunk-évkönyvek*, létrejöttek a nagy hatású „intézménypótlékok”: a *Korunk Galéria*, a *Korunk-délelőttök*, a tudományos kerekasztal-fórumok, a társadalom-néprajzi kör, könyvbemutatók, rendezvények, díjak.

Kultúraépítő tevékenységével szorosan összefügg működésének másik karakterjege: a szellemi javak „alkalmazott” közvetítésére való különös képesség. E tevékenysége java hozadékára a *Korunk* évfolyamain túl egyrészt összefoglaló-elemző tanulmányaiban, filozófiai körkép-esszéiben, másrészt tanítványainak munkásságában lelünk rá. Életművének harmadik fő területe az eszmetörténet volt és az ideológia, az erdélyi magyar gondolkodói hagyomány kritikai számbavétele és az így nyert ösztönzésekből is táplálkozó eszmealkotás. Egyik, antidogmatizmusából fakadó célja volt a marxista és az etnikai reneszánsz elméleti-pragmatikus kisebbségi ideológiai összekapcsolása, az erdélyi eszmetörténet két világháború közti örökségének értékelésével is a jelen tennivalóit tudatosítva. Mindinkább ez a *Korunk* szerkesztésétől el nem választható, a többségi nemzeti-kommunista hatalom által szigorúan ellenőrzött, aláaknázott szellemi mező lett a kisebbségi ideológus Gáll kedvelt „tartózkodási helye”. Munkaterülete azért volt különösen érzékeny, mert a magyar kisebbségi ideológus veszélyes szerzet volt. Főként, ha már más világokat is látott, hozzá még szociológus, aki a 20. század első felének eszméit rostálja, mígnem a kincs, amire rálelt, gazdag emberré tette. Gazdaggá, mert a felejtésre ítélt, betiltott művek, életművek olvasása után a kritikai rostán fennmaradt aranyrögökből képes volt valami újnak, a nemzeti kisebbség identitását erősítő konstrukciónak a létrehozására.

A kisebbség szellemi önszemléletének átértelmezése idején azok a kérdések nyertek utóbb korszakosnak bizonyult jelentőséget, amelyeket Gáll erkölcsfilozófiája vetett fel. A hetvenes évek elején, amikor az új nemzedék gondolkodásában ethosz és elmélet kezdett összekapcsolódni, Gáll a *sajátosság méltósága és a felemlt fő dramaturgiája* kidolgozásáig, szabadság- és reményelvű kisebbségi ideológiája megalapozásáig jutott el. Cs. Gyimesi Éva is úgy látta: „A hatvanas évekhez viszonyítva valóban új jelenségekről van szó, hiszen a sajátosság méltóságának vezéreszméje körül – a második világháború után – most először kerül sor egy kisebbségi ide-

ológia megfogalmazására. Az előzményei ott vannak a két világháború közötti transzszilvanizmusban, az Imre Lajos és Tavaszy Sándor által kifejtett kisebbségi ethosz szellemi hagyományában, tehát Gáll Ernő valójában a megszakadt folytonosságot teremtette újra.” Az új etikai fogalmaknak az irodalomban, a közgondolkodásban, sőt a magyar politizálásban is csakhamar használatossá lett tartalma nyilvánvalóvá tette, hogy az egyéni méltóságot csak a kollektív méltóság szavatolhatja. A *sajátosság méltósága* ideológéma a kisebbségi létet nem a kisebbségi közösséget romboló viszonyok, a nemzeti önazonosság megsemmisítését célzó törekvések összességként írta le, hanem ezeket meghaladó, megvalósítandó eszményként. Az üldözött kisebbséget nem valamiféle erkölcsileg magasrendű heroikus belenyugváásra sarkallta, hanem önérzetét kívánta megerősíteni. Gáll úgy vélte: „Az emberi méltóság a józan, cselekvő remény legjobb szövetségese. Ezt úgy is mondhatnók, hogy csak a bölcs, csak a valóság fejlődéstendenciáit közvetítő és ezeket vonalán kialakuló praxishoz vezető remény méltó az emberhez. *Más szavakkal: a méltóság – akárcsak a remény – mind az egyed, mind a kollektivitás számára életbevágóan szükséges.* Etikai kategóriaként önmagunkhoz s a társadalomnak hozzánk fűződő sajátos erkölcsi viszonyulását közvetíti. Értékként való elismerésünket fejezi ki. De a tudatossá vált méltóság bennünket is kötelez, az önmagunkkal szemben tanúsítandó igényességet tolmácsolja, szüntelen önmeghaladásra késztet. Méltóságunkat védelmezve az önmagunk és embertársaink iránti tiszteletet kérjük számon, jogaink elismerését, fejlődési lehetőségeink biztosítását szorgalmazzuk. Azoknak a feltételeknek a megteremtését sürgetjük, amelyek nélkül az eszmény pusztá illúzió maradna.” Csiki László negyedszázad múltán azt is leírta: „Volt egy nyomasztóan hosszú, ám remekművet kisajtoló korszaka az önmagában is paradox kisebbségi létezésnek, melyet leginkább »a sajátosság méltósága« szlogennel jellemezhetnénk. Reményeim szerint a sajátosság természetességének kora is elkövetkezik.”

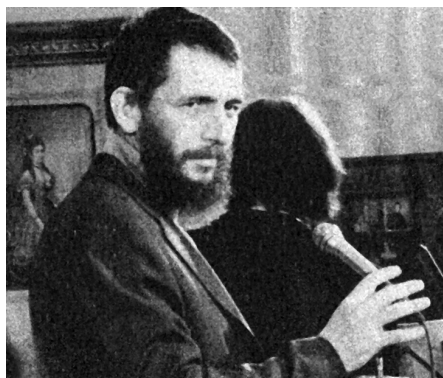
Gáll mindezzel együtt „peremszemélyiségnek” tartotta magát, szociológiai és érzelmi értelemben egyaránt. 1957 után a szellemi érték közvetítésben, a hetvenes évek elejétől a horizont kitágításában, a nyolcvanas években erdélyi magyar zsidó identitásában, a kilencvenes évek elején pedig politikailag, saját kisebbségi közösségében. Olyan, majdnem mindig hiába küzdőnek, akinek valószínűleg magyar–román viszonylatban is kezdettől utópikus próbálkozásai sikertelenek maradtak. A diktatúra bukása után emberi és tudományos „érdemei elismerése mellett” ismét peremhelyzetbe került. Mellőzötté vált, miközben ismét fontossá lett származása és politikai meggyőződése. A régi sikertelenséget újabb emberi és „intézményi” csalódások tetézték, melyek mélyen megviselték, ő azonban, mivel valóban tudós volt, tovább dolgozott, lelkesülten, olykor letörve, kétségek és bizonyosság között. Saját tudományos munkálkodását is néha az *úgynevezett* jelzővel illette, pedig nemcsak tudós volt, hanem saját iskola híján is műhelyteremtő. Örömet lelte az írásban és barátaiban, reménykedett tanítványjaiban, pályafutása végén azonban – talán eltúlzott keserűséggel, de biztosan túlzott önkritikával – úgy vélte: „Kérdéseim jobbak voltak a válaszaimnál.”

Ideológusi-eszme kutató munkáját életében megjelent utolsó műve, *A felelősség új határai* (1999) után is folytatta. „Azzal a gondolattal/tervvel foglalkozom – vetette papírra élete végén –, hogy az »erdélyiség változásai«-ról írok. Modern eszme- és politikatörténeti megközelítésben, kritikailag [...]. Regionalizmus, kelet-közép-európai összefüggések, föderalista törekvések, a poszt szocialista nacionalizmus, a kultúr nemzeti egység, multikulturalizmus.” Ez a mű már nem született meg, a gazdag erdélyi emlékirat-irodalomban kivételes helyet betöltő *Számvetés* (1995) azonban a feltett „nagy kérdésekre” igaz válaszokat adott. A *Korunk* huszonhét évét felidéző visszatekintést 2003-ban naplójának két kötete, 2009-ben levelezése követte, s az is remélhető, hogy centenáriuma nem múlik el beszélgetéseinek, vallomásainak kiadása nélkül.

PALACKPOSTA BAÁSZ IMRÉTŐL

■ Baász Imre üzent. 1990-ból, egy évvel a halála előtt. Már a bukaresti Képzőművészeti Főiskola grafikai tanszékén tanított volna, amikor eljutott hozzám hat kis tusrajza? Egy biztos: professzori, pontosabban kiválóan művészi szintűek. Külön érdekesség, hogy egy készülő könyvborítóban őrződtek meg (bújtak el régi papírok közt), a bordó levonaton fehér betűkkel ez olvasható: Bibliai tanulmányok.

Megpróbálok hozzájuk rendelni a nagyjából korabeli beszélgetéseinket, üzenet-váltásokat, az az 1991-es Korunk-címlap tervezését, a „Szolgál-e a művészet?” (1991. 5.)

súlyponthoz ígért és adott interjút Hegyi Loránddal, a Bécsi Modern Múzeum igazgatójával (*A D-villamos repülni tanul*), a szentgyörgyi Médiuum 2 kiállítási anyagából küldött reprotkat; és a korai, tragikus váratlansággal bekövetkezett halála után megjelent szövegét (*A video vibráló szempillantása*. Korunk, 1991. 9.). Az utóbbi elé írt búcsúztató (*Baász akciója*) végéről idézem: „Tárgyalt, utazott, szervezett – dolgozott; új technikákat tanult és gyakorolt. Ötvenévesen is sikerült fiatalnak maradnia. Így köszöntött

rá Sepsiszentgyörgyre, Erdélyre, Európára, a nagyvilágra a Medium 2-vel. »A szubjektíven megélt totális élmény«, a »művészi Én-teremtés« számára közösségi feladatokat jelölt ki – úgy, ahogy ezt Octav Paz szavaival foglalta programjába: »A művészi tevékenység célja nem a mű, hanem a szabadság. A mű csak út, semmi más.«

További Baász-idézetek kíváncsoznak ide, hogy megértsük, jól emlékezzünk rá: ez a páratlan grafikus gondolkodásban, vállalásban milyen nagy volt. 1993 januárjában (Egyed Péter tanulmánya mellett) töredékeket közöltünk Baász Imre írásos hagyatékából. Íme néhány: „Az ember a szabadság hitével születik a világra, a szabadság ízét hordja a nyelve alatt.” „A szerelmet, a kint, a méltóságot, az alázatot, a reményt és a hitet a vágy teremti meg a szabadság viselésének és megízlelésének emberi bővületében.” „A szabadság nem látvány. Az embert félrevezette a fény, megcsalta, mert elvakította a látvány szabadság-öröme.”

Végül még egy idézet, az ugyancsak halála után (az *Európai Időben* 1991 szeptemberében) megjelent interjúból: „A fáraó embermilliókat vezényelt ki, hogy hordják a követ a piramisához. Itt nem vagyok én fáraó, nem az ország a fáraó. Itt az értékteremtő gondolat kell fáraó legyen ebben az országban. Ezért kell hordjuk a követ mától kezdve az 1994-es kiállításhoz mindennap. Mert önálló értékeket kell teremtenünk, és ezt nem erdélyi magyarként, hanem romániai magyarként és európai románként és európai magyarként hirdetném, szeretném hirdetni, hogy ezt a kőhordást kicsi-kicsi, apró kövekben – hogy csak a zsebünkben egy kavics – vigyük végig és rakjuk le...” (A Chikán Bálint szerkesztette, Baász Imre életművét bemutató, Budapest, az 1994 szeptemberi-októberi kiállítás anyagából összeállított albumból. – A '94-es kiállítás már nem lehetett az ő gondja.)

Divatok jönnek, mennek. 2017-ben elmondható: Baász Imre művészete, életműve változatlanul érvényes. Rövid finnországi, svédországi, ausztriai és magyarországi útjai még nem teheték világhírűvé. Pedig értékteremtése a legjobbak közt jelöli ki a helyét.

Sebestyén László

BÚCSÚ MÓZES ATTILÁTÓL

■ A marosvásárhelyi református temetőben 2017. február 3-án elmondott búcsúbeszédében Markó Béla tulajdonképp kijelölte Mózes Attila helyét az erdélyi magyar irodalom történetében. Tolnai Lajos, a sötét világot festő, marosvásárhelyi hangulatait keményen kiélő prózaíró utódjának nevezte Attilát, egyúttal tágította rokoni körét. „A marosvásárhelyiséget, a provinciához való makacs ragaszkodás és a modernitás, az európaiság utáni csillapíthatatlan sóvárgás sajátos keverékét ugyanis nem lehet elfelejteni, ettől nem szabadulhat senki, aki megmerítkezett benne. Mózes Attila folytatója volt az igazságtalanul keveset emlegetett novellistának, Petelei Istvánnak is, fiatalabb kortársa a békétlen Szőcs Kálmánnak, meg hát közeli barátja Sütő Istvánnak.”

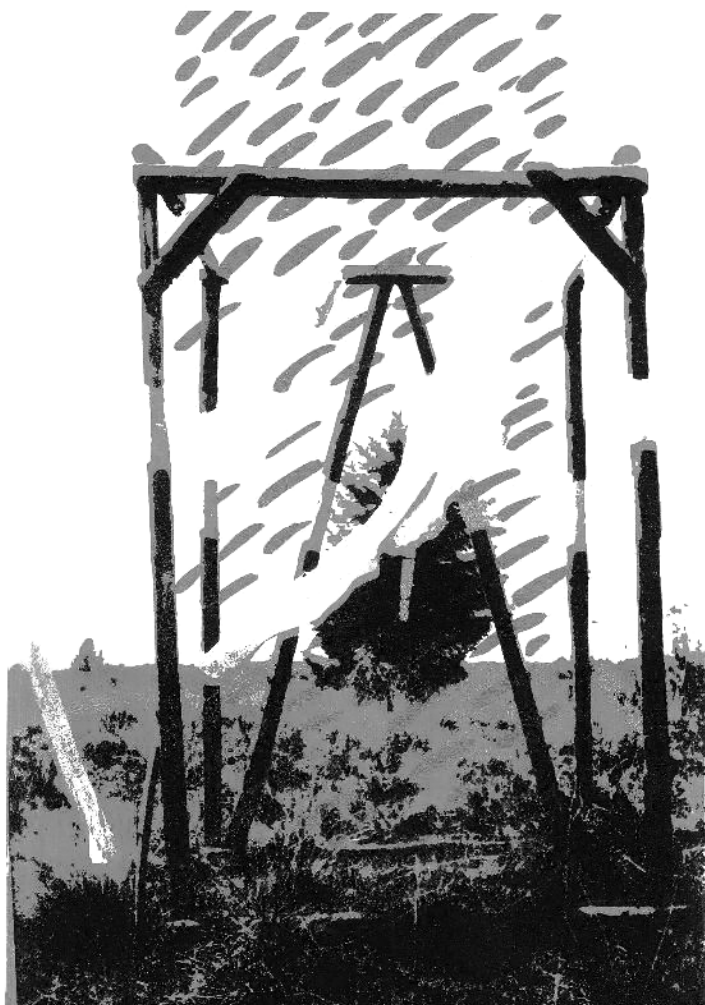
Biztos kezű, pontos írónak nevezi Markó a kolozsvári Gaál Gábor körben vele együtt indult Mózes Attilát, egyúttal „irigylésre méltóan művelt, nagy tudású, megbízható ízlésű irodalomkritikusnak”. A *Korunk*nak – főként a hetvenes években – volt szerencséje ezzel a megbízható ízlésű kritikussal szoros munkatársi kapcsolatot tartania. Néhány szerkesztői megszólításra, így a Móricz-évfordulón (*A móriczi értelemben vett totalitás*. 1979. 5.), majd 1985 szeptemberében, amikor „Kortárs írók romantika-képe” címmel készítettünk összeállítást, Mózes Attila a rá jellemző ironiával-önironiával válaszolt, nem spórolva meg prózája, alkata önjelmezését; ezzel kezdte a kérdés elutasítását: „Ha a romantika szót hallom, Hugó Viktoron és Maurice Jokain (ejtesd: Zsoké) kívül kapásból az jut eszembe, hogy tulajdonképpen sohasem volt első szerelmem; abban az értelemben, ahogyan az alkoholistának rendszerint a második pohár tömény esik csak jól – ha egyáltalán jól esik az alkohol íze, s arra gondol eme második pohár dédelgetések: ezzel kellett volna kezdeni.” A személyéhez kapcsolt romantika-, romantikus-kérdést prózaíróként és kritikusként egyaránt elutasította.

A józan, műre összpontosító irodalomkritikus 1975 és 1978 között mutatta meg magát, tehetségét – és kortársaiét – a *Korunk*ban. A *Varázslataink* című antológiáról elinduló vitában Mózes is megszólalt (*Fiatal költők ürügyén*. 1975. 11.) – kész kritikai fegyverzetben. A Forrás második nemzedékéről is szót ejt (korábbi kedvencei közé sorolja Farkas Árpádot, Király Lászlót, Kenéz Ferencet, Magyarai Lajost), ám náluk is jelentősebbnek ítéli az előtük érkezett Lászlóffy Aladárt és Szilágyi Domokost. Innen nézve elégtelennek ítéli a *Varázslataink*ban megmutatkozó tehetséget; Markó Bélát tekinti pozitív kivételnek, mellette Sütő Istvánban látja a „meglepetésre képes” költőt, és felfigyel Szőcs Géza poeta doctus alkatára (Weöres Sándorra emlékeztető versei „még mindig a költői játszadozás szintjén állanak”).

Kritikusi szorgalom, elmélyedni tudás, írástudói felelősség, stiláris igény – így tudom jellemezni Mózes Attila könyvkritikáit ezekből a jó *Korunk*-évekből. Frissen megjelent novellásköteteket mérlegelve 1975 márciusában Csiki Lászlót, Király Lászlót, Györffi Kálmánt, Vári Attilát, Várad B. Lászlót nevezi meg, bővebben Bálint Tibor, Hornyák József és Bodor Ádám prózájával foglalkozik, a *Plusz-mínusz egy napról* leírja: „Bodor Ádám novellisztikája irodalmunk csúcsait jelzi”. Kritikusi jóslata ugyancsak bevált Szilágyi Domokos és Vermes Péter gyermekeknek szóló könyvéről, a *Pimpimpáré* valóan sikerkönyv lett, akárcsak Fodor Sándor *Csipikéje* vagy Kányádi Sándor verskötete, *A bánatos királyné lány kútja*. Nem maradhat ki lerövidített felsorolásunkból Panek Zoltán „én-történelmét” magyarázó, értékelő kritikája, *A földig már lépésben* megjelenésekor (1978. 5.). Ide sorolható Méliusz-elemzése, ugyancsak 1978-ból.

A *Korunk* Mózes Attila-bibliográfiájába természetesen beletartozik a prózaközlés is, noha nem olyan gazdagságban, mint az irodalomkritika. Feljegyzendő, hogy 1994-ben Vida Gábor írt a *Korunk*nak Mózes egyik fontos kötetéről (*Árvízkor a folyók megkeresik régi medrüket*), *A mondat és a démon* címmel. Az idézetek végéhez közeledve, Vida kritikájából az első két mondatot másolom ide: „Kell némi bátorság ahhoz, hogy ilyen mondatot írjon címül az ember, mert ezt a szentenciát, mely látszólag, de talán nemcsak megfogalmazza a könyv végső igazságát, a szövegben újra meg kell találni, hozzá kell jutni. Ám a hozzá vezető út az esetlegeségek mezején keresztül vezet a helyhez, az egyetlenhez, ahol ez a mondat középpontként magában tudja az igazságot, ami által a hely megszenteli az utat, hogy az utas ne tévedhessen el.”

Kántor Lajos

LAKATOS ARTUR

AZ MSZMP KB ÁLLÁSFOGLALÁSA CEAUȘESCU ROMÁNIÁJÁRÓL (1971. január 26.)

■ Napjaink román történetírásában a Gheorghiu-Dej és Ceaușescu nevével jelzett hatvanas évekbeli külpolitika pozitív motívumként tűnik fel. Lavinia Betea szerint például az 1961–1964-es időszak eseményei révén Románia sikeresen hajtotta végre az átmenetet a csatlósi minőségből a független államiba, és ennek fő momentuma az 1964. áprilisi nyilatkozat volt.¹ Akkor ugyanis Gheorghiu-Dej egy kelet-közép-európai szocialista ország vezetőjétől meglehetősen szokatlan hangnemben kritizálta a Szovjetunióknak a kubai rakéták kérdésében folytatott politikáját. Ezen azonban a következő évben már látványosan túltett utódja, hiszen 1965 szeptemberében a román delegáció kívánságai Moszkvában megdöbentették a szovjet vezetőket. A kéréseik közé tartozott a román államkincstár és a két világháború között illegálitásban működő Román Kommunista Párt (RKP) archívumának visszaszolgáltatása,² a szovjet túlsúly enyhítése a Varsói Szerződés (VSZ) katonai struktúráiban, a szovjet vélemény automatikus elfogadása helyett dialógus a világ kommunista és munkáspártjai közötti viszonyban stb. Leonyid Iljics Brezsnyev azzal napolta el az igények megvitatását, hogy lesz még rájuk elég idő.³ Utólagosan meg kell állapítanunk, hogy ez a szokatlanul kemény román fellépés – amit a két fél közötti erőkülönbség egyáltalán nem támasztott alá – végső soron sikeresnek bizonyult, még ha nem is közvetlen módon. A kor magyar diplomáciája figyelemmel követte a Romániában zajló eseményeket, igyekezett lehetőleg nem állást foglalni, ítéletet mondani azokra vonatkozóan, még a bizalmas jelentésekben sem, legfőképpen tartózkodva a jellemítéletről.

Az első dokumentálható, meglehetősen tárgyilagos diplomáciai jellemzés és rövid életrajz Ceaușescuról 1967-ben került Bukarestből Budapestre, a Külügyminisztériumhoz.⁴ Kérdés, hogy mennyire látta a felelős magyar politika azt, hogy a Dejt követő vezetésben Ceaușescu rövid időn belül nemcsak az első lesz az egyenlők között, hanem egy olyan autoriter személy is válik belőle, aki Románia egész politikáját meg fogja határozni. Úgy tűnik, ez nem volt számukra világos, vagy ha igen, akkor annak nem maradt nyoma a dokumentumokban. Ennek oka kettős lehet. Egyrészt a magyar politikai vezetők nem tarthatták valószínűnek, hogy a desztalinizáció idején a szovjet központi vezetés valaha is megengedi, hogy valamelyik csatlós országban a vezető sztálini teljhatalomra tegyen szert. Másrészt pedig úgy is gondolhatták, hogy amennyiben a hatalomnak egy ilyenfajta koncentrációja mégis bekövetkezik, annak központi figurája nem a fiatal Ceaușescu, hanem egy tapasztaltabb, idősebb, műveltebb elvtárs lesz. Nem véletlenül jegyezte meg egy november 19-i jelentés, hogy „az új vezetők – köztük Ceaușescu elvtárs – nem rendelkeznek azzal a presztízzsel és népszerűséggel, amellyel Dej elvtárs rendelkezett”.⁵

A más országokban tevékenykedő magyar diplomaták is sokszor tartották fontosnak megjegyezni, jelentéseikbe beleírni azt, amikor az őket fogadó országok kisebb-nagyobb jelentőséggel bíró politikusai véleményt mondtak előttük a román

politikáról. Így például jelentésbe került az is, amikor a lengyel Politikai Bizottság (PB) tagja, a rzeszówi vajdaság első titkára, Władysław Kruczek egy magyar diplomatával folytatott beszélgetésében erősen támadta a románokat. Szerinte „figyelmeztetni kellene őket politikájuk következményeire”.⁶ Ceaușescut nem őszinte, inkább agyafúrt, nacionalista embernek tartotta, aki tudatosan folytat szovjetellenes politikát. És ebben – a saját egyéni szemszögéből nézve – nem is tévedett. Sokkal nagyobb teret kaptak azonban maguk az állam- és intézmények közötti kapcsolatok, melyek megfigyelése, elemzése magyar részről nem maradhatott el.

A magyar–román kapcsolatok témájában Földes György terjedelmes kötetet jelentetett meg,⁷ és a kérdés több fiatal kutatónak is az érdeklődési területét képezi. Ezúttal nem céлом a rendkívül sokoldalú, a társadalom és a gazdaság megszámlálhatatlan területén kialakult kapcsolatrendszernek minden aspektusra kitérő bemutatása, sem a magas szinten lezajlott események teljes körű kronologikus ismertetése, mindössze arra fókuszálni, hogy az 1971-re Romániáról kialakult képet bemutassam.

Általában véve elmondható erről az időszakról, hogy a hivatalos román–magyar kapcsolatok korrektek voltak, egyszerre szívélyesek és hűvösek is, s csak kismértékben befolyásolták az ideológiai nézetkülönbségek, illetve a magyar külpolitika magasabb fokú szovjetorientációja. A két csúcsvezető, Ceaușescu és Kádár János viszonyát is nyugodtan lehet ez idő tájt korrektnek nevezni, még ha barátrivá soha nem is vált. Ebben valószínűleg a jellem- és nézetbeli különbségek is szerepet játszottak. A kettejük hozzáállásbeli különbsége jól kiviláglik a Ceaușescu 1967-es budapesti látogatása végén készült feljegyzés részletéből is:

„Ceaușescu elvtárs a Kádár elvtárral folytatott utolsó beszélgetése (útban a repülőtér felé) folyamán nagyon nagy hangsúlyt fektetett annak kifejtésére, hogy a két ország közötti kapcsolatok alakulásáért milyen nagy felelősség hárul [rájuk,] és milyen sok függ személy szerint a két párt vezetőjétől. Kádár elvtárs ezzel egyetértett, és még kiegészítette azzal, hogy rengeteg függ a közép-kaderek hozzáállásától is, és ezért van nagy szükség a minisztériumi vezetők, üzemvezetők szorosabb kontaktusaira.”⁸

Ez persze nem akadályozta meg a két vezetőt az „úriemberhez méltó”, diplomatikus viselkedésben: egy ilyen apró kis epizód például Ceaușescu 1968. március 8-a alkalmából Kádár János feleségének küldött virágcsokra és nőnap-i üdvözlője, amit a Kádár házaspár örömmel fogad, és válaszában szívélyesen meg is köszön.⁹

Ebben az időszakban egyetlen olyan terület volt, ahol nem történt látványos irányváltás: a gazdasági kapcsolatok. A külkereskedelem terén a végig KGST-országokkal és elsősorban a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatok maradtak az elsődlegesek, ami az ország földrajzi fekvéséből is természetesen következett. A külkereskedelemben a legfontosabb partnernek a Szovjetunió bizonyult, 1965-ben az összforgalom 40–42 százalékával, 6–8 százalékos részesedéssel pedig Csehszlovákia és az NDK követte. Magyarország és Lengyelország csak 3–4 százalékot tudhattak magukénak.¹⁰ Ugyanakkor, amennyiben relatív szempontból közelítjük meg a problémát, bizonyos szintű állandó forgalomcsökkenés is megfigyelhető volt. Legalábbis ez derül ki az alábbi táblázatból:

<i>Összforgalom</i>	<i>1960</i>	<i>1961</i>	<i>1965</i>	<i>1966</i>
KGST-országok	66,6%	64,7%	60,4%	54,4%
Más szocialista országok	6,4%	3,7%	4,4%	5,2%
Fejlett tőkés országok	4,1%	4,9%	5,4%	6,4%
Fejlődő országok	4,1%	4,9%	5,4%	6,4%

Az abszolút számok tükrében pedig kiderül, hogy Románia külkereskedelmi forgalma egy év alatt – 1965-ről 1966-ra – 10,1 százalékkal nőtt: 1959,8 millió rubelről 2158 millió rubelre.¹¹ A táblázatból az is kiderül, hogy Románia tudatosan növelte a kereskedelmét a KGST-n kívüli országokkal, ez azonban nem járt a KGST-n belül betöltött szerepének jelentős csökkenésével. Egyfajta növekedő tendencia figyelhető meg a szocialista táboron kívül található országok irányába, ami tovább fog folytatódni a hetvenes években.

Külön figyelmet kapott magyar részről a romániai irányított kultúrpolitika, jobban mondva ennek a nacionalizmus felé történő elmozdulása. Erre utal egy 1968. január 10-én készült jelentés, mely a román hozzáállás megváltozásáról, a nemzeti jelleg kihangsúlyozásáról szól. Ennek szövege szerint a románok átértékeltek a múltat nemzeti szempontból, és sok eseményt másként látnak. A nemzeti fejlődés rovására gyakran elhanyagolják a társadalmi aspektusokat, és az első világháborút elismerik, hogy összességében véve imperialista jellegű volt, de Románia részvétele igazságos benne, mert nem hódítani akart, csak a nemzeti egység megvalósítását kívánta. A szocialista fejlődést önerőből történőnek állítják be, nem hangsúlyozzák kellőképpen a baráti országok segítségét. A Hunyadi családot, Budai Nagy Antalt, Dózsa Györgyöt egyértelműen erdélyi román hősként állítják be.¹² Természetesen ezt a fajta irányváltást Budapesten nem igazán értékelték, ugyanakkor azonban nem érezték, hogy mit lehetne tenni ez ellen.

1971-re pedig már túl voltak a szocialista országok a prágai tavaszon is, melynek leverésében egyedül Ceaușescu Romániája nem vett részt, sőt éppen ellenkezőleg, elítélte a beavatkozást. Sőt ennek már látszottak az első eredményei is Nyugatról: mind Charles de Gaulle francia, mind Richard Nixon amerikai elnök hivatalos látogatást tett Romániában.¹³ Ennek következtében komplex, nem pozitív, de meglehetősen árnyalt kép alakult ki Romániáról közép-kelet-európai szövetségesei szemében, amelynek jó szintézisét nyújtja a következőkben ismertetett dokumentum.

XIX/J/1/j Küm 1969. Románia. 79-es doboz
F 29.

Egészében átvéve:

A Román Szocialista Köztársaság külpolitikája, belső helyzete és a magyar–román kapcsolatok

(az MSZMP PB 1971. január 26-i határozata alapján)

I.

1. Az 1960-as évek eleje óta Románia számos fontos nemzetközi kérdésben a Varsói Szerződés többi tagállamától eltérő álláspontot foglal el. A román vezetés saját különvonalának erősítésére igyekszik kihasználni a nemzetközi munkásmozgalomban meglévő ellentéteket, a különálló pártok megnyerésére törekszik és túlhangsúlyozza a szuverenitás, függetlenség, a be nem avatkozás elveit. Eddigi magatartásuk következetes folytatását jelenti N. Ceaușescu júniusi kínai látogatása, Nixon tervezett kínai útjának egyoldalú pozitív értékelése, az antiimperialista világkonferencia összehívása vonatkozásában kialakított új negatív állásfoglalásuk.

E politikából következik a nacionalista hangulatok felszítása, a szovjetellenesség erősödése, a KGST országok gazdasági integrációjának fékezése, a Varsói Szerződés tagállamai együttműködése továbbfejlesztésének késleltetése.

A nemzetközi osztályharc szempontjainak mellőzésén, a mindenkivel való elvellen barátkozáson és saját szerepük túlbecsülésén alapuló külpolitikai koncepció keretében N. Ceaușescu 1970-ben Franciaországba, az Egyesült Államokba, Ausztriába és Marokkóba, 1971 júniusában pedig a távol-keleti szocialista országokba és Finnországba látogatott. Összel iráni, majd dél-amerikai utazást kíván tenni. Az NSZK-val való kapcsolatok fejlesztése jegyében Maurer miniszterelnök 1970-ben Bonnban tett látogatást, Heinemann államelnök pedig 1971-ben Bukarestbe látoga-

tott. A román külügyminiszter az utóbbi időben Görögországban, Kanadában, Törökországban és Franciaországban igyekezett fejleszteni a kapcsolatokat.

A román vezetésnek a külön vonalhoz fűzött reményei csak kis mértékben váltak valóra. A fejlett tőkés országok – bár érdekeltek a román külön vonal fennmaradásában, és ezért tesznek is némi anyagi erőfeszítéseket – azt is látják, hogy a Románia által remélt nagyobb gazdasági áldozatvállalás nem célszerű, mert egyrészt a román különvonalnak megvannak a maga korlátai, másrészt ennek fokozottabb támogatásával nem kívánják rontani a Szovjetunióhoz és a többi szocialista országhoz fűződő kapcsolataikat. A szocialista országok vonatkozásában a különvonal túlhajtása az elszigetelődés irányába hatott. Mindez bonyolult taktikázásra készteti a román vezetést. Politikájukban bizonyos pozitív vonások is jelentkeznek a Varsói Szerződés és a KGST államok vonatkozásában. 1969-ben ott voltak a moszkvai nemzetközi tanácskozásokon, részt vettek az antiimperialista világtérkép-tervezés előkészítésében, új barátsági szerződést írtak alá a Szovjetunióval, Csehszlovákiával, Bulgáriával, Lengyelországgal.

2. A jelenlegi román gazdaságpolitikai vonal alapjai a külpolitikai változások függvényeként jöttek létre. A román vezetés – figyelembe véve a nemzetközi erőviszonyok alakulását – különösen a Szovjetunió és a szocialista országok többsége és Kína közötti ellentét fokozódását, valamint a KGST továbbfejlesztésére 1962-ben meghirdetett programot (közös tervezés bevezetése, közös vállalatok létrehozása, a termelés nemzetközi átprofilozása a gazdaságosság alapján stb.) – arra az elhatározásra jutott, hogy az ország gazdasági elmaradottságának történelmileg rövid idő alatti felszámolása érdekében külgazdasági kapcsolatainak fejlesztésében lényeges változtatásokat hajt végre.

Exportjuk legértékesebb részét képező kőolaj, fa, kukorica és egyéb mezőgazdasági termékek, színesfémek, egyes vegyi cikkek és más „kemény” áruk egyre nagyobb hányadát a szocialista relációból a fejlett tőkés országokba terelték át. Az így kitermelt tőkés devizáért, valamint a felvett hitelekből korszerű, komplett gyári felszereléseket és egyéb berendezéseket vásároltak. Az erőltetett ütemű iparosítással rövid idő alatt fel kívánnak zárkózni az iparilag fejlettebb KGST országokhoz, hogy így „egyenrangú partnerként” vehessenek részt a szocialista országok munkamegosztásában. Ugyancsak ezt a célt szolgálja a KGST mélyebb együttműködési formáinak bevezetését fékező tevékenységük. Emellett feltételezik, hogy politikai megfontolásból mindezek ellenére továbbra is segítséget fognak kapni a szocialista országoktól.

A hatvanas évek vége felé azonban az elért jelentős fejlődés ellenére egyre inkább bezabizonyosodott a nacionalista töltésű, nagyravágyó gazdaságpolitika megalapozatlansága. A tőkés devizáért vásárolt modern gépi berendezéseken főleg a megfelelő szakmai képzettséggel és tapasztalattal rendelkező káderek hiánya miatt több év után is magas önköltségű és alacsony műszaki színvonalú termékeket állítanak elő, amelyek külföldi elhelyezése súlyos nehézségekbe ütközik. A szükséges fejlesztés és az anyagi érdekelttség elhanyagolása miatt a mezőgazdaság nem tudott megküzdeni az 1968–70-es évek rossz időjárásával, amit tetézett a múlt évi árvíz. A gyöngye termésből csak a belső ellátás rovására tudták többé-kevésbé teljesíteni exportkötelezettségeiket, a belső feszültségek fokozódtak, a külföldi adósság túlzott méreteket öltött, az újabb hitelek erősen megcsappantak. A KGST országok – főleg a Szovjetunió – egyre inkább a kölcsönös előnyök elvének alkalmazására tértek át az eddigi meglehetősen egyoldalú segítség helyett.

Ebben a helyzetben a román vezetés tőkés kapcsolatainak bizonyos fokú csökkentésére kényszerült, és ugyanakkor fokozza külkereskedelmi és kooperációs együttműködését a KGST országokkal.

Az iparilag fejlett KGST országokhoz való felzárkózás – a legtöbb területen – eredményesen, de egyre csökkenő ütemben folyik. Magyar–román vonatkozásban

egyres fontos cikkek egy főre eső termelésében már nemcsak utolértek, hanem el is hagytak bennünket.

a. A nemzeti jövedelem az 1966–70-re szóló ötéves tervben évi átlagban 7.6%-kal növekedett annak ellenére, hogy a mezőgazdaságban három évig rossz termés volt. A nemzeti jövedelem ágazati szerkezete lényeges változáson ment keresztül, az ipar súlya az 1960. évi 42%-ról 1970-ig 60%-ra nőtt, a mezőgazdaságé 35%-ról 24%-ra, a kereskedelemé pedig 6%-ról 25%-ra csökkent.

b. A nemzeti jövedelem közel egyharmadát kitevő felhalmozási alap nagyszabású beruházási program megvalósítását szolgálta. 1966–1970 között a tervet túlteljesítve az állam központosított alapjaiból többet fordítottak beruházásra, mint a megelőző tíz év alatt. A beruházások eredményeképpen egyharmadával növelték az állóalapot állományát, és nemzetközi méretekben is jelentős termelési kapacitásokat helyeztek üzembe. Az iparosítási programnak megfelelően a beruházások egyre nagyobb hányadát az ipar kapta. 1966–70 között azonban e cél megvalósítását a mezőgazdaság és a nem termelő ágazatok részesedésének jelentős csökkentésével hajtották végre.

c. Románia a felszabadulás előtti elmaradott agrárországból az elmúlt évek során a közepesen fejlett ipari-agrár országok sorába lépett. Ezt elsősorban dinamikus ütemű iparfejlesztésével érte el. Az ipari termelés növekedési ütemét tekintve, 1961–1965 között Románia már a világ első országai közé emelkedett, s 1966–70-es években is csak Japán előzte meg. Az európai KGST országok között csak Bulgária közelíti meg az iparfejlesztés terén. 1966–70 között a román ipar évi átlagban 11,8%-kal növelte termelését.

A főbb iparcikkek 1966–70. évi termelési tervét általában teljesítették. Az iparfejlesztés korszerűsödése következtében lényegesen megváltozott az ipari termelés ágazati szerkezete is. Legerőteljesebb a vegyipar és gépipar súlyának a növekedése. 1966–70 között a tervet túlteljesítve a munka termelékenysége az iparban évi átlagban 7,7%-al nőtt, a foglalkoztatottak számának 3,5%-os átlagos növekedése mellett. Az ipari termelés növekedésének kétharmad részét a munkatermelékenység növekedése biztosította.

A román ipar jelentős fejlődési eredményei mellett évek óta megoldatlan problémák sokaságával küszködik. Emellett olyan törekvések is érvényesülnek, amelyek negatív hatása a jelenlegi extenzív fejlődési szakaszban még nem eléggé érezhető, de a jövőben egyre fokozódni fog. Ilyenek többek között a következők: a megtett intézkedések ellenére továbbra is súlyos hiányosságok tapasztalhatók a termelési kapacitások és a munkaidő kihasználásában. Az ipari termékek jelentős részének műszaki színvonala alacsony, választéka szegényes, minősége kifogásolható. Állandó problémákat okoznak a termelés programozásának, a munka üzemben belüli megszervezésének hiányosságai és főleg a képzett és gyakorlott szakkaderek hiánya. Az ipar fejlődésével párhuzamosan fokozódó nehézség a feldolgozó iparágak nyersanyagellátásnak biztosítása.

A gépipart – és anyagtakarékosság jegyében autarchikus törekvések jutnak érvényre, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyják a gazdaságosság szempontját.

d. Az erőltetett ütemű iparosítás következtében a román mezőgazdaság jóval lassabban fejlődött, mint a többi KGST-ország mezőgazdasága. A beruházások elégtelensége, az anyagi érdekltség és a szakkaderek hiánya, a gyakori átszervezések, munkaszervezési hiányosságok, a laza munkafegyelem, valamint az utolsó három év rossz időjárása és az 1970. évi árvíz miatt a román mezőgazdaság globális termelése 1966–1970 között az előírtáznál alacsonyabb 3,5% helyett csak 1,9%-kal nőtt. Nehézségek mutatkoztak az exportkötelezettségek teljesítésében, s erősen romlott a lakosság alapvető élelmiszerekkel való ellátása.

e. Az iparosítással párhuzamosan jelentősen fejlődött és korszerűsödött a román közlekedés. Az áruszállítás volumene 1970-ben 67,5%-kal volt nagyobb az

1965. évinél. Románia jelentős előrehaladást ért el a vasút villamosításban (a Di-esel- és villamos vontatás a vasúti szállítás ősztvolumenében az 1965. évi 40%-ról 1970-ben 79,3%-ra növekedett), a közutak korszerűsítésében és az olajvezetékek építésében, de vasúthálózata jelenleg is meglehetősen ritka.

f. A külkereskedelmi árucseré-forgalom 1966–1970 között a tervet jelentősen túlteljesítve 75%-kal növekedett. De az import 81%-os növekedésével szemben az export csak 68%-kal nőtt, s ezért a mérleg passzív egyenleget mutat, főleg a fejlett tőkés országok vonatkozásában, ahol a felhalmozódott eladósodás meghaladja a másfél milliárd dollárt. Az adósság csökkentése érdekében 1969 óta megvalósított import átterelés eredményeképpen a szocialista országok részesedése a román külkereskedelemben az 1968 évi 52%-ról 1970-ben 56%-ra nőtt és a fejlett tőkés reláció súlya megfelelően csökkent.

g. A reálbér 1966–1970 között 20%-kal nőtt, de ebből 6%-a 1966, 8% pedig 1970-re esik. A közbeeső években a lakbérek, fűtési, világítási és egyéb szolgáltatási díjak, valamint az élelmiszerárak jelentős emelése és a nyugdíjak csökkentése erősen fékezte az életszínvonal növekedését. 1970-ben a normális átlagbér 1435 lejtt tett ki, ami a lej tényleges vásárlóértékét figyelembe véve mintegy 1600 forintnak felel meg. A minimális fizetés az 1965. évi 570 lejről 1970-ig 800 lejre (40%-kal) emelkedett. Az állati termékek fogyasztói árát 10-20%-kal, a lakbéreket 150-200%-kal emelték.

A nemzeti jövedelem egy főre eső fogyasztási alapja 1966–70 között Magyarországon 29%-kal, Romániában 27%-kal nőtt. Míg 1965-ben az egy főre eső román fogyasztás értéke a magyar színvonal 67%-át tette ki, 1970-re ez a szám 65%-ra csökkent. Az egy főre eső húsfogyasztás 1968-ban Romániában 30 kg volt (nálunk 54 kg), a tejfogyasztás 132 kg (nálunk 111 kg), a tojásé 137 db (nálunk 218), a cukoré 18 kg (nálunk 32).

A lakásépítés terén Románia jelentős eredményeket ért el. 1966–70 között állami alapokból, illetve állami hitellel 344 ezer, a lakosság saját eszközeiből pedig több mint 250 ezer lakás épült.

A román belpolitikai életet a központi szervek vezető szerepének erőteljes érvényesülése jellemzi minden területen. A Román Kommunista Párt a X. Kongresszus határozatainak végrehajtásán dolgozik. Ennek megfelelően aktív tevékenységet fejt ki a népgazdaság, a társadalmi, politikai élet, valamint a kultúra fejlesztése terén. A figyelem középpontjában a népgazdaság irányításának és tervezésének tökéletesítésére a párt- és az állami apparátus átszervezésének megvalósítása áll. Mindez a társadalom jobb irányítását, a demokrácia növelését, a párhuzamosságok kiküszöbölését célozza.

A társadalmi folyamatok jobb irányítását, a népgazdaság gyors fejlődésének érdekeit szolgálták az oktatás terén végrehajtott reformok, a tudományos oktatás irányításában megvalósított változtatások, valamint a kultúra terén tett egyéb intézkedések. Az RKP KB Végrehajtó Bizottsága ez év júliusában megtárgyalta a politikai-ideológiai tevékenység helyzetét és határozatot hozott annak megjavítására. Ennek nyomán több személyi változást eszközöltek ki, és intézkedéseket tettek az idegen ideológiai nézetek visszaszorítására. Mindez aggodalmat váltott ki főleg értelmiségi körökben. Ősszel a KB plenáris ülés keretében fogja megtárgyalni az ideológiai és kulturális-művészeti tevékenységgel kapcsolatos helyzetet.

A politikai élet demokratizálása jegyében 1968 végén megszervezték a Szocialista Egységfrontot, létrehozták a magyar és a német nemzetiségűek országos és megyei tanácsait, továbbá a szerb és ukrán nemzetiségűek országos és megyei tanácsait. A nemzetiségek helyzetében némi javulást jelentett a magyar és német nyelvű tévéadások bevezetése, nemzetiségi könyvkiadó létrehozása, új magyar nyelvű hetilap kiadása. 1971 márciusában a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos tanácsának ülésén a román vezetés kilátásba helyezte a magyar nyelvhasz-

nálat körének kiszélesítését (ezt az 1971–72 tanévtől meg is valósították), a köz-igazgatásban, az oktatásban, a magyar nyelvű könyvkiadás fokozását, a nemzeti-ségi kérdések fokozott előreléptetését stb. A helyi román vezetők körében azonban ellenállás mutatkozik az ígéretek beváltása terén. Ennek hatása alatt az RKP 50. évfordulója alkalmából 1971 májusában tartott főtítkári beszédben a nemzetiségi kérdés már alig került szóba, olyan megállapítás hangzott el, hogy ez a kérdés helyesen megoldódott. Ez nemzetiségi körökben csalódást, román részről bizonyos megnyugvást váltott ki.

Az utóbbi években fokozódott Nicolae Ceaușescu személyének kultusza. A párt- és állami életnek minden fontos eseményét az ő kiemelkedő személyi hozzájárulásával hozzák összefüggésbe (jelenleg öt funkciót tölt be egy személyben). Az RKP 50. évfordulója alkalmából a Román Szocialista Köztársaság Hőse kitüntetést létesítettek, melynek egyedüli tulajdonosa Ceaușescu. A kongresszus a párt legfelsőbb szerveiben jelentős személyi változásokat fogatosított. Az Állandó Elnökségből eltávolították a régi vezetők jelentős részét (Bârlădeanu, Apostol, Stoica, Drăghici stb.)

A párt ideológiai, politikai és kulturális munkájának középpontjában a hazafias nevelés, a párt politikájának magyarázása, a nemzetközi helyzetnek a román felfogás szerinti értelmezése áll. Előtérbe állítják a román nép több ezer éves történelmét, idealizálják a múltat, elferdítik a nemzeti és az internacionalista kötelezettségek értelmezését. Gyakran eltorzítják az osztályszempontokat, vagy elmosásák a határokat a hazafiság és a nacionalizmus, a nemzeti büszkeség és nemzeti hivatkozás között. E tendenciák világosan kifejeződnek a párt tudományos, irodalmi és kulturális irányító tevékenységében is.

II. Magyar–román kapcsolatok

A román különvonal a magyar–román kapcsolatokban is erősen érezteti hatását. Hazánk és Románia kapcsolatait ezenkívül negatívan befolyásolja a romániai magyar nemzetiséggel kapcsolatos román politika, az asszimiláció erőltetése és az ennek érdekében kidolgozott intézkedések és módszerek. Terheli a magyar–román viszonyt az a román gyakorlat is, amely arra irányul, hogy adminisztratív módszerekkel csökkentse a magyarországi életnek, az itteni intézkedéseknek hatását a romániai magyarságra, továbbá az az erőszakolt törekvés, amely Erdélynek kezdettől fogva román földdé nyilvánítását szorgalmazta. A fent említett kérdésekben elfoglalt román álláspont rokoni és más csatornákon keresztül rendkívül kedvezőtlen visszhangot vált ki hazánkban, különösen az értelmiség körében, s alkalmas arra, hogy nacionalista hangulatot szítson mindkét országban.

1. Politikai kapcsolatok

a. A magyar–román pártkapcsolatok, mennyiségi és formális szempontokat figyelembe véve, kielégítőek. 1967-től kezdve összesen nyolc ízben került sor PB-tag szintű párttalálkozóra, ebből négyet a román párt kezdeményezett. Nem hivatalos felső szintű párttalálkozót két ízben tartottunk: 1966-ban Kádár elvtárs vezetésével MSZMP küldöttség járt Romániában, amit Ceaușescu elvtárs RKP delegáció élén 1967-ben viszonzott. A magyar–román pártkapcsolatok értékét nagymértékben rontja a találkozó formális jellege, a románok részéről tapasztalt őszinteség hiánya és bizalmatlanság. Hasznos volt Komócsin és Aczél elvtárs májusi bukaresti látogatása, amely Kádár és Ceaușescu elvtárs találkozását volt hivatva előkészíteni. A felsőszintű találkozót Ceaușescu pekingi látogatása kapcsán megnyilvánuló szovjetellenes, a szocialista országok közös fővonalától eltérő román állásfoglalások következtében kialakult helyzetben elhalasztottuk. Újabb PB tag szintű konzultációra október 25-én került sor. Jelenleg 1972. februárra van előirányozva a felsőszintű találkozó és a barátsági szerződés aláírása.

b. 1969 decemberében a két ország gazdasági, külkereskedelmi és kooperációs kapcsolatai fejlesztésének szükségességéről folytatott alkalmi eszmecserét Moszk-

vában Kádár János és Foch Jenő, illetve Ceaușescu és Maurer elvtárs. Ugyancsak a kétoldalú kapcsolatok kérdései (a határt átszelő folyók vízhozamának megosztása, ösztönzési együttműködés, műszaki kooperáció, a gazdasági együttműködés elvei, a határ menti árucere-forgalomról szóló egyezmények megkötésének előkészítése szerepeltek Fehér Lajos és Iosif Banc 1968 decemberében, valamint Apró Antal és Iosif Banc 1970 januárjában Nagyváradon, továbbá Vályi Péter és Iosif Banc 1971 júniusában Bukarestben lezajlott megbeszélésein.

c. Az állami szervek közötti hivatalos érintkezések csak az utóbbi időben jártak jelentősebb eredménnyel. Magyar részről 1970-ben két, 1971-ben három, román részről 1970-ben öt, 1971-ben három miniszter tett hivatalos látogatást.

d. Társadalmi szervezeteink között a találkozók számát és szintjét illetően megfelelően alakultak a kapcsolatok.

2. Gazdasági kapcsolatok

A külkereskedelem vonalán többévi stagnálás után örvendetes élénkülés tapasztalható. 1969-ben 15%-kal, 1970-ben pedig 37%-kal nőtt az árucere-forgalom. 1971-re szintén 15%-os növekedés várható. 1971–1975-re 90%-os növelést irányoznak elő, az együttműködés főleg a gépiparban fokozódik. A termelési kooperáció terén azonban minimálisak az eredmények, a lehetőségeket nem használjuk ki. A jövőt illetően pozitívan értékelendő, hogy az 1971–1975. évi árucere-egyezmény keretében a kooperációs szállítások a gépforgalom 10%-át teszik ki.

Gazdasági együttműködésünk továbbfejlesztését akadályozzák egyes évek óta megoldatlan problémák. Ilyenek: nem tudunk közúti fuvarozási egyezményt kötni, mert a román fél a kölcsönösség elvére hivatkozva útdómentességet követel a Magyarországon áthaladó közúti tranzitszállításai során, holott ilyen kölcsönösség nem áll fenn, mivel a Románián keresztülhaladó magyar közúti tranzitszállítások minimálisak.

A románok hosszú időn át nem voltak hajlandók velünk vízügyi egyezményt kötni. A tavalyi árvíz után erre végre sor került, s sikerült szabályozni az árvízvédelemmel kapcsolatos együttműködést, de a határt átszelő folyók víz megosztásának kérdése a románok merev elzárkózása miatt ma is megoldatlan.

3. Kulturális kapcsolataink lassú ütemben ugyan, de fokozatosan fejlődtek az utóbbi években. Így a tudományos akadémiák együttműködése keretében létrehoztuk a Történész vegyes bizottságot, aláírtuk az egymás fővárosában kölcsönösen felállítandó kulturális intézetekre vonatkozó egyezményt. Bővültek a kulturális intézetek, oktatási intézmények közötti közvetlen együttműködési lehetőségek, vendégoktatók cseréjére kerül sor a két főváros egyeteméi között.

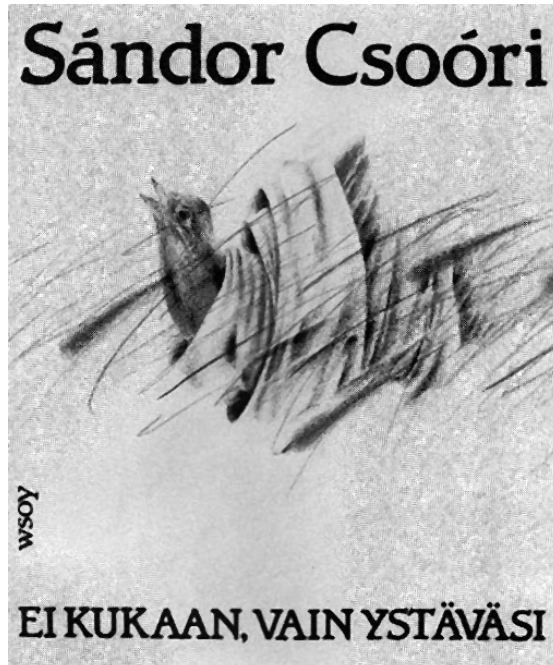
Kapcsolataink során azonban több probléma is felmerült. Így a felszabadulásunk 25. évfordulója alkalmából Bukarestben rendezett magyar könyvkiállítás anyagából 30, zömmel szépirodalmi művet kivétettek azon a címen, hogy azok nem kívánatos részeket tartalmaznak. Velünk való előzetes egyeztetés nélkül nagy ünnepeket rendeztek Romániában Dózsa György születésének 500. évfordulója alkalmából. A Dózsáról készült koprodukciós film szövegében és szellemében változtatásokat eszközöltek, s ezzel meghamisították a történelmi valóságot.

A két ország között a közös könyvkiadás keretében eszközölt cserénél a reciprocitáshoz ragaszkodnak. Az ottani több mint másfél millió magyar ajkút figyelembe véve ez teljesen indokolatlan. Akadályokat gördítenek a magyar sajtótermékek romániai terjesztése elé. Nem vagy csak rendszertelenül kézbesítik a Magyarországról megrendelt és küldött sajtótermékeket, rendeléseket a minimálisra korlátozzák.

■ JEGYZETEK

1. Alina-Alexandra Georgescu: *Foreign Policy Change. The Case of Romania*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 2011. 89.
2. Valószínűsíthető, hogy a két világháború közötti RKP iratanyagáról van szó, amit Moszkvában őriztek.

3. Mioara Anton – Ioan Chiper: *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*. Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, Buc., 2003.
4. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), XIX-J-1-j, 1967. 76-os doboz. 001648/44-es dokumentum. Nicolae Ceaușescu életrajza.
5. MOL, Szt XIX-J-1-j, Küm. 1965. 95-ös doboz. 004801/19-es dokumentum. 1965. november 19-i jelentés. Fol. 1.
6. MOL, XIX-J-1-j, 1968. 77-es doboz. 003192-es dokumentum.
7. Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Bp., 2007. A korszak Romániájára vonatkozó másik értékes munkának számít Hunya Gábor – Réti Tamás – Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet*. Atlantisz Kiadó, Bp., 1990; Szász Zoltán: *A románok története*. Bereményi Kiadó, Bp., 1993.
8. MOL, XIX-J-1-j, 1967. 77-es doboz. 001648/74-es dokumentum.
9. MOL, XIX-J-1-k, 1968. 32. dob. 3013-1. dok
10. MOL, Szt XIX-J-1-j, Küm. 1965. 95-ös doboz. 004801/16-os dokumentum. Fol. 4.
11. MOL, XIX-J-1-j, 1967. 80-as doboz. 002910-es dokumentum.
12. MOL, XIX-J-1-j 1968-as év, 78-as doboz . 00793-as dokumentum.
13. Erre vonatkozóan bővebben lásd Catherine Durandin: *Nicolae Ceaușescu – Adevăruri și minciuni despre un rege comunist*. Editura Nemo, 1999; Joseph F. Harrington – Bruce J. Courtney: *Relații româno-americane*. Institutul European, 2002; Henry Kissinger: *White House Years*. Little Brown and Company, Boston, 1979; Walter Isaacson: *Kissinger. Életrajz*. Panem, Bp., 2001.

KÁDÁR HANGA

A TÖBBPLATFORMOS TÖRTÉNETMESÉLÉS EREJE

A médiajelenség, amiről keveset tudunk, ám annál nagyobb hatással van ránk

■ Mitől válik világszerte ismertté egy film vagy könyv? Hogyan építenek és közvetítenek a média eszközein átszűrve egy történetet úgy, hogy az akár évtizedek múltán is népszerű sztoriként bővüljön tovább? A válasz a többplatformos történetmesélésben rejlik, amely ugyan nagyon elterjedt kutatási téma Nyugaton, és – mint fogyasztókra – ránk is hatással van itthon, azonban magyarul egyelőre kevés értekezés született ebben az irányban. Az olyan népszerű, hatalmas rajongótábor magá köre gyűjtő franchise-ok, mint a *Harry Potter*, a *Gyűrűk Ura*, a *Mátrix* vagy a popularitás határait egyre tágító *Trónok harca* példáján keresztül láthatjuk, hogy a képes, hangos és online média, valamint az online marketing közegeinek kiaknázása szinte határtalan lehetőséget ad arra, hogy egy közkedvelt történetnek időálló népszerűséget teremthessenek a készítők. Egy-egy ilyen történet dollármilliárdos bevételeit látva jogosan gondolkodhatunk el, hogy az adott alkotás mennyire köszönheti népszerűségét csak önmaga tetszetősségének, a megnyerő sztorinak, és mennyire a franchise mögött álló szándékos médiafogásoknak, marketingnek.

A „transmedia storytelling” fogalmát Marsha Kinder amerikai professzor határozta meg először 1991-ben,¹ de Henry Jenkins kutatásai tették népszerűvé. Az ember tulajdonképpen az őskor óta ösztönösen szeret személyes, valós vagy éppen fiktív történeteket átadni, amit először a szóbeliség, majd barlangrajzok, később hieroglifák, vésetek, rovások, majd fejlett írástechnika útján valósított meg egészen a jelen digitális kommunikációhálózatáig fejlesztve a történetmesélés eszközeit. Tehát a transzmédiát történetmesélésünk továbbfejlődésének is tekinthetjük, hiszen az adott sztori több médiaközegben is megjelenik, az adott környezet sajátos velejáróira komponálva, például sikerkönyv alapján készül film, képregény, személyes, nem hivatalos blogokat vezetnek a sztori követői, vagy a történet rajongói továbbgondolását olvashatjuk ugyancsak weboldalak formájában, de a hivatalos, szórakoztató weboldalakat is ide sorolhatjuk a számítógépes játékokkal és telefonos alkalmazásokkal együtt.

A hagyományos médiafranchise-ok esetében a fiktív világ ugyancsak megjelenik néhány különböző platformon, de korántsem használja ki úgy a technológiai/digitális fejlettséget, mint a transzmédia, az egyes szegmensek pedig különállók, legtöbbször egymástól teljesen függetlenek, s így összefüggéstelen egységet alkotnak. Ilyenkor a film egyáltalán nem reflektál a könyv alapjaira, vagy a számítógépes játék szintjén is inkább újrafarmálódik a történet, akár teljesen más lényegét is kaphat, ahelyett, hogy pluszt adna a már meglévő tartalmakhoz. Például *Pókember* történetei az eredeti képregényformátum után mozivásznak, rajzfilm formában, számítógépes játékként is megjelentek, de ezek mindegyike különálló eseményeket dolgoz fel, egymástól teljesen függetlenül. A legújabb mozisorozat, *A csodálatos Pókember* sem kapcsolódik az eddig ismert filmek eseményeihez,

nem azok folytatása vagy előzménye, még a megszokott arcokat is új színészekre cserélték. Ezzel szemben a többplatformos történetmeséléssel kidolgozott sztori világának darabjai egymásba illeszthető, egymást kiegészítő közegek. Nem csupán figyelembe veszik a többi felület tartalmát, hanem az adott platform lehetőségeit hozzák előtérbe, például egy film esetében a rendező nem feltétlenül a százszázalékos könyvhűsre törekszik, hanem a tömörségre a könnyed megértés érdekében, illetve azt hangsúlyozza, ami jól mutat a vásznon: látványelemeket, fantasztikumot, esetleg új párbeszédet, új jelenetet is hozzáad a történethez a színészek képességének kiaknázása céljából.

(Bár a médiatudomány magyar vonalon a többplatformos történetmesélés kifejezést használja, tudnunk kell, hogy ez teljes egészében nem fedi a *transmedia storytelling* jelenség alapvető jellemzőit. A fent említett példa által is láthatjuk, hogy a hagyományos történetmesélés esetében is több médialehetőséget használnak a készítő a sztori közvetítésére, a transmedia franchise-ok esetében azonban a legfontosabb különbség a tradicionálisakhoz viszonyítva az, hogy az egyes platformok egymásra reflektálva, egymást kiegészítve adnak újat a történet világához. Az elmúlt évben azonban egyre inkább a transzmédia magyarított formáját alkalmazzák a terület kutatói, amely, bár magyartalanabb ikertestvérénél, sokkal teljesebben lefedi a tárgyalt médiajelenséget.)

Nem nevezhetjük hibás, nem megfelelően átgondolt közlési formának a hagyományos történetmesélési módszert sem, hiszen a technológia és a digitális világ fejlődése, a web 2.0, illetve az online marketing, online PR fejlődése, népszerűsége tette lehetővé, hogy a többplatformos történetmesélés mára teret nyerjen magának. Ennek célja egyrészt az előnyös üzleti célok megvalósulása, másrészt a történet értéke és élettartama is jelentősen növekedik. Mivel több közeget keresztül szólítja meg a fogyasztóközönseget, a sztori a társadalom több, különböző rétegeihez is eljut: míg könyveket, filmeket (témától függően) elsősorban felnőtteknek gyártanak, addig digitális és egyéb játékokat kiskorúaknak, fiatal felnőtteknek.

Henry Jenkins amerikai médiakutató szerint a transzmédia lehetőségeinek kihasználására a legjobb műfaj a science-fiction, illetve a fantasy alapú fiktív világ. A szakértő a történetmesélést alapvetően olyan folyamatként írja le, amely során egy fiktív történetet több szállítási csatornán keresztül szórunk szét a fogyasztóknak azzal a céllal, hogy egységes és összehangolt, ráadásul sokkal maradandóbb élményt kapjanak.² A valóságtól messze elrugaszzkodó fantáziavilágok könnyedén magával ragadják a nézőt/olvasót, ugyanis teljesen külön univerzumot teremtenek, a történet ismerője szívesen menekül egy nem létező, színesebb világba. A fantáziavilágok iránti nézői érdeklődés az eszképipizmusnak nevezett jelenségen alapul, amely szerint előszeretettel kerüljük el alkalmanként a valóságos, esetleg a saját bőrünkön megtapasztalt hétköznapi problémákat, életdrámákat, és olyan képzeletbeli világok, események relaxációt nyújtó lehetőségeit helyezük előtérbe, amelyek messze elrugaszkodnak a csupasz valóságtól. „Az élet felgyorsult és néha nehéz. Munkát kell találni és megtartani, fizetni a lakbért és etetni a gyerekeket. Nincs idő mélyen gyökerező problémákon és ezek szerteágazó következményein elmélkedni. [...] De munka vagy iskola után hazamehetünk, berakhatunk egy DVD-filmet a lejátsszóba, vagy elővehetünk egy Playstation játékot, és kikapcsolódhatunk egy virtuális világban”³ – írja Robert Hassan *Media, politics and the network society* című művében. A kislexikon szerint „az eszképipizmus a modern kor emberének, főleg a tömegközlekedés manipulációja által kiváltott eltávolodása a társadalmi valóságtól, illetve az erre irányuló törekvés”.⁴ Továbbá a fantáziavilágok ábrázolása lehetőségek egész tárházát nyitja meg minden médium számára, hiszen a készítőnek nem kell törvényszerűen ragaszkodnia a hihető valóság megteremtéséhez.

Anita Ondine történetmesélési szakértő a *Spiegel* német lapnak adott egyik interjújában úgy fogalmazott, hogy „ma a történetmesélés egyszerre folyik a különböző platformokon, egymástól független helyszíneken és időpontokban”.⁵ Ondine szerint a többplatformos történetmesélés egyik legnagyobb előnye, hogy a rajongók is részt vesznek a történet alakításában. A készítőik ugyanis folyamatosan figyelembe veszik a közösségi hálókön megosztott fogyasztói észrevételeket, óhajokat, és esetenként megpróbálják bizonyos mértékben azokra szabni a mű további alakítását – például a vásznon olyan karakterek között szövődik szerelmi szál, akiket a rajongók szívesen látnának együtt, de az eredeti műben, mondjuk a könyvben nem alakul ki közöttük több, mint barátság. Anita Ondine ugyanakkor pozitív visszajelzésnek, mi több, bóknak tartja, ha valaki feldolgozza az eredeti alkotást, hiszen ezáltal csak tovább népszerűsítik a történetet, és feldolgozás nélkül nyilván nem beszélhetnénk többplatformos történetmesélésről. Ondine úgy fogalmaz: „a különböző új formátumok mindegyike segít abban, hogy az adott történet köré épült szubkultúra fennmaradjon”.⁶

Nilüfer Pembecioğlu, az Isztambuli Egyetem médiaszakos professzora a *Narratives through turkish perspective. Transmedia storytelling and intertextuality examples in the postnetwork era* című könyvében olvasható, hogy a transzmédia-történetmesélés a multimédia-eszközök és a hagyományos felületek együttes használatának technikáján alapul, amelyben az egyik legfontosabb szerepet az intertextualitás⁷ lehetősége kapja, mivel a sztori darabjai nemcsak egyszerűen kapcsolódnak egymáshoz a közös alaptéma okán, de elbeszélői szinkronban közlik a történetet. Tehát az egyes platformok egymással kapcsolatban állva, egymást mintegy kiegészítve mutatják be a sztorit, így a történet más-más felületeken megjelenített formáit nem kezelhetjük egymástól független egységekként. Például nem vonatkoztathatunk el a filmektől, ha meg szeretnénk érteni, hogy a játékokban miért nem csak a már ismert helyszíneket kell végigjárunk, miért kapunk esetleg olyan feladatokat egy-egy digitális kalandút során, amelyek, a történetnek sem a nyomtatott, sem pedig a mozivásznas változatában nem szerepel. Pembecioğlu szerint a multiplatformos megjelenítés ad lehetőséget arra, hogy a sztori kedvelői minden újként megjelenő felületen követni és fogyasztani tudják a történetet,⁸ ráadásul a több közeg több lehetőséget is jelent, és a folyamatosan megújuló médiafelületek lehetőségeit kihasználva a sztori sosem avul el teljesen, hosszú ideig aktív témaként maradhat fenn.

Az általunk követett narratív sorozat szereplőivel történő gyakori „találkozás” valamelyik platformon előbb-utóbb olyan jelenséget idéz elő, hogy rajongóként, követőként az egyes karakterekről szóló szükségtelen és kevésbé érdekes információk is érdekelni fognak. Egyre fontosabb lesz, hogy a történet előrehaladásával a kedvelt szereplők minden lépését kövessük, így az apróbb jelenségek is erős figyelmet kapnak a fogyasztói társadalom részéről. A többplatformos történetmesélés szakértői így vonnak be egyre több személyt a karakterek és a sztori világába, így érik el azt, hogy, aki egyszer rajongóvá vált, mindig figyelemmel kísérelje a történet alakulását.

„Az elbeszélési mód a többplatformos történetmesélés kulcsa, hiszen ilyen esetekben a sztori olyan hatalmas mennyiségű anyagot és lehetőséget jelent, amely megköveteli, hogy különböző felületeken jelenjen meg”⁹ – írja Elizabeth Evans, a Nottinghami Egyetem előadójának *Transmedia Television: Audiences, New Media, and Daily Life* című munkájában. A fantáziatörténetek összetettsége és a lehetséges folytatások aspektusai ugyanis nemcsak lehetőséget adnak, de meg is kívánják a különböző médiaplatformokon való megjelenítést. Evans is alátámasztja a multimédia-történetek egyik alapelvét, mely szerint az egyes közegek saját specifikus lehetőségeikre alapozva az adott történetvilágnak, ha nem is teljesen, de nagyrészt új formáját alkotják meg:¹⁰ a digitális játékok például lehetővé te-

szik a néző/felhasználó számára, hogy belépjen az általa kedvelt fiktív világba, hogy egyrészt új nézőpontból is megvizsgálhassa a sztorit, másrészt interakcióba léphessen a fantáziauniverzum lakóival, elemeivel. A webes felületek pedig, elsősorban marketingalapon a visszajelzések lehetőségével a történet újítását és kibővítését korábban nem lehetséges formákban teszik lehetővé, figyelembe véve a fogyasztói közönség feedbackjét, így a továbbiakban, a nézők igényeire szabva olyan formára alakíthatják a sztori világát, amely sokkal biztosabb lábakon áll a bevételt és a követőket tekintve.

Ugyanakkor a történetmesélőknek figyelembe kell venniük a sztori forgalmazásának minden lehetőségét, méretre szabva így azt, hogy az egyes tartalmakat milyen formában hol és hogyan lehet könnyebben elérni, például a történetvilággal foglalkozó hivatalos weboldalt mobilbaráttá kell tenniük. A multimédiás népszerűsége nem sok esély van, ha a különböző felületek közül csak egy-kettőre korlátozzák le a megjelenítési lehetőségek számát, hiszen ma már egy médiafogyasztó nemcsak a televízióján követi kedvenc sorozatát, de a számítógépén, sőt az okostelefonján is folytathatja.¹¹ A világháló pedig hosszabb, korlátozatlan időtartamú epizódok lefutására és egyéb, hangos-képes médiaanyagok közvetítésére ad lehetőséget.

Az összetettebb narratívák, történetek esetében azonban előfordul az is, hogy a fogyasztó számára nem elégséges a média alapvető eszközein keresztül történő közlés, hiszen nemcsak látni és vizsgálni, illetve átérezni akarják a történetet, hanem „felfedezni és megtapasztalni is”.¹² Ezt a szerepet töltik be a játékok mellett a valóságban is megépített fantáziavilágok, amelyekre például a *Harry Potter*-világ esetében is találhatunk példákat a londoni stúdiótól kezdve a lengyel varázslóiskolán át a japán és amerikai fantasy-bazárookig, amelyeknek mindegyike körbejárható, és számos, Joanne Kathleen Rowling világával kapcsolatos, megvásárolható terméket kínálnak a fanatikuskoknak.

Stephen Brown amerikai marketingszakember szerint ma olyan világban élünk, amelyben mindenhol történetek vesznek körül minket, amelyeket akarva sem tudunk elkerülni, hiszen a média különböző eszközein és felületein, rádión, televízión, mobiltelefonon, webes platformokon folyamatosan történetingerek érik a fogyasztói társadalom tagjait. Mára a média és marketing eszközein keresztül a fogyasztókkal közösen teremtik meg a szerzők és márkakészítők egy-egy történet népszerűségét, fogyasztói igényre szabott kereteit.¹³ A *Psychology and Marketing* szaklapnak írt tanulmányából kiderül, a Harry Potter-brand multimédiás népszerűségét annak köszönheti, hogy a mesterien kezelt elbeszélésmód mögött több, különböző megvalósítási módszer, úgymond „leányvállalat” áll, kezdve az eredeti regényektől a kiegészítőkönyveken, a mozifilmeken és játékokon át minden más virtuális és valós közegig, amely a márka jegyében született. Ráadásul a hét kötet éppen elég időt adott a készítőknél arra, hogy a gyorsan újuló digitális médiavilág aktuális eszközeit kihasználják a történet terjesztésének javára.

Brown a rajongók fiktív történeteinek rétegét emeli ki (fan-fiction) a márkát és sztorit megjelenítő közegek közül, ugyanis ez az a felület, ahová már sem az eredeti mű szerzője, sem a filmeket forgalmazó cég nem jut el a termékével: a civil média-felület így erősíti a készítők akaratán kívül az adott sztori hírnevét. Ugyanakkor sohasem fontosabbak a filmek, a számítógépes játékok, a rajongói oldalak, az ajándéktárgyak vagy a milliószámra eladott pulóverek, mint a márka eredeti forrása: a könyv. A különböző platformokon jelen lévő, ezeknek tartalmát fogyasztó és gyártó rajongók legnagyobb része ugyanis azért válik a sztori médiaformájának követőjévé, mert megragadta a történet valódi, legelső változata, vagy fordított esetben: az ajándéktárgyak sokaságát és a mozi-sorozat népszerűségét látva szükségét érzi a könyvek elolvasásának. Az egyes közegek ugyanis sohasem adnak teljes képet egy mutlipatformos történetről, a maguk sajátos eszközein keresztül je-

lenítik meg azt, és mindig visszautalnak az eredeti alkotásra, így kiegészítve és népszerűsítve a forrásművet.

Vegyük a *Csillagok háborújának* legújabb, hetedik moziepizódját egyszerre hasonló és ellenpéldaként: ebben az esetben ugyanis az alapmű nem regény, hanem George Lucas science-fiction űropera-trilógiája. Az első három egész estés mozi-filmre alapozva született meg a Star Wars-márka a képregényekkel, szintén népes fan-fiction-közeggel a világhálón, rajzfilmekkel, rövid, alacsony költségvetésű pótlékfilmekkel, ajándéktárgyak, pólók és plüssfigurák garmadájával bezárólag. Azonban miután a Disney megvásárolta a Lucas-filmtől a folytatás megfilmesítésének jogát, és a rendezői székbe a marketingszakértőként is ismert J. J. Abrams ült, *Az ébredő erő* bemutatója előtt valóságos marketinghisztéria alakult ki: a legkisebb sarki boltokban is jedi-figurákkal mintázott tárgyakkal találta szembe magát a vásárló, minden elképzelhető tanszerről, eszcájgról, pohárról és tányérról, plüssről, párnáról vagy éppen hátitáskáról az úrkaland szereplői néztek le a fogyasztóra. A féléves, túlerőltetett kampány azonban elérte a célját: rekordösszegű bevételt hozott a mozi az új készítőknél, és hirtelen olyan személyek vallották magukat *Csillagok háborúja*-rajongónak, akik nem is látták az addig megjelent hat filmet teljes egészében. A népszerűség ebben az esetben azonban kérdéses, ugyanis korántsem biztos, hogy az említett sci-fi ekkora nyereséget termelt volna egy kevésbé nyomást gyakorló, izlésesebb reklámhadjárat mellett.

Attól a pillanattól kezdve, hogy egy történet több platformon is megjelenik, már sem a készítő, sem a fogyasztók nem tekinthetnek rá csak egy „gondolkodásra készítő rendszerként”,¹⁴ hiszen a multimédia-jelenléttel már az „eladásra szánt gépezet”¹⁵ funkciót is megkapja a sztori. Stephen Brown szerint ugyanakkor elég, ha az alapnarráció olyan témát, eseményeket dolgoz fel, ami érdeklí a fogyasztók közönséget, ugyanis „amíg van, amiről beszélünk vagy vitázunk – legyen szó Harry Potterről, Madonnáról, az Apple-ről vagy a Wal-Martól –, addig a gördülő történet begyűjti magának a marketingsikereket”.¹⁶

„A többplatformos történetmesélés elméletében mindegyik médium azt teszi, amiben a legjobb”¹⁷ – fogalmaz Henry Jenkins. Tehát megfilmesítéskor a történetet az értelmezhető minimumra redukálják, éppen annyira, hogy az érthető legyen a néző számára, míg a látványos és akciójeleneteket előtérbe helyezik, hangbeli és vizuális effektekkel egészítik a könyvekben leírtakhoz képest. Míg a filmek egyfajta vizuális bónuszként működnek az eredeti alkotás mellett, a videojátékok a fikatív világ megtapasztalásának élményét nyújtják, a webes felületek a történet háttérinformációival, híreivel, érdekességeivel egészítik ki a világot a fotók mellett. Mindezek tudatában tehát átfogóbban és igazságosabban tudunk értékelni egy-egy mozgóképes vagy digitális művet az egymást kiegészítés elvére alapozva, ugyanakkor tudatosabban követhetjük végig egy-egy általunk szeretett történet életvonalát, megfigyelve, hogy a néha izlésekesnek cseppet sem mondhatni marketingkampány esetében minden tartalomért biztosan fizetnénk-e, értékes-e, szükséges-e számunkra az a tartalom a történet folytatásának megértése érdekében, vagy csak egy újabb reklámfogásnak esünk áldozatul.

■ JEGYZETEK

1. Carlos A. Scolari: *Transmedia Critical: Empirical Investigations in to multiplatform and Collaborative Storytelling. Introduction*. Tallinn University, Tallinn. 2014. 1. https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/26011/Scolari_IJoC_Trans.pdf?sequence=1, letöltés időpontja: 2015. október 27.
2. Henry Jenkins: *Transmedia storytelling*. 101. http://henryjenkins.org/2007/03/transmedia_storytelling_101.html, 2007. március 22., megtekintés időpontja: 2015. október 27.
3. drd. Deák Anita fordítása, az eredeti idézet: „Life is fast and so life can be hard. Jobs need to be got and kept, rent paid, kids fed. There’s no time to think in terms of root causes and branching effects. (...) For example, after work or school we can relax at home and slip a DVD movie in to the player, or insert a Playstation game and blast away at something virtual.”
4. <http://www.kislexikon.hu/eszkepizmus.html>, megtekintés időpontja: 2016. március 19.

5. Szabadítsátok ki Harry Pottert! – A történetmesélés jövője. (jelöletlen szerző) HVG 2011. október 10. www.hvg.hu/tudomany/20111010_tortenetmeseles_harry_potter, megtekintés időpontja: 2016. március 8. Eredeti forrás: Spiegel Online, Christian Stöcker: *Zukunft des Erzählens: Freiheit für Harry Potter*. 2011. október 8. megtekintés időpontja: 2016. március 8.
6. Uo. (HVG)
7. Nilüfer Pembecioğlu: *Narratives through turkish perspective. Transmedia storytelling and intertextuality examples in the postnetwork era*. Argonaut Publishing House, Kvár, 2014. 212.
8. Nilüfer Pembecioğlu: *Narratives through turkish perspective. Transmedia storytelling and intertextuality examples in the postnetwork era*. Argonaut Publishing House, Cluj-Napoca, 2014. 44–45. (Saját fordítás.)
9. Elizabeth Evans: *Transmedia Television: Audiences, New Media, and Daily Life*. Routledge, New York, 2011. 28.
10. Uo. 29.
11. Uo.40.
12. Uo.111.
13. Sephen Brown – Anthony Petterson: *Selling Stories: Harry Potter and the Marketing Plot*. *Psychology & Marketing* 27 (2010) 541–556, online publikáció: Wiley Periodicals 2010. május 13. 542. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/mar.20343/pdf>, letöltés időpontja: 2016. április 8.
14. Uo. 553.
15. Uo. 554.
16. Uo. 554. – saját fordítás („If there’s always something to talk about or argue over – be it Harry Potter or Madonna or Apple or Wal-Mart – then a rolling story will continue to gather marketing moss.”).
17. Henry Jenkins: *Transmedia storytelling*. 101. http://henryjenkins.org/2007/03/transmedia_storytelling_101.html, 2007. március 22., megtekintés dátuma: 2015. október 27.

TAMÁS ENDRE

BLOGDÍLER – VLOGGERTITKOK

■ A *Blogdíler* programsorozattal elsősorban a hozzám hasonló fiatalokat kívántam megszólítani, de úgy vélem, érdekes lehet az idősebb generáció számára is, amely érdekli a modern kommunikációs eszközök és lehetőségek iránt. A program célja, hogy személyes találkozást tegyen lehetővé a bloggerek, vloggerek és a kolozsvári közönség között, esélyt adva arra is, hogy az ebben a pályában gondolkodó fiatalok konzultálni tudjanak a profikkal. A rendezvénysorozat első része 2016 szeptembere és decembere között zajlott.

Egy májusi nap volt, egészen meleg. Ketten vártak rám egy kávézóban, hogy előadjam a gondolataimat, és megbeszéljük, milyen projektben lenne partnerem az *Igen, tessék!* mozgalom. Több is volt a tarsolyomban, de hamar kiderült, hogy ez az ötletem a legérdekesebb számukra.

Az indítás nem volt könnyű, hiszen teljesen kezdő voltam egy ilyen nagy projekt lebonyolításában. Amint sikerült támogatásra találnom az *Igen, tessék!* mozgalomnál, elkezdődhetett a szervezés. Többszöri levélváltás következett a kiszemelt meghívottakkal. Voltak olyanok, akik hezitáltak, és olyanok is, akik rögtön igent mondtak. Az utóbbiakból verbuválódott a kis csapat, akikkel végül eddig négy közösségi eseményt sikerült létrehozni.

Az első meghívottunk Magyarósi Csaba volt, aki rögtön, készségesen vállalta a felkérést, pedig nagyon sok tennivalója van mindig. Hamar kiderült, hogy Erdélyhez is fűzik szálak, hiszen a család egyik felmenője innen települt át Magyarországra. Ő a tulajdonosa az *Appleblog*nak, az ő nevéhez köthetjük az *Egy nap a városban* programsorozatot vagy a *Xtractort*, amely 2016-ban a Discovery csatorna egyik sorozata volt. Az eddig összegyűjtött tapasztalatairól mesélt az érdeklődőknek. Előadása, egész személyisége lebilincselően érdekes volt, vicces, okos, szellemes, nem csoda, hogy nagyon sokan nézik a videóit, s ma már nagy cégeknek is reklámoz kisfilmekben, méghozzá nagyon eredeti módon.

Még a szeptemberi hónap folyamán jött a második meghívott is, Khell Bogdán, a *Mobilaréna.hu* főszerkesztője. Erre a találkozóra azokat vártuk, akiket érdekelnek a különböző kütyük, hiszen Bogdán az, akitől a *Mobilarénán* már a piacra kerülés momentumában értesülhetünk például egy-egy új telefon érdekességeiről, használhatóságáról, minőségéről stb. A közönségnek elmondta, hogy ezen készülékek tesztelése, bemutatása számára nagyon fontos, ehhez ért, szívesen próbálja ki a különböző cégektől kapott termékeket. Ezen a területen csak akkor lehet igazán érvényesülni, ha profi vagy, ha igazán értesz hozzá, és szereted is, amit csinálsz. A közönség, a követők és olvasók ugyanis csak akkor adnak a véleményedre, és néznek meg máskor is, ha igaznak bizonyulnak állításaid.

Október végén érkezett a rendezvény harmadik meghívottja, Sági Evelin. Ő a pályafutását az *AvianaRahl* nevű blogon kezdte, majd áttért a videózásra. Jelenleg megközelítőleg 60 000-en nézik videóit, amelyek leginkább a tudatos életmódról szólnak, illetve a szépségápolás területéről add tippeket fiatal nézőknek. Azt hívnénk, hogy ez csupán lányokat érdekel, de elmondta, hogy bár természetesen nagyobb számban követik fiatal lányok, nézői és kérdezői között akadnak fiúk is. Személyisége nagyon hiteles volt, és elragadóan kedvesen viselkedett a szép számmal összegyűlt nézősereggel is, amely természetesen itt is legnagyobb részét fi-

atal lányokból állt. Sikerének titka az őszinteség és a hitelesség. Elmondta, hogy most már számos reklámfelkérést kap, de csak azt vállalja el, amelyiket ő maga is jónak tartja. Sosem reklámozna olyan terméket, amelyet ő nem használna.

December elején két nagyon fiatal vendégünk volt, Lina és Panni, a két tinédzser, akik mindössze 18, illetve 19 évesek, mégis több mint 70 000-en követik a csatornára feltöltött anyagaikat.

Mindegyik meghívott megosztotta tapasztalatait a saját karrierjének beindításáról, elmondták az érdeklődőknek, hogy igencsak hosszú és göröngyös út vezet addig, amíg egy-egy videódat nemcsak barátaid, családot tekint meg, hanem – mondjuk – egy 50 000-es közösséget szólítasz meg vele. Mivel mindegyik ember arról álmodik, hogy egyszer híres lesz, így mindannyian elmesélték saját tapasztalataikat.

Meghívott vendégeinkkel készítettem egy-egy rövid interjút is, mindenkinek ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. Természetesen nem egyformán látják a dolgokat, ezért is érdemes elolvasni a válaszokat:

1. Miért vállaltad el a meghívást a Blogdílerre?

K. B.: Megtisztelő volt a felkérés, nem jártam még Kolozsváron, és tetszett a kezdeményezés.

S. E.: Több oka is volt, egyrészt az, hogy nagyon megtisztelő volt számomra már maga a megkeresés/felkérés is! Mivel imádom azt, amit csinálok, nagyon szívesen beszélek erről másoknak is, hátha motivációt tudok adni a saját történetemmel. Hogy Erdélybe utazhattam ezért, azaz nem hazai terepen történt a dolog, szintén nagyon érdekes volt számomra!

L. és P.: Egyrészt ugyebár a nézőink miatt, hiszen itt Budapesten még nem volt olyan találkozóban részünk, amin csak mi lettünk volna a meghívottak, ezért ez nagy megtiszteltetés volt nekünk. Másrészt nem jártunk még Kolozsváron, így ez remek alkalom volt, hogy kicsit körbenézzünk a városban.

2. Milyen kedves emléked maradt a Blogdílerről?

K. B.: Rengeteg új dolgot láttam és tapasztaltam, és találkoztam egy helyi olvasóval, akivel nagyon hosszan beszélgettünk. Különösen jó volt, hogy megismerhettem a kolozsvári nevezetességeket is.

S. E.: Nagyon sok jó élmény! Kicsit sajnálom is, hogy minden olyan rohanós volt, de intenzíven telt az idő! A tévés, a rádiós szereplés és maga a teltházás előadás számomra felejthetetlen volt!

L. és P.: Az egész napunk nagyon szuperül telt, a rádióadást nagyon élveztük, illetve a közönségtalálkozó végén a személyesebb beszélgetést a lányokkal.

3. Az erdélyi közönség milyen érzést hagyott benned?

K. B.: Összetartó és sokkal toleránsabb, mint a magyarországi.

S. E.: Nagyon sok lehetőséget láttam a szemekben! Az előadást hallgató embekeknél éreztem, hogy sokan kacérkodnak a vlogolás/blogolás gondolatával. A csapat tagjai pedig, akik lehetővé tették ezt a rendezvényt, profin dolgoztak együtt, és nekem ez óriási élmény volt, együtt alkottunk valami izgalmasat!

L. és P.: Egytől egyig nagyon aranyosak voltak, és nemcsak a nézők, de azok is, akikkel a napunk során együtt dolgoztunk.

4. Mi volt a legérdekesebb dolog, amit megtudtál Kolozsvárról?

K. B.: Hogy mekkora a magyar lakosság aránya, és hogy miért nincs több magyar nyelvű felirat.

S. E.: Az éjszakai élet nagyon pezsgő! Rengeteg fantasztikus étterem van a városban, és maga az egész környezet nagyon szép. Volt lehetőségem egy picit kirándulni is a környéken, és azt kell mondanom, Kolozsvár az igazi gyöngyszem, ahol az emberek nagyon kedvesek és emberségesek!

L. és P.: Meglepő volt, hogy a szolgáltatásokban nem nagyon beszéltek magyarul az ott dolgozók.

5. Hihető az, hogy majd Erdély-szerte is annyi híres blogger és vlogger lesz, mint Magyarországon?

K. B.: Nem. Kisebb a lakosságszám.

S. E.: Biztosan! Nálunk is az elmúlt egy évben lett egy nagyon „híres” dolog, viszont ez lehetőséget adott azoknak a videósoknak is, hogy beérjenek (mint én), akik már legalább négy éve csinálják ezt a tevékenységet.

L. és P.: Elképzelhető, hiszen már onnan is sokan néznek minket/másokat, ez biztosan fog motiválni erdélyieket arra, hogy belevágjanak.

6. Szerinted mi a jó blogger/vlogger ismérve?

K. B.: Egyedi, érdekes, vállalja a személyiségét.

S. E.: Élvezhető minőségben (technika) adja saját magát (személyiség). Témában pedig határ a csillagos ég!

L. és P.: Az őszinteség és szavahihetőség. Mi legalábbis erre törekszünk minden videónkban, de sajnos egyre jellemzőbb, hogy a vloggerek a megvásárolt véleményüket adják át a nézőknek.

7. Mennyire megélhetési forrás a blogolás/vlogolás most szerinted itt Magyarországon vagy Erdélyben?

K. B.: Az internet határnélkülisége miatt pont ugyanannyira, mint bárhol máshol.

S. E.: Magyarországon már sokan ebből élnek! Az erdélyi viszonyokat tekintve néhány ismeretségem van csak (Anett és Anca, Dezső, Bence, Karinn, Dragoş) – ők, szinte biztos vagyok benne, hogy ebből élnek!

L. és P.: Egyre többen mondhatják el magukról itt Magyarországon, hogy főállású bloggerek/vloggerek. De ez mind a szponzorációs lehetőségektől függ, a youtube fizetésből nem nagyon lehetne megélni, inkább a fizetőképes cégek és márkák jelentenek bevételt.

8. Miért pont ezekről a témákról írsz/beszélsz a blogodon/vlogodon?

K. B.: Ehhez értek.

S. E.: Mindig arról beszélek, ami engem is érdekel. Leginkább szépségápolás, sminkelés, mert ez egy nagy szerelem-téma nekem, de sokszor teljesen random dolgokkal egészítem ki a csatornát. Azt érzem, a nézők kedvelik ezt a változatoságot. Ahogy én is változom, úgy változnak a témák is, viszont velem együtt időszódnak a nézők is! Így pár év múlva teljesen rendben lesz az, hogy a babaruhák-ról készítek videót!

L. és P.: Próbálunk egyediek lenni, és közben a hasznosság az első szempont. Vannak persze szórakoztató jellegű videók is, de hosszú távon jobban megéri segíteni a nézőknek egy-egy hasznos tanáccsal, tippel.

A kolozsvári fiatalok meglehetősen nagy részéhez eljutott a Blogdíler híre, és a négy előadás alatt több mint 150 ember fordult meg a rendezvényen. Igaz, ez a szám nem nagy. Hozzá kell azonban adnunk azon fiatalok számát, akik a Facebookon nézték a közönségtalálkozókat online adásban, sőt számos kérdés is érkezett így az előadókhöz, akik ott helyben meg is válaszolták ezeket. A rendezvényt reklámozta a Paprika Rádió is, sőt minden meghívottal készült interjú is a rádióban. Ugyanakkor a TVR kolozsvári stúdiójában, valamint az Erdély TV különböző adásaiban is (*Női szeszély*, *Kultúrcsepp*) megszólaltatták ezeket a bloggereket, vloggereket. Minden meghívott vendég nagyszámú követője tekintette meg aztán a később posztolt videókat, amelyek az előadók személyes benyomásairól szóltak. Mindent összesítve, számomra is meglepetés volt, hogy a Blogdíler rendezvénysorozata eljutott körülbelül ötvenezer emberhez mintegy három hónap alatt. Ehhez kell hozzáadni a tévénézőket és rádióhallgatókat, akiknek pontos számáról nincs tudomásom.

Mi a tanulság?

Ezek a csatornák kiválóan alkalmasak arra, hogy gyors hírvivői legyenek olyan eseményeknek, illetve közvetítői olyan véleményeknek, szemléletnek, amelyekre/amelyre kíváncsiak, mondhatni „vevők” a fiatalok. És mit kell érteni fiatalokon? Hihetetlen, de igaz, ma már a tinédzseres korosztálya az (már az elemiből is szép számmal akadnak), amely állandóan követi a YouTube csatornáit, aktív, figyel, kommentel, és lám, ha sikerül valakinek elég nézőt, szakszóval „követőt” találnia, maga köré toboroznia, ebből meg is élhet.

Miért van az, hogy egyiknek sikerül, a másiknak nem?

Sokan a meghívottakkal való beszélgetés során jöttek rá arra, hogy mi is egy jó blogger vagy vlogger ismérve. Egyesek úgy érezték, hogy még adott esetben szükségük lenne egy kis támogatásra ahhoz, hogy belefogjanak egy blog létrehozásába. Nagyon fontosnak tartotta minden meghívott hangsúlyozni, hogy aki ebben a „műfajban” szeretne alkotni, az legyen őszinte a követőivel. Fontosnak tartják, hogy minden videóban benne legyen a készítő személyisége, ne legyen erőltetett. Ha reklámozást vállalnak, azt mindig tisztességesen teszik, és csak olyasmire mondanak igent, ami miatt nem kell szégyenkezniük (pl. csak jó minőségű kozmetikumot ajánlanak követőiknek, amit ők is szívesen használnak). Ha nem így tenénének, előbb-utóbb kiderülne a turpisság, és így ezek a bloggerek vagy vloggerek elveszíthetnék hitelességüket.

Az eseményen ugyancsak szó esett a támogatásokról, támogatókról. Megtudtuk, hogy nagyon hosszú időbe telik, amíg valakiből egy olyan blogger vagy vlogger lesz, hogy arra a nagyobb cégek is felfigyeljenek, s támogassák reklámmegrendelésekkel. A támogatókat nehéz bevonítani, tudatosan nem is lehet olyan tartalmat gyártani, ami támogatóközpontú. Még akkor sem, ruhákról, mobiltelefon készülékekről vagy esetleg jó éttermekről ír az ember. A mai, gyorsan változó világban nagyon nehéz előre megítélni, hogy mi fogja érdekelni a közönséget, mi az, amire rákattannak. Ezért talán a személyes vonzerő mindennél fontosabb. Ritka az olyan támogató, aki azért választja ezt a reklámformát, mert éppenséggel számára szimpatikus módon kerül megjelenítésre a tartalom. Minden cég számára nagyon fontos a nézettség, ettől teszik függővé, hogy kit, mikor és konkrétan mivel támogatnak.

Úgy érzem, sok újdonságot hozott a program a kolozsvári fiataloknak. Hiteles és sikeres, korban hozzájuk eléggé közel álló fiatalok szolgálhattak példát számukra, mondhatták el saját véleményüket a tartalomgyártással kapcsolatosan. Rengeg pozitív visszajelzés érkezett a projektről, így ez arra ösztökél bennünket, hogy a jövőben is foglalkozzunk olyan témákkal, amelyek érintik a fiatalokat, és amelyeket olyan szakemberek dolgoznak fel, akik már évek óta űzik az adott szakmát. Most már megtudtuk, hogy a vlogolás és a blogolás új értelmet nyert. Ez egy szakma, egy hivatás, ami igencsak nagy felkészültséget igényel.

CODÁU ANNAMÁRIA

A MENEDÉK HATÁRAI

Shumona Sinha: *Üssük agyon a szegényeket!*

■ A határidentitás, a határátlépés fogalma népszerű elemzési modell az irodalomtudományban, Shumona Sinha regényének esetében azonban kifejezetten megkerülhetetlen, mivel egyszerre a legkonkrétabb és az átvitt értelmében is érvényesülő jelenség. Az elbeszélő-főhős indiai származású, Franciaországban letelepedett tolmácsnő, aki a menekültekkel foglalkozó hivatalban, bíróságon és orvosi rendelőben is dolgozik, és aki egy nap borosüveggel üt fejbe egy fenyegetően viselkedő bevándorló férfit.

A nő a kihallgatása és a rendőrségen töltött éjszaka során próbálja rekonstruálni életének azon eseményeit és körülményeit, amelyek ehhez az incidenshez, saját szavaival élve „határátlépéshez” vezettek, s így egy hol esszéisztikusabb gondolatmenettel, hol költőibb képekkel egybeszótt elbeszélés járja be koncentrikus körökben egyrészt egyéni, másrészt a menedékkérők sorsának mozzanatait. Határon való léte annak nyilvánvaló következménye, hogy ő maga is egykori bevándorló, aki a megszerzett állampolgári státusz ellenére mindig „más” marad, elválasztja valami mind a befogadó országtól, mind a származási helyétől. Ezzel párhuzamosan szakmája is egy köztes helyzetet teremt, itt azonban két nyelv, kultúra találkozásánál a közvetítő szerepét, tehát a határnak, a menedékkérő-ügyintéző-tolmács közötti feszültségnek a feloldási kísérletét végzi. A semlegesség követelménye azonban tarthatatlanná válik, az emberi, érzelmi tényezők, az igazságérzete, öntudata folyton ide-oda billentik, önmagát hol

az ügyintéző, hol a menedékkérő helyzetében tükröződve látja, s már a könyv első oldalától sem egyértelmű, hogy kinek a „pártján” áll. A saját identitásának kérdései, a férfiakkhoz és Lucia nevű kolleganőjéhez való viszonya, a szüleivel és származási helyével, borszínével való szembesülések folytonos belső dilemmákat, „gondolatokat és ellengondolatokat” ébresztenek benne. A legtöbb ilyen gondolat pedig a menedékkérők helyzetén keresztül jut kifejeződésre, ez a sok egyéni sorsból kiépülő kollektív történet kerül a regény előterébe. A tolmács az, aki újramondja a menedékkérők történetét (a szakmájából adódóan, de ez esetben a könyv elbeszélőjeként is), és ennek a szerepnek a legitimitása is megkérdőjeleződik számára: „Végül is, van-e egyáltalán jogom, hogy beszéljek róluk? Hogy ellopjam a történeteiket? Annyi bizonyos, hogy nyomorúsággá és rútsággá szublimálom őket.” A probléma rétegzettsége abból adódik, hogy a hivatalban előadottak nagy része kényszeres hazugság, amelynek célja az együttérzés kicsikarása, miközben a bevándorlók valóban nyomorultul élnek. Többszörös kiszolgáltatottságuk és kizsákmányoltságuk lepleződik le a tolmácsolás folyamata során, amit egy olyan rendszer szab rájuk, amely az elnyomásnak csak bizonyos, formalizált típusait fogadja el a menedékkérés racionális indokaként. Ezért kényszerülnek megvásárolt élet-történet („a nemzeti anekdotakincsből bőven merítő sztori”) elmondására, amelyen az ügyintézők és a bíróság is átlátanak, miközben az igazsággal nem lenne mit kezdeniük.

A kötet nemcsak kommentár a menekültek, a menedékkérés aktuális helyzetéhez, hanem általános humánus kérdésekbe ágyazódik bele. Az elbeszélő nem is nevezi meg konkrétan a helyeket, de felismerhetően lokalizálja őket („ebben az országban”, „csupa agyag országrész”), s így univerzalizálja a helyzetet. És tulajdonképpen nem feltétlenül a „helyzetről” szól a regény, nem ennek megmutatásában rejlik újszerűsége és erőssége, hanem abban, ahogyan megéli a tolmácsnő, és ahogyan szembenéz viszonyulásmódjával saját identitásának tükrében. Az elbeszélő-főhős érzelmi és intellektuális megközelítés között próbál egyensúlyozni, s miközben megoldásig nyilván nem jut, és katarziszban sem részesít, tétovázó, de kíméletlenül őszinte és szókimondó gondolatai hitelesek és nagyon sok dimenzióját járják körül a problémának.

Vívódását egyrészt az okozza, hogy az azonos származás és a hasonló helyzet ellenére idegenkedik a szülőföldjéről származó bevándorló férfiaktól („Testem ellentmond az országomról alkotott könnyfakasztó képnek”), nyomorúságuk látványa egyszerre borzasztja el és dühíti („Rettenetesen bosszant ez a nyomorúság. Öklendezni tudnék a csúfságtól”), miközben elfogadhatatlannak tartja a becsületesség hiányát és a bevándorlók nőkkal kapcsolatos felfogását. Ők azok, „akik nemszeretem medúzák módjára lepik el a tengereket, és bukkannak fel tömegesen idegen partokon.” (Mintha ilyen arctalan, rendszerbe kényszerített tömeget ábrázolna a kötet borítója is.) Másrészt felismeri, hogy a hazugság rendszerszinten termelődik ki, és van fenntartva, ennek részesei a bevándorlóktól kezdve az embercsempészeken át a hivatalok és a befogadó ország politikája, az egész pedig „rabszolgatartó gépezetet” alkot. A „politikailag inkorrekt együttérzéstől” az ingerültségig, dühig terjed az elbeszélő-főhős érzelmeinek a skálája. A közvetítés főlemesztő folyamata során, miközben önmagát próbálja kiiktatni belőle, átérzi az ügyintézők tehetetlenségéből szá-

mazó frusztrációt és fásultságot, de ugyanakkor azt is, hogy a menedékkérrők megszegyenítve érzik magukat. Tolmácsként tanúja a kultúrák, nyelvek találkozásának legkonkrétabb szituációjának, és a fordítás legtöbbször csődös, hisz az egyes felek elmonologizálnak egymás mellett, és magával a tolmáccsal szemben is eltérő elvárásaik vannak.

Bármennyire is öntudatosan és reflexíven viszonyul a mindennapi tapasztalataihoz („Akadtunk azért néhányan, akiket furdalt a lelkiismeret, amiért ezekre a szegény szerencsétlen emberekre alapoztuk a megélhetésünket”), bármennyire igyekszik többféle emberiségesség-koncepciót összeegyeztetni, az elbeszélő mégis maga is tettelesen robban egy adott ponton. A bevándorló férfi borosüveggel való fejbeverése miatt kihallgatják a rendőrségen, és itt tulajdonképpen egy ugyanolyan racionalizáló-pszichologizáló kikérdezési folyamaton megy keresztül, mint a menedékkérrők a hivatalban. A nő elsősorban saját maga számára próbálja érthetővé tenni tettének kiváltó okait, önmagával szembeni félelmével is szembesülve, s épphogy egyszerű ok-okozati viszonyokkal nem tudja megmagyarázni azt. A rendőr ennek ellenére beskatulyázza a „honfiktársait megvető közönséges dezertőr” kategóriába.

Mindezt cinikusan, nagyon fanyarul, hamis pátosz, érzelgősség és moralizálás nélkül beszéli el, leleplezve a körülötte lévők képmutatását, ugyanakkor önmagát sem kímélve, megijedve a saját ingerültségétől és ellenszenvétől. A provokatív címben rejtlő felszólítás egy ambivalens, az empátiából fakadóan szarkasztikus és a tehetetlenségből fakadóan szó szerinti viszonyulás, mely az ugyanannyira szarkasztikus Baudelaire-prózavershez, az *Üssük le a szegényeket!* című alkotáshoz képest még csak nem is próbál meg semmiféle eltorzult elv szintjén sem indokoltá válni.

Az elbeszélő önmagát olyan személynek látja, aki „sorra dönti fel a betonozott gondolati struktúrákat”, megtörhetetlen keménységű, s nem akar

egyik oldalnak sem megfelelni, csakis önmagának. Történeteik és észrevételei révén egy nonkonformista, individualista elkülönülés igénye rajzolódik ki, illetve ennek az individualista törekvésnek a határai is az együttérzéssel, együvé tartozással szemben; fordítva pedig: a közösségvállalás és az együttérés ké-

pességének a korlátait sem fél felmérni. Ezért (is) fontos ez a kötet, amely a francia Prix Valéry Larbaud (2012) és a német Internationaler Literaturpreis – Haus der Kulturen der Welt (2016) díjakat vívta ki, és Ádám Péter színvonalas fordítása révén a magyar olvasóközön- séggel is merészen szembenéz.

KOLOZSVÁRI ZSIDÓK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*

■ Az elmúlt években, évtizedekben a zsidó múlt kutatása túlnyomórészt a vészkorszakra összpontosított, ennek a mindmáig alig felfogható tragédiának a részleteire. Sietni is kell vele, mert az utolsó szemtanúk, túlélők mostanság távoznak közülünk. A megelőző korszakoknak csak legfeljebb egy-egy vonatkozását kutatták szűkebb vagy tágabb időkeretek között. **Gidó Attila** doktori disszertációja témájául a két világháború közötti korszak, pontosabban az 1918 és 1940 közötti 22 év zsidó közéletét választotta témájául. A korszakhatárok adottak: Kolozsvár 1918 karácsonyán kerül román uralom alá, s 1940 őszén tér vissza a magyar adminisztráció. Tényleg érdekes kérdés: hogyan viszonyult a többségében magyar érzelmű, addig csak izraelita vallásával (vagy még azzal sem) különálló zsidóság az új román uralomhoz. Sikerült-e a már jórészt asszimilálódottakat a fellépő cionizmusnak és a román politikának disszimilálnia? Hogyan is nézett ki a kettős kisebbségi állapot? Hogyan alakultak át az új körülmények között a felekezeti, szervezeti, tanügyi és általános jogi keretek?

Gidó Attila igen behatóan, közel negyedszáz oldalal, tíz fejezetben elemzi a felvetett kérdéseket. Kimutatá-

sokat, statisztikai táblázatokat, forrásjegyzéket, bibliográfiát mellékel, ezernél több lapalji jegyzetet iktat be. A könyv minden szempontból tudományosnak tekinthető, de „áttanulmányozása”, végigolvasása nem könnyű feladat.

Az első fejezet az eddig megjelent szakirodalom összefoglalása. Mint kiderül, hasonló tanulmányokban már feldolgozták a kárpátaljai és a kassai zsidóság történetét is. A források bemutatásából kitűnik, hogy a kutatás alapanyagához leginkább a kolozsvári *Új Kelet* című cionista irányultságú zsidó napilap járult hozzá. De a szerző levéltári kutatásokat végzett a romániai, magyarországi, sőt izraeli levéltárakban is. A potenciálisan legfontosabb forrás, a két kolozsvári hitközség levéltára szinte teljesen megsemmisült. A legtöbb zsidó szervezet, intézmény iratanyaga sem elérhető. A szerző a kutatást 1999-ben kezdte el, 2011-ben védte meg disszertációját, de azóta is mint a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársa folytatja a téma feldolgozását. A 2014-es román kiadás adatgazdagabb változata a most megjelent magyar kötet.

A kutatás kereteit megszabó második fejezetben kifejti: „Úgy kívánom bemutatni a két világháború közötti lényegesebb mozzanatokat, hogy az ese-

mény- és politikatörténeti vizsgálatok szintjén túlmenően egyfajta történeti-szociológiai elemzést is nyújtsak.” Rámutat, hogy 1918 után az új államhatalmi keretbe került zsidóság három csoportra oszlott: 1. a magyar identitásukat megtartók, 2. a kettős (vagy többes) identitásúak és 3. a csak zsidó identitásúak. Lényeges különbség: míg a magyarság asszimilálta a zsidóságot, a románság ettől elzárkózott, csak állama iránti lojalitást várt el. Az első két csoportnak el kellett viselnie a Gáll Ernő megfogalmazta *kettős kisebbségi* létet. Az első világháború után az addig nagyrészt a hitközségek köré tömörülő zsidóság körében új szervezőerőként jelentkezik a cionizmus, mely nagymértékben hozzájárul a zsidó öntudat kialakításához, a zsidó hagyományok, szimbólumok, jelvények terjesztéséhez s a modern héber nyelv oktatásához. A cionizmus alapvetően a zsidóságot nemzetként definiálta, s a Palesztinába való kivándorlást szorgalmazta.

A harmadik fejezet az előzményeket foglalja össze: hogyan telepedett meg és hogyan szervezkedett Kolozsvárt a zsidóság. Miként növekedett lélekszámuk, milyen volt a hitéletük. Milyen társadalmi-foglalkozási rétegekből tevődött össze közösségük, főleg az 1867-es emancipációt követően. Érdekes, levéltári forráson alapuló felfedezése, hogy már 1867-ben létesült Kolozsvárt egy „haladóparti hitközség”, mely vagy 900 személyt ölelt fel. Nem tudni, mi okból, 1869-ben ez beleolvadt a – pesti zsidókongresszust követően – ortodox utat választó kolozsvári anyahitközségbe. Így ténylegesen csak 1881-től jött létre egy status quo ante, majd neológ hitközség. Az ortodox anyahitközségen belül is a haszid irányzatúak már 1872-től külön imaház köré szervezkednek, majd 1875-ben külön hitközséget akarnak létesíteni *szefárd* megjelöléssel (ez utóbbi a spanyol eredetű zsidókra utalna, de a kolozsváriak csak az elnevezést használták). Úgy tűnik, teljes különválásuk nem történik meg. 1863-tól a Glasner-dinasztia tagjai töltik be a rabbi-széket,

ők az ortodox nézeteket képviselik, a különvált neológok több próbálkozás után 1891-ben találnak rá tudós főrabbijukra Eisler Mátyás személyében. Az első közsinagógát 1851-ben emelik, a neológok mór stílusú temploma 1886-ban épül. A világháború végén megerősödő cionizmus még a hatalomváltást megelőzően, 1918 novemberében hozza létre összefogó szervezetét, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséget.

A könyv a negyedik fejezeténél ér el a tulajdonképpeni elemzésekhez. Elsőnek a demográfiai és településszerkezeti vonatkozásokat vizsgálja. A demográfiai adatokat leginkább a népszámlálások eredményeiből lehet kiszűrni. 1850-től 1941-ig tíz többé-kevésbé megbízható összeírás alapján mutatja ki, hogy főleg a kiegyezés után gyors ütemben nő az izraeliták aránya a városban. 1869-ben 3,8, 1880-ban 5,4, 1890-ben 7,4, 1910-ben 11,6, 1930-ban 13,4, 1941-ben pedig 15,1 százalékát teszik ki a lakosságnak. Ez utóbbi már a 111 000 lakoshoz viszonyítva egy 16 763 fős közösséget feltételez. A zsidóknál 1850–1941 között 5,6-szoros a növekedés. Más felekezeteknél nemcsak hogy lassabb az ütem, de az I. világháborút követően lényeges változások tapasztalhatók: a katolikusok aránya csökken, a protestánsoké is szinte stagnál, viszont az ortodox–görög katolikus populáció hirtelen közel háromszorosára nő. A magyar népszámlálások rendszerint az anyanyelvre és a válásra kérdeznak rá, a kolozsvári izraeliták nagy része 1910-ben már magyar anyanyelvű volt. A román népszámlálások kezdettől fogva a nemzetiségről érdeklődnek, itt elvárják, hogy aki izraelitának vallja magát, az zsidó nemzetiségű is legyen. Az 1930-as népszámláláskor büntetést helyeznek kilátásba azoknak, akik más nemzetiséget jelölnének be. Mindez politikai célzatú: a magyarság ellen irányul. De a cionisták is ezt pártolják.

A népmozgalmi adatoknál a szerző a román, magyar és német lakossághoz viszonyítva vizsgálja az élve születéseket, az elhalálozásokat, a házasságköté-

sek, a válások számát és arányát. Ezek mind a románság túlsúlyba kerülését tükrözik. Megállapítja, hogy a zsidók sorából aránylag kevesen léptek vegyes házasságra, ez alig 7,2%-ra tehető. A magyaroknál 28,9, a románoknál 17,6 százalékot tesz ki a más nemzetiségűt választók aránya (1920–1937-re számítva). Viszont a zsidók vegyes házasság esetén majdnem mindig a magyarok felé vonzódtak. A zsidó közösséggel való szakítás nyilvánvaló jele volt a kitérés. Ezt gyakran a vegyes házasság is előidézte. Oka lehetett az antiszemitizmus megerősödése. A két hitközségből az 1930-as években évente 13-21 személy tért ki. Tehát nem beszélhetünk tömeges kitérésről.

A városiasodást többnyire csak a megyéhez, esetleg Erdélyhez viszonyítva lehet vizsgálni. 1930-ban az erdélyi zsidó nemzetiségűek 56,2%-a élt városban, s ezzel 10,4%-ot képeztek a városi lakosságból. Megállapítható, hogy legelőször Galícia és Bukovina irányából érkeztek a 19. század közepe táján, azután a megye területén élő zsidóság döntött a beköltözés mellett. Utóbb a Felvidékről, Kárpátaljáról is sokan érkeztek. A Regátból és Vajdaságból jövők száma elenyésző. Kolozsvár viszonylatában a Kül-Magyar utca és Pap utca környéke képezte az első letelepedési gócot. Azután a Széchenyi tér környékét választották sokan. Nagyjából elmondható, hogy Kolozsvárt az egykori Magyar utca és az állomásra vezető Ferenc József út közötti északkeleti városnegyedet részesítette előnyben a betelepülő zsidóság. De itt sem volt koncentrált. Hat utcában volt 30-nál több tulajdonuk, 10 és 30 közötti ingatlanal harminckét utcában bírtak. De az olyan villanegyedekben is, mint az Erzsébet út és a Majális utca szép számú birtokuk volt. A kötet térképre rávetítve is szemlélteti a zsidóságtól inkább választott utcákat. A városnak igazi „zsidó negyede” nem alakult ki, ezért sem lehetett 1944-ben a gettót a város belterületén felállítani.

A kolozsvári zsidóság foglalkozásszerkezetével és gazdasági szerepével

az ötödik fejezet foglalkozik. A zsidó lakosság gyors városiasodása oda vezetett, hogy iskolázottságuk rövid időn belül meghaladta a magyarokét és a románokét is. Így jobban érvényesülhettek a fokozott szellemi teljesítményt igénylő pályákon. Másrészt olyan területeken kerültek túlsúlyba, ahol hiány mutatkozott szakértőkben. Így jelent meg a városban a sok zsidó orvos, ügyvéd, mérnök, kereskedő, banki tisztviselő, iparos. De például mind a magyar, mind pedig a román állami tisztviselői karban vagy a hadseregben alulreprezentáltak voltak. A szerző külön-külön fejezetekben tárgyalja az egyes tevékenységi területeket s azokon belül a zsidók részesedését. Kiderül, hogy a város minden gyárában, üzemében, iparvállalatában, ha nem is mindig főtulajdonosként, de részvényesként, a vezetőtanácsban jelen voltak a zsidók. Cipőgyár, gyufagyár, vasöntöde, textilipar, faipar, porcelángyártás, építőipar, nyomdászat, malomipar mind az ő kezükben volt. A bankok jó részében is vezető szerepet játszottak. Külön alfejezetet érdemel a Zsidó Kishitelbank. Ezt a Joint támogatásával azért hozták létre 1925-ben, hogy szerény kamatú kölcsönök folyósításával a kereskedőket, kisiparosokat, őstermelőket támogassák. Az állam nem hagyta jóvá a megnevezésben a „zsidó” szó használatát, ezért a Kishitel- és Takarékbank Rt. elnevezést használták, de vezetőségében csak rabbik, zsidó értelmiségiek és kereskedelmi szakemberek vettek részt, és csak zsidó klienseik voltak. A bankot a bécsi döntést követően fel kellett számolni, de 1945 júniusában újraindult, s 1948 augusztusáig működött.

A hatodik fejezet a jogkorlátozás és kirekesztés kolozsvári megnyilvánulásait veszi górcső alá. Itt lényegében országos jelenségről van szó, s nem is lehet annak bemutatása nélkül elkülönítve tárgyalni. Igen érdekes alfejezet részletezi Bukarest viszonyát a zsidósághoz. Míg Magyarországon az európai irányzattal összhangban már 1867-ben megtörtént a zsidók emancipálása, Románia jelentős lépéshátrányban

volt. 1879-ig a zsidók idegeneknek számítottak, s azután is csak egyéni kéreésre kaphattak román állampolgárságot. A román politika csak 1918 után ébredt rá, hogy európai módra kellene rendezni a zsidók jogállását, s erre először az 1923-as alkotmányban tettek kísérletet. De a zsidók jogállását még több alkalommal módosították: az 1924-es állampolgársági törvénnyel, az 1938-as alkotmánnyal és az állampolgárság felülvizsgálásával, továbbá az 1940-es zsidó státútummal. Ezek kínos, gyakran jogfosztó hatását külön-külön fejezetekben tárgyalja a szerző. Nem érdektelen, hogy ezek a törvénybeli változások jórészt a magyar kisebbséget is érintették, létében fenyegették. Az állampolgárság megszerzéséhez annyiféle igazoló iratot kértek, hogy azt szinte lehetetlen volt beszerezni, ráadásul jelentős pénzösszegbe is került. Akik viszont elveszítették állampolgárságukat, idegennek minősültek, s így nem juthattak iparüzési engedélyhez, nem lehettek szakmai egyesületek tagjai, nem részesülhettek különböző segélyekben. Gyakorlatilag teljes létbizonytalanságba sodródtak.

A továbbiakban megismerjük az állampolitika viszonyulását a zsidósághoz. A zsidóellenes diskurzus már az 1920-as években megkezdődik, az 1930-as évek közepén pedig az antiszemitizmus a törvénykezésben is megnyilvánul. 1938-tól egyre szaporodnak a jogkorlátozó intézkedések.

Kolozsvárt 1919-től a lakásrekvirálás hozza kínos helyzetbe a zsidókat, de a magyarokat is. A városba beözönlő románságnak kellett lakterület. Ezért az esküt nem tett hivatalnokok lakását kisajátítják, a „szükségesnél” nagyobb lakterületű lakások néhány szobáját lefoglalják. Az esküt nem tett hivatalnokoknak, ügyvédeknek vagy azoknak, akik 1914. június 30. után telepedtek a városba, 5 napon belül el kellett hagyniuk a várost, s lakásukat elfoglalták. Jellemző, hogy az idős Glasner Mózes főrabbi házában egyik szobájába 1920 végén egy mondén táncosnőt költöztettek. Egy másik jogfosztás volt, hogy a

zsidók nem írhattak a hivatalokhoz magyar nyelven kérvényt, csak „zsidó nyelven”, azt pedig nem ismerték. Aztán „ki-felejtették” őket a választói névjegyzékekből, gyakran még fellebbezés útján sem nyertek választójogot. Az 1930-as évek végén a zsidó szervezetek működését is megnehezítették vagy éppen lehetetlenné tették. Az 1930-as évek közepétől a román ügyvédek mozgalmat indítottak az ügyvédi kamarán belüli numerus clausus bevezetésére. Ezt azonban nem sikerült törvényesíteni. Viszont a román ügyvédek nem vettek fel kisebbségi bojtárt vagy más alkalmazottat. 1938-ban rendeletet hoznak a kisebbségi ügyvédek nyelvvizsgájáról, s rendre kiszorítják őket a kamarák vezetőségéből. Az 1930-as évek közepétől a kereskedelem terén is felmerül a numerus clausus alkalmazása, de ez sem kerül törvénykezési szintre. Úgyhogy magánúton meghirdetik a zsidó kereskedők bojkottálását. A cégek kamarai bejegyzését ugyancsak felülvizsgálták, újak bejegyzését nagyon megnehezítették.

Az egyetemi diákság antiszemitizmusával külön alfejezet foglalkozik. Itt volt a legélesebb, legkirívóbb a zsidóellenesség. A román egyetemisták úgy találták, hogy túl sok zsidó fiatal végez egyetemet, s elhalásszák előlük az állásokat. Éppen ezért már az 1920-as évek elején követelték a numerus clausus bevezetését (jó példának tekintették a Magyarországon törvényesített ilyen intézkedést). Időnként a diákok randalírozva végigvonultak a főbb utcákon, s a zsidó üzletek kirakatait bevették. Különösen elvadultak az 1922. november végi diákzavargások. Ennek során feldőlték a zsidó diákmenzát, a Zsidó Nemzeti Szövetség irodáit, s az *Új Kelet* szerkesztőségét és nyomdáját valósággal szétverték. Nem egyszer zsidó diákokat az utcán bántalmaztak. Decemberben az orvosi karon megakadályozták a zsidó diákok részvételét az órakon. Az egyetem vezetése ilyenkor büntetésből napokra felfüggesztette a tanítást egyik-másik karon. Néha egy-egy diákot kicsaptak. A rendőrség tétlenül nézte a rendbontásokat.

A legsúlyosabb rendbontás azonban 1927. december 7-én következett be. Ekkor a nagyváradi országos diák-kongresszusról hazatérő ifjúság több városban is megállította a szerelvényeket, s tört-zúzott. Kolozsvárt vagy háromezer diák vonult végig a városon, feldúlták az összes zsinagógát, a Tarbut iskola épületét. A diákzavargások az 1930-as években is folytatódtak. Ekkor már a legionárius mozgalom hatott rájuk, robbanószerkezeteket is használtak. A szerző rámutat, hogy az erőszakos antiszemita incidensek gyakorisága csak Németországban közelítette meg a romániaiét, de ott is csak Hitler 1933-as hatalomra jutását követően.

A magyar lakosságnak a 22 év alatti zsidósághoz való viszonyulása három korszakra osztható: az 1920-as évek közepéig gyakran a zsidókat tették bűnbakká az 1919-es Tanácsköztársaság eseményeiért s közvetve Erdély sorsáért; az 1920-as évek második felében a magyar politikai elit még nemzetrésznékné tekintette a zsidóságot, ugyanakkor szóvá tette az elidegenedésre utaló jeleket, megjelentek antiszemita jellegű magyar sajtótermékek az országban; 1938-tól a magyarországi első zsidótörvény és az első bécsi döntés hatására Erdélybe is átgűrűzött az antiszemitizmus.

A hetedik fejezet a zsidóság belső szerveződését vizsgálja. Megismerjük a hitközségek életét. Különösen az ortodoxok esetében állandó a belső villongás, a haszid-szefárdokkal folytatott – anyagi természetű – csatározás. A hitközségi elnökök egymásután mondanak le. Mindkét főrabbi elfogadja a cionizmust. Glasner Mózes olyannyira hívővé válik, hogy 1923-ban alijázik, utóda fia, Akiba lesz. Eisler Mátyás főrabbi valamivel mérsékeltebb, iskolaügyben hajlandó a kisebbségi magyar egyházakkal is összefogni. A kolozsvári zsidóság hitközséghez csatlakozó szerveződése a Chevra Kadisa, a Szentegylet, mely a betegek gondozását, a halottak felkészítését és temetését szervezi (de nincs szerepe az esküvői, körülméletlési szertartások szervezésében – ahogy itt olvasható). Az osztatlan hit-

község 1836-ban létesít Chevrát, mely az ortodoxokra marad, s 1936-ban emlékkönyv kiadásával ünneplik a százéves fennállást. A neológok 1921 decemberében külön Chevrát létesítenek. Az ortodox Chevrának fennmaradt az 1923-ban kinyomtatott magyar nyelvű szabályzata. Működött a Joint támogatásával külön Zsidó Árvagondozó Egyesület, mely tanonctanfolyamot is indított. Az 1921-ben létrehozott Országos Zsidó Kórházegyesületnek Sebestyén Dávid nagyiparos adományát követően 1928-ban sikerül megnyitni a Zsidó Kórházat, ez 1931-ben új épületet kap, s az ország egyik legrangosabb intézményévé válik. Itt nem zsidó betegeket is kezeltek. A zsidó orvosok többsége 1930-tól a Paul Ehrlich Orvostudományi Egyesületben tevékenykedett. Nem ártott volna jelezni, hogy a Zsidó Kórház 1946-ban újjáalakult, s az 1948-as államosításig működött. A cionisták az erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség keretében politizáltak, s próbálták az ifjúságot megnyerni céljuknak. 1930-ban Kolozsvár székhellyel megalakult a Zsidó Párt. Ez több alkalommal képviselőket juttathatott a román parlamentbe. A cionizmust pártoló nők nemzetközi szervezete, a WIZO 1927-ben hozta létre erdélyi alosztályát. Az iparosokat a Poale Cedek egyesület fogta össze, 1921-ben külön templomot építettek. Az értelmiségiek Salom elnevezéssel szabadkőműves páholyba tömörültek 1926-ban, taglétszámuk meghaladta a 140-et. 1920 márciusában a megalakult a zsidó sportolók sportklubja, a Haggibor, mely számos országos hírű sportolót nevelt ki.

Külön alfejezet foglalkozik a város zsidó sajtójával, könyvkiadásával, tudományos irodalmával, a színjátszás és a film, valamint a zene területén elért sikerekkel. Véleményünk szerint – habár statisztikába nem foglalható – a szépirodalom és a képzőművészet megért volna egy-egy tömör összefoglalást. Ebben nagy segítséget nyújtott volna – a bibliográfiában nem is említett – Romániai Magyar Irodalmi Lexikon számos szócikke.

Az utolsó nagy fejezet, a nyolcadik az iskolaügyet részletezi. Itt is természetes a kolozsvári előzmények bemutatása, majd következik a román iskolai törvénykezés jellemzése. Megismerhetjük az óvodától az elemi oktatáson át a középiskolai oktatásig az egyes intézményeket, ezek létszámstatisztikáját. Az utóbbit a Tarbut Országos Zsidó Iskola Egyesület működtette Antal Márk igazgatásával. Tannyelvre nem lehetett magyar, a „zsidó nyelvet” meg sem az oktatók, sem a diákok nem ismerték, ráadásul külön helyisége sem volt, ezért be kellett zárnunk 1927-ben. Ezután csak román gimnáziumokban tanulhattak a zsidó fiatalok. Az egyetemi oktatásban a zsidók az 1930-as évekig megőrizték „felülreprezentáltságukat”. Ezután csökkenő tendencia figyelhető meg. Különösen az orvosi kart és a gyógyszerészetet kedvelték, de itt adódott a legtöbb konfliktus is.

A 9. összefoglaló fejezet a zsidó identitáspolitikai opciókat vizsgálja néhány életpálya felvillantásával. Megállapítja, hogy öt lehetősége volt az erdélyi zsidóknak Romániában: 1. a magyar asszimiláció folytatása; 2. a cionizmushoz csatlakozás, vagyis nemzetiesedés; 3. nemzetfeletti eszmék vállalása (pl. kommunizmus); 4. román integrációs út; 5. bezárkózás a vallási világba. A szerző rámutat, hogy számításai szerint 1930 körül a kolozsvári zsidóságnak még 54%-a őrizte magyar nyelvi és kulturális kötődését.

A zárófejezet kitekintést ígér az 1940 utáni zsidó sorsra. Valójában nagyon röviden utalást kapunk az 1940 szeptemberétől történt átrendeződésre, s azután egy alapos, jól átgondolt összefoglalása következik a holokauszt eseményeinek. Így azonban egy új keletkezik, mert az 1940–1944 közötti időszak feldolgozatlan marad. Remélhetően a szerző ezt a munkát is elvégzi. Ennek a zárófejezetnek van egy levéltári adata, amely az eddigi kiterjedt holokausztirodalomban is újdonságnak számít. Eszerint „valamivel több mint 253 zsidónak minősülő személy maradt igazoltan – tehát nem rejtőzködve – Kolozsváron”. Ezeket éppen a rendőrkapitányság írta össze 1944. június 9-én. Tudva, hogy milyen

nehéz volt mentesítést kapni a deportálás és munkaszolgálat alól, ez a szám óriásinak tűnik. Sőt a túlélés helyére is utalást találunk. Közülük a legmeglepőbb a Zsidó Kórház 69 túlélője. Arról tudtunk, hogy a sebészeti, belgyógyászati, ideg- és elmegyógyászati klinikákon több személy vészelt át a deportálás időszakát. De ezek esetében is a klinikavezető professzorok (Klimkó Dezső, Haynal Imre, Miskolczy Dezső) olyan diagnózist állítottak fel, amely jóformán lehetlenné tette a deportálást: frissen operált státus, fertőző betegség, zárt osztályi beutalás. A Zsidó Közkórházat a deportálások kezdetekor a MÁV-kórházhoz csatolták (mai CFR-kórház), s annak egyik főorvosát, Szőke Károlyt nevezték ki élére. Az új főnök rögtön átépítési munkálatokba kezdett. Zsidó orvos csak beutaltként volt a kórházban: Jakobi József belgyógyász és Bródy Bella fogorvos. A többi orvost, már ha nem mentesítették (pl. Steiner Pál professzort és családját), mind elhurcolták. Ezek szerint a nagyjából 80-90 ágyas kórház szinte tele volt beutalt páciensekkel. Ha ez tényleg így történt, akkor Szőke dr. is megérdemli, hogy a zsidómentők közé iktassuk. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy pont a mindenkitől ismert Zsidó Kórház nem szűrt szemet a deportáltak végrehajtóinak.

A kötetet negyedszáz oldalas bibliográfia és forrásjegyzék zárja. Itt megjegyezzük, hogy a Szakkönyvek és Tanulmányok jegyzékét kár volt különválasztani, mert a lapalji jegyzet csak a névre és évszámra utal, s így az olvasó többnyire mindkét jegyzékben keresheti a forrást. A kötetet dokumentumjellegű képek egészítik ki, ezek egyike, a 11. számú nem Sebestyén Dávidot, hanem fiát, Sebestyén József ügyvédet ábrázolja.

Gidó Attila ezzel a könyvével nagy munkát végzett. Az eddigi Kolozsvári irodalomban elterjedt sok sztereotip megállapítást helyesbít, pontosít főleg a levéltári kutatásnak köszönhetően. Gidó Attila eddigi munkásságával beírta nevét az erdélyi judaisztika történetébe.

A KOLOZSVÁRI ZSIDÓ TEMETŐK KRÓNIKÁJA

Gaal György: *A Házsongárdtól a Kismezőig.
Kolozsvári sírkertek a XIX–XX. századból*

Előzmények

■ A múlt év végén részt vehettem Gaal György új, *A Házsongárdtól a Kismezőig* című kötetének a bemutatóján. Megjegyzem a kevésbé tájékozottak számára, hogy a Házsongárd, tulajdonképpen Kolozsvár Központi temetője, két részre oszlik, egy régre és egy újabbra, a Kismező pedig a mai Crișan utcai temető.

A szerző Kolozsvár ismert és elismert kutatója, irodalomtörténész, publicista és szerkesztő, ezzel a kötettel egy szükséges kiegészítést nyújt eddig megjelent, a Házsongárdról szóló könyveihez, kalauzaihoz és cikkeihez. Itt csak néhány fontosabbat említek meg: *Házsongárdi Panteon*, *A Házsongárdi temető térképe*, *Tört kövön és porladó keresztben*. Ezek szinte kizárólagosan a temető régi, történelmi részével foglalkoznak. Mostani kötetében Gaal György alaposan leírja a Házsongárdi temető újabb részét, illetve a szerény Kismezői temetőt, mely szinte ugyanolyan régi, mint a Házsongárdi, de amelyről eddig még alig írtak. A könyv egy tekintélyes része a négy zsidó sírkertet mutatja be igen részletesen. Így a kolozsvári zsidóság történetének egy eddig feldolgozatlan fejezetét írja meg.

A kolozsvári zsidóság megpróbáltatásokkal teli történelméről eddig – többek között – olyan jeles szerzők írtak, mint Moshe Carmilly Weinberger, Gyémánt László, Lőwy Dániel, Gidó Attila, Lucian Nastasă Kovács, Papp Ferenc, Tibori Szabó Zoltán, de valamennyien csak legfeljebb utaltak a hitközségi temetőkre, minthogy más témát dolgoztak fel (holokauszt, közösségi élet,

egyetemi élet stb.), s főleg azért, mert nem állt rendelkezésre megfelelő, kellően dokumentált felmérés ezekről a temetőkről.

A kötet

■ A könyv három fő részre tagolódik: a Házsongárdi temető újabb része (a hozzá csatlakozó Hősök temetőjével), a Kismezői vagy Kistemető (a város második legrégebbi sírkertje), a zsidó temetők. Megjegyzendő, hogy a négy zsidó temető közül három – keleten, délkeleten és délnyugaton – szomszédos a Házsongárdi temetővel, csak kerítés határolja el. Úgyhogy ezek a temetők is a Házsongárd területéhez tartoznak. E területet a városvezetés a 16. században jelölte ki a temetkezések helyéül, mert a római katolikus Szt. Mihály-templom körüli sírkert már telítődött.

A szerző a zsidó temetőkkel mintegy száz oldalon foglalkozik, tekintélyes ismeretanyagot halmoz fel, több mint 160 fényképfelvételt mellékel (közülük 30 színes), továbbá öt térképvázlatot.

A temetők részletes leírása elé a szerző néhány igen jelentős, tájékoztató fejezetet iktat be a zsidóság erdélyi és kolozsvári történetéről, a Chevra Kadisáról, vagyis a Szentegyletről, a zsidó temetési szokásokról és a zsidó temetők szabályairól. Így megtudhatjuk, hogy a zsidók a 17. század végén, 18. század elején tűnnek fel a városban, ezt bizonyítják a városi jegyzőkönyvek és adójegyzékek is. Idővel három hitközség alakult ki: az ortodox (1836 tájától), a status quo, majd neológ (mely 1881-ben válik ki az ortodox-

ból) és a szefárd (1921-ben létesül). Ezek megépítették a maguk zsinagógáit: 1851-ben az ortodoxot a mai Párizs utcában, 1887-ben a neológot, a mai Horea úton – ez ma a Deportáltak Emléktemploma, s az egyetlen, mely működik, 1921-ben pedig a szefárdok imaházát a Kádár utcában, melyet azóta lebontottak.

A nagy hitközségek két fontos intézményt hoztak létre: a Tarbut Zsidó Líceumot (ez 1920–1927, 1940–1944 és 1945–1948 között működött), valamint a Zsidó Kórházat (1928-tól 1948-ig teljesítette hivatását azon épületek egy részében, ahol ma a III. sz. klinikai tömb működik).

Kolozsvár zsidó lakossága 1938-ban érte el a legnagyobb létszámot, több mint 16 000 főt (a város lakosságának 16–17%-a). A Szentegylet (Chevra Kadisa) egyike az izraelita vallás legsajátosabb és legfontosabb intézményeinek. Ez biztosítja mindazoknak a vallási előírásoknak és szertartásoknak a betartását, amelyek a temetésre vonatkoznak. A kolozsvári Chevra Kadisák a hitközségek mellett különálló szervezetként működtek (1949-ig), saját vezetőségük és alapszabályuk volt. A szerző részletesen ismerteti a Chevra Kadisa 1923-ban jóváhagyott Alapszabályát. Kolozsvárt az ortodox hitközség Szentegyletét 1836-ban alapították, a neológokét 1921-ben. A Chevra egyik alapvető feladata volt a sírhelyek, sírkertek biztosítása. A szerző által feldolgozott számos információ újdonságnak számít a kolozsvári zsidó vonatkozású történetírásban. Ezeknek a fogalmaknak a tisztázása hozzásegíti az olvasót a temetők leírásának jobb megértéséhez.

A temetők

■ A négy zsidó temető összterülete körülbelül 49 000 négyzetmétert tesz ki (nem számítva ide az új ortodox temető északi sávját, ahova idegeneket hantoltak el), hozzávetőlegesen 7000 sírt, 5 rabbiknak emelt sírsátrat (ohelt) tartalmaz. Ezek a hitközségi törzskönyvbe 5323 bejegyzéssel lettek nyilvántartás-

ba véve (a neológ Chevra Kadisa jegyzőkönyve a vészidőszak idején elpusztult). Ha ezeket az adatokat összevetjük a kolozsvári zsidó lakosság 1938-as, több mint 16 000 főre tehető létszámával, nyilvánvalóvá válik, hogy a nagy többség a holokauszt idején Auschwitzban lelta halálát, illetve munkaszolgálat közben vagy pedig Izraelben, az 1945–1989 közötti alijázás eredményeként.

Az első kolozsvári zsidó temető a Balassa/Aviator Bădescu utcai: 1843 körül jött létre, s 1883-ban kibővítették egy neológ résszel (mára bezárt sírkert). A régi ortodox temető (szintén lezárt) a Tordai/Turzii út 116. sz. alatt 1892-ben jött létre, a Sólyom/Șoimului utcai neológ temetőt 1925-ben létesítették. Az új ortodox temető ma a Tordai út 154–156. sz. alatt található, s 1928-ban nyitották meg, a „Házsongárd felett” (Deasupra Hajongardului) telekrészen fekszik, s nincs közös kerítése a központi Házsongárdi temetővel.

A szerző e temetők történetének néhány tragikus pillanatát is feleleveníti. Így 1931-ben a városi tanács elhatározza a Házsongárdi temető legkeletibb részénél elhelyezkedő legrégebb ortodox sírkerten átvezető utca nyitását (Av. Bădescu). A hitközség minden tiltakozása ellenére a munkálatok kezdetekor kénytelenek voltak mintegy 40 sírt exhumálni és a köveket a maradványokkal együtt más zsidó sírkertbe átszállítani. 1944 őszén (szeptember-októberben) a tordai harcok során elesett katonák közül a Tordai úti új ortodox zsidó temető északi sávjába hantoltak el néhány száz német és magyar katonát. Akkor a városban – a deportálásokat követően – már nem működött egyik hitközség sem, úgyhogy a temetőket sem tudták védeni. Az eltemetett háborús halottokról semmilyen kimutatás nem maradt fenn. Majdnem 70 évnek kellett eltelnie, míg hosszas közbenjárással a kolozsvári hitközség mai vezetőse – diplomáciai kapcsolatokat is felhasználva – elérte, hogy a nemzetközi egyezményeknek megfelelően a két ország arra illetékes szervei 2013-ban a

német, 2015-ben pedig a magyar katonák maradványait exhumálja, s erre kijelölt sírkertekben hantolja el.

Ebben az új ortodox temetőben emelték az 1950-es évek végén a holokauszt emlékművét, egy szimbolikus sírt a holokauszt idején deportált és elpusztított zsidók emlékére. Ez egy hitközségi emlékmű. De 2014-ben, a polgármesteri hivatal támogatásával a Caragiale-parkban sikerült egy közteri holokauszt-emlékművet is emelni Lövith Egon Marc szobrászművész terveire szerint.

Meg kell említenünk, hogy az utóbbi években jelentős karbantartási munkálatok folytak a temetőkben. Így a Romániai Zsidó Hitközségek Szövetségének, a Jótékonyági Alapítványnak (Fundatia Caritatea) és a városi tanácsnak a támogatásával több száz méternyi kerítést újítottak fel, megjavították az őrházakat, oheleket, halottas kápolnákat és a bejárati kapukat. A növényzet gondozására is figyelmet fordítottak. Úgyhogy napjainkban a temetők rendezetnek tekinthetők.

Személyiségek

■ Gaal György eddigi műveiből kiderül, hogy a Házsongárdi temető a magyar művelődéstörténet valóságos panteonja. Ezt bizonyítja az a sok ezer turista is, aki évről évre felkeresi e temetőt, mely már a turisztikai utak egyik célpontjává vált. A szerző utóbbi munkáiban, így a jelenlegi kötetben is, számos román és zsidó személyiséget tett nyilvántartásba.

A mostani kötet zsidó temetőkről szóló részében több mint száz olyan zsidó család (vagy személyiség) neve fordul elő, amelyek/akik hozzájárultak Kolozsvár társadalmi, művelődési-művészeti, gazdasági életének a fejlődéséhez. A szerző érdeme, hogy a rövid életrajzi összefoglalások keretében rámutat, milyen téren ért el kimagasló teljesítményt az illető személyiség, s térképen is bejelöli síremlékének he-

lyét. Így a kötet hasznos és érdekes kézikönyve lesz a kolozsvári zsidóság történetének.

Felsorolunk néhány kimagasló személyiséget (anélkül, hogy utalnánk rá, mely sírkertben nyugszanak):

– rabbik, egyházi tisztségviselők: Eisler Mátyás, Müller Benjámín;

– hitközségi elnökök, elöljárók: Allenberg Lázár, Farkasházi Fischer Vilmos, Goldstein Lajos, Kertész Miklós, László Gyula, Neuberger Zsigmond, Sebestyén Dávid, Sebestyén József, Vigdorovits Imre;

– orvosok, főorvosok, klinikavezetők: Balkányi Miklós, Bródy Bella, Büchler Dezső, Elekes Miklós, Géber Ede, Gidáli Mihály, Goldstein Izidor, Hart Albert, Jakobi József, Aurel Kaufman, Kis Árpád, Lőrinczi Sándor, Menyász Emil, Neufeld György, Ornstein Sándor, Rub Dávid, Wilhelm Traub, Vass Zoltán, Vértes Oszkár, Wollheimer József;

– gyógyszerészek: Biró Géza, Burger Frigyes, Kohn Gyula;

– egyetemi tanárok: Almási Miklós, Mauriciu Deleanu, Dezső Ervin, Dezső Gábor, Fekete György, Gavrilă Goldner, Radó Ferenc, Andrei Roth, Rózsa Jenő, Székely Imre, Wilhelm József;

– tanárok, tanítók: Antal Márk, Lőwy Maya, Neufeld Ágnes, Rózsa Halász Ágnes, Szabó Wiesel Matild, Zádor Benő;

– írók, irodalmárok, publicisták: Deutsch Békési Ágnes, Erős László, Erős Lászlóné Herskó Blanka, Vasile Grunea, Kohn Hillel, Korda István, Korvin Sándor, Mikó Ervin, Neumann Jenő, Szabó Imre (Steiner Mór);

– zeneszerzők, muzsikusok, színészek és képzőművészek: Czitrom Géza, Maximilian Eisikovits, Fekete Mihály, Lövith Egon Marc, Harry Maiorovici, Reich Lorber Ilona, Vilkovits Kató, Ferdinand Weiss;

– nagykereskedők: Dick Jakab, Elian Victor, Szabó Jenő;

– sportolók: Paneth Farkas, Hirsch Elemér.

Feliratok és dokumentumok

■ A szerző rámutat, hogy az ortodox Chevra Kadisa 1915–1944 közötti halotti nyilvántartásai csodával határos módon túléltek a holokausztot. Viszont a neológ hitközség 1921–1945 közötti halottjairól nem maradt fenn semmilyen kimutatás. 1949-ben megszüntették a Chevra Kadisákat, s azóta a hitközségi halotti nyilvántartást vezetik.

A kötet szerzője 2013–2014-ben bejárta valamennyi temetőt, és sírról sírra lemásolta a feliratokat. Ez nem bizonyult könnyű feladatnak, mert az ortodox síremlékek százain csak héber felirat található, más kövek pedig szöveges oldalukkal a földre borultak. Elkészítette a sírkeretek térképét is, s feljegyezte a művészi kivitelezésű síremlékeket.

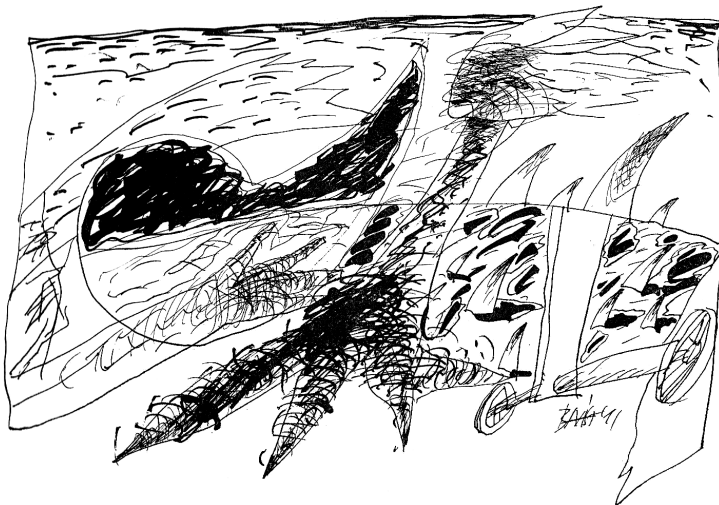
A sírfeliratok nyelve komoly vitákat eredményezett az ortodox hitközség egyes tagjai és az ortodox rabbik között; Glasner Mózes főrabbi mereven ragaszkodott a héber feliratokhoz, s nem engedélyezte a Chevra Kadisának, hogy más nyelven (magyarul, románul, németül) is feliratozzák a sírköveket. Így történhetik meg napjainkban, hogy külföldről érkező leszármazottak hiába keresik nagyszüleik és ősük sírjait, azokat nem lehet azonosítani.

Éppen ezért a szerző a Babeş-Bolyai Tudományegyetem izraeli vendég-tanárát, Lucian Zeev Herşcovici történész-kutatót és publicistát, a kolozsvári hitközség lelkes támogatóját kérte fel segítségül, s fényképek alapján néhány feliratot sikerült megfejteni, de e munkát igen időigényesnek bizonyult. A szerző köszönetét fejezi ki L. Z. Herşcovici-nak.

A kötet azzal a javaslattal zárul, hogy el kellene készíteni a temetőkben található valamennyi felirat másolatát, beleértve a héber feliratokat is és ezek fordítását, s bejelölni helyüket a térképen. Nyilvántartásba kell venni a rokonok sírjára elhelyezett, holokauszt-áldozatokra emlékeztető jegyzékeket is. Erre történt is kezdeményezés az Új Ortodox Temetővel kapcsolatban, de nagyon igényes munka, mert csak különleges képzettségű szakemberek végezhetik.

Gaal György kötete, *A Házsongárdtól a Kismezőig* számos, különösen értékes adatán túl magával ragadó olvasmány mindazok részére, akiket érdekelnek az egykor Kolozsvárt élt s a bemutatott hat temetőben nyugvó magyar, román és zsidó személyiségek. Ez a könyv egy olyan elmúlt világot mutat be, amelynek van a mához is üzenete.

Zádor András

ABSTRACTS

Artur Lakatos

■ ***The Hungarian Socialist Workers' Party on Romania under the Leadership of Nicolae Ceaușescu (26 January 1971)***

Keywords: *Nicolae Ceaușescu, industrialization, foreign policy, Warsaw Pact, socialist Romania, July thesis*

This study illustrates the attitude of the leadership of the Hungarian Socialist Worker's Party toward the evolutions of economic and political life in the neighboring Romania, a maverick of the Socialist system from East-Central Europe. Under the leadership of Nicolae Ceaușescu, socialist Romania took a certain distance from the Soviet Union, and adapted a largely neutral position in its ideological debate with Maoist China, even approaching Western capitalist countries to a certain extent. In matters of foreign trade, Romania tried to play a major role in exporting raw materials, as well as technology to developing countries. Simultaneously, Romania also tried to import industrial technology from the West. These processes were intensely monitored by the rest of the states of the Warsaw Pact, including Hungary, lead at that time by János Kádár. The document presented in this study is a perfect synthesis and illustration of the Hungarian perceptions of Romanian trends during 1971, especially concerning investments in developing the economy.

Béla Markó

■ ***Folk Costume and Sneakers***

Keywords: *success, fame, Barcelona, Cluj-Napoca, Sic, folk dance, architectural heritage*

The reference point, fame and success is equated in our region with Paris, London, maybe Berlin, and, more recently, Brussels and Washington. Béla Markó, the poet and prominent intellectual politician, who has visited several countries of the world, compares in his essay the architectural, cultural, and folk art heritage of Târgu Mureș and Cluj-Napoca with that of Barcelona, with particular emphasis on the parallel between the world-famous

Gaudí and the emblematic figure of Transylvanian architecture, Károly Kós. He has even found the correspondent of the dance preferred by the youth of Sic, a village near Cluj-Napoca, in the Catalan tradition – to which he also alludes in the title of his essay.

Ákos Szilágyi

■ ***The Metamorphoses of Fame***

Keywords: *fame, history, contemporary society, social criticism, author, brand, Ovidius, Boris Pasternak*

Originally, fame has been associated with endurance, and importance was given not to the name of the author, but to the work itself. Our present is characterized by fleeting market success, as a space of the capital. The name of the author becomes a brand name, and the product gains the status of a commodity. Ákos Szilágyi offers an interpretation of (world) fame from the time of Imperial Rome, the age of Ovidius, to the present day. His main example, however, is the 20th century Russian writer, Boris Pasternak, and his affair with the Nobel Prize. Pasternak regarded success as a curse, and, as his famous poem said, he considered fame and success as morally repugnant.

András Visky

■ ***In Search of Lost Reality***

Keywords: *theater, drama, London Book Fair, playwright*

The English-language book of dramas of the Transylvanian playwright is now being presented at the London Book Fair. The author has proposed the Hungarian version of the introduction to this volume for our April issue, with the permission of the publisher. This text analyses the strong connections between dramatic text and contemporary theater. According to the author, theater is far from being a museum, or even a mausoleum. As far as his own dramas are concerned, Visky writes them while having in view their theatrical presentation and sometimes even specific actors. He also considers sound and language during the creative process, hence the musical dimension of his texts.

A Korunk folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Czvitkó Zoltán – Dakakni Amina – művészettörténészek, Budapest
Gálfalvi Zoltán – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Man Victor – képzőművész, Kolozsvár
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Burák Zoltán – orvos, Budakeszi
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Peter Deak – a Zürich Neumünster Református Gyülekezet elnöke
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egved Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
Dr. Hegyi Klára – történész, professor emeritus, Budapest
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – levéltáros, Kolozsvár

Dr. Kiss András – orvos, Pomáz

Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd

Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest

Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, politikus, Kolozsvár

Korniss Péter – fotóművész, Budapest

Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár

Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár

Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár

Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyegyószentmiklós

Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad

Dr. Nagy Mihály Zoltán – történész, elnökhelyettes, Román Kulturális Intézet, Bukarest

Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest

Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest

Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu

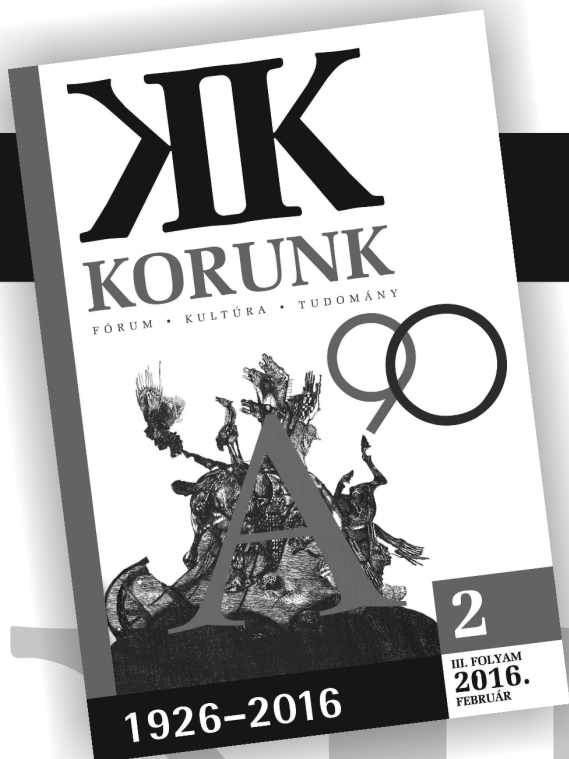
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest

Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron

Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest

Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kántor Lajos

- Baász Imre** (1941–1991) – képzőművész
- Balázs Imre József** (1976) – egyetemi docens, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
- Buchwald Péter** (1937) – vegyész, PhD, Kolozsvár
- Codău Annamária** (1993) – mesterképzős hallgató, Kolozsvár
- Csapody Miklós** (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
- Demény Péter** (1972) – költő, PhD, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
- Dragomán György** (1973) – író, műfordító, Budapest
- Gaal György** (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár
- Jakabffy Tamás** (1966) – irodalomkritikus, szerkesztő, Kolozsvár
- Liviu Jitianu** (1971) – római katolikus pap, egyetemi docens, BBTE Római Katolikus fakultás, Kolozsvár
- Kádár Hanga** (1994) – újságíró, mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
- Kántor Lajos** (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
- Kovács András Ferenc** (1959) – író, költő, műfordító, a Látó főszerkesztője, Marosvásárhely
- Lakatos Artur** (1980) – történész, PhD, közgazdász, Kolozsvár
- Márkó Béla** (1951) – író, költő, Marosvásárhely
- Ménes András** (1964) – személyügyi szervező, okl. humánszervező, MBA, közgazdász, PhD, Budapest
- Romsics Ignác** (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
- Szilágyi Ákos** (1950) – esztéta, költő-műfordító, hab. egyetemi docens, Budapest
- Tamás Endre** (1998) – diák, Apáczai Csere János Elm. Líceum, Kolozsvár
- Tibori Szabó Zoltán** (1957) – újságíró, szerkesztő, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár
- Visky András** (1957) – író, dramaturg, a Kolozsvári Magyar Színház művészeti aligazgatója, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

A régieknél a hírnévben a hangsúly nem a szerzői névre, hanem az „ércnél maradandóbb” (aere perennius) műre helyeződött, a mű tartotta fenn szerzője nevét. Elsősorban a mű számított, és csak másodsorban az *auctor*, aki a művet szerezte. A modern piaci szerző ezzel szemben úgy jelenik meg mint műveket szolgáltató *én*-márka vagy mint cirkuszi artista: a hangsúly mindenképp a *szerzőre*, az „alkotói *én*”-re esik, a mű az ő világszáma, amivel a cirkusz porondján megjelenik, hogy bemutassa attrakcióját, tapsot kapjon, márkanévét szerezzon, és ily módon *részesülhessen* Siker-Istenben. Kivehesse belőle őt megillető részét. A siker ugyanis a *kapitalizmus mint üdvvállás* legfőbb misztériuma, valósággal eucharisztiaja, amelyben a személy dologgá, a termék áruvá, a szerzői név árunévvé („neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”) *változik* át, hogy ebben a formában ünnepelhesse meg közösségre lépését Siker-Istenben – azaz a Tökében – a sikeresek és nyertesek kultusközösségének összes tagjával.

(Szilágyi Ákos)

ISSN 1222 8338

5 LEJ
500 FT

RENUME MONDIAL? – SECOLUL XXI
WORLD FAME? – 20th CENTURY